

ELTE
Állam- és Jogtudományi Kar
doktori iskoláinak
elektronikus folyóirata

2025. május

Kiadó: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

Kiadó székhelye: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3.;
www.ajk.elte.hu

Felelős kiadó: prof. dr. Sonnevend Pál, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar dékánja

Szerkesztőbizottság: ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola Tanácsa és a Politikatudományi Doktori Iskola Tanácsa

Szerkesztők: dr. habil. Fazekas Marianna és dr. habil. Antal Attila
Technikai szerkesztők: Bencze Andrea és Sturm Henrietta
Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3.

Megjelenik minden évben kétszer.

HU ISSN 2064 0900

DOI 10.55052

Tartalom

I. RÉSZ: JOGI TANULMÁNYOK	5
Dr. KOLLÁTH Mihály Gábor: Gondolatok a videójáték-ipar bevételszerzési stratégiáinak jogi megítéléséről	6
Dr. KORMOS Krisztián: A Kúria közzétett határozatára hivatkozás a polgári peres eljárásban	30
Dr. NÉMETH Olívia: Az Európai Unió nemzetközi felelősséggel kapcsolatos álláspontja az uniós jog és a nemzetközi jog viszonyának tükrében	58
Dr. SCHREM Blanka: A 2022/2523 EU irányelv elfogadásának folyamata és legitimitása – Újabb lépés a közvetlen adók harmonizációja felé	72
SIPOS Alexandra: Kábítószer-fogyasztás a társadalom peremén	100
Dr. TENGÖLICS Zsófia Márta: A jogi személyek mint aktív mezőgazdasági termelők és támogatási jogosultságuk a magyar agrárjogban, kitekintéssel a hazai birtokstruktúrára	121
II. RÉSZ: POLITIKATUDOMÁNYI TANULMÁNYOK	145
FERENCZ Gábor: Az essexi iskola: Ernesto Laclau diskurzuselmélete	146

Contents

I PART: LEGAL STUDIES	5
Dr. KOLLÁTH, Mihály Gábor: Reflections on the legal assessment of monetisation strategies in the video game industry	6
Dr. KORMOS, Krisztián: Invoking published Curia decision in the civil procedure	30
Dr. NÉMETH, Olívia: The European Union's position on international responsibility in the light of the relationship between EU law and international law)	58
Dr. SCHREM, Blanka: The Adoption Process and Legitimacy of EU Directive 2022/2523 – Another Step Towards the Harmonization of Direct Taxes	72
SIPOS, Alexandra: Drug use at the margins of society	100
Dr. TENGÖLICS, Zsófia Márta: Legal persons as active farmers and their entitlement to support in Hungarian agricultural law with a view to the Hungarian land structure	121
II PART: STUDIES OF POLITICAL SCIENCES	145
FERENCZ, Gábor: <i>The Essex School: Ernesto Laclau's Discourse Theory</i>	146

I. RÉSZ

JOGI TANULMÁNYOK

Dr. Kolláth Mihály Gábor (ORCID: 0009-0002-1723-9985)
ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék
Témavezető: Dr. Menyhárd Attila egyetemi tanár

DOI: <https://doi.org/10.55052/themis.2025.1.6>

Gondolatok a videójáték ipar bevételszerzési stratégiáinak jogi megítéléséről

Történeti áttekintés, piacismertetés és problémafelvetés

***(Reflections on the legal assessment of monetisation strategies in
the video game industry***

Historical overview, market overview and problem statement)

Absztrakt

A videójáték ipar korunk egyik legdinamikusabban fejlődő iparága, melynek bevételei és felhasználószáma évről évre növekszik. Jelen dolgozat keretében célom, hogy bemutassam a videójáték ipar történetét, az iparág bevételszerzésének főbb stratégiáit, és ezen stratégiák egyik legelterjedtebb eszközét, az úgynevezett loot boxokat, melyek olyan, videójátékokban megvásárolható eszközök melyekből a játékosok véletlenszerű, játékban felhasználható tárgyakhoz juthatnak hozzá. Ezen szerencsedobozok, melyeket gyermekek milliói vásárolnak meg hétről hétre működési mechanikáik révén komoly hasonlóságot mutatnak a szerencsejátékokkal, szabályozásukra viszont mindezidáig nem került sor hazánkban.

Kulcsszavak: videójáték ipar, loot boxok, szerencsejáték, fogyasztóvédelem, impulzus függőségek

Abstract

The video games industry is one of the fastest growing industries of our time, with revenues and users growing year on year. In this thesis, I aim to present the history of the video game industry, the main strategies used by the

industry to generate revenue, and one of the most common tools of these strategies, the so-called loot boxes, which are tools that can be purchased in video games to give players access to random in-game items. These loot boxes, which are purchased by millions of children every week, have operating mechanisms that bear a strong resemblance to gambling, but have not yet been regulated in our country.

Keywords: video game industry, loot boxes, gambling, consumer protection, impulse addictions

1. Bevezetés

A videójáték ipar korunk egyik legdinamikusabban fejlődő iparága, ami 2025-ben 552 milliárd dolláros bevételt termelt. Ez az összeg egyes kutatások szerint 2029-ig várhatóan évi 7,25%-kal fog növekedni, elérve a 691,31 milliárd dollárt. 2029-re az előrejelzések szerint a világ lakosságának 37,5%-a lesz az ipar valamely szolgáltatásának felhasználója, az egy felhasználóra jutó átlagos bevétel pedig 844 dollárra lesz tehető.¹

Láthatjuk tehát, a videójáték ipar szerves részét képezi életünknek, népszerűsége, felhasználószáma és bevételei pedig folyamatosan növekednek. Az iparág fejlődésével, és az egyes játékok fejlesztési költségének növekedésével párhuzamosan az utóbbi évtizedekben számos olyan új finanszírozási technika jelent meg, melyek élesen eltérnek a klasszikus, „fizikális” világban megismert finanszírozási modellektől, egyúttal pedig olyan kérdéseket vetnek fel, melyre a jogalkotónak is választ kell találnia.

Jelen dolgozatban célom az, hogy bemutassam a videójáték ipar történetét, a videójátékok fejlesztésének főbb trendjeit, valamint az iparág főbb bevételszerzési stratégiáit. Egyúttal pedig felhívom a figyelmet az egyik legelterjedtebb bevételszerzési mód, az úgynevezett mikrotranzakciós rendszerek és azon belül a *loot boxok* esetleges negatív hatásaira, szabályozásai kihívásaira.

¹ <https://www.statista.com/outlook/dmo/digital-media/video-games/worldwide> (2025.04.12.)

2. A videójáték ipar története, gazdasági jellemzői és bevételszerzési stratégiái

2.1. A videójáték ipar rövid története

A videójáték ipar megszületését az 1940-es és 1950-es évekre tehetjük, amikor számos egyetem informatikával foglalkozó hallgatói közösségében felmerültek az első, szórakoztató számítógépes szoftverek ötletei. Az első videójátékot, a *Turochamp* sakkszimulációs algoritmust ALAN TURING, matematikus és társai álmodták meg 1948-ban. A *Turochamp* TURING kutatásának egyik eszköze volt, mellyel a gépi tanulás módszereit igyekezett elemezni és megismerni. Az algoritmus képes volt kiszámítani a lehetséges sakklépéseket, viszont emiatt túl komplex volt ahhoz, hogy a kor számítógépei futtatni tudják.² Turing algoritmusával azonos időben, 1948-ban THOMAS T. GOLDSMITH JR. és ESTLE RAY MANN szabadalmaztatták az úgynevezett „katódsugárcsöves szórakoztató eszközt” (Eredeti nevén: *Cathode Ray Tube Amusement Device*), ami a legkorábbi, kijelzővel rendelkező elektronikus játék volt. A játék során lövedékekkel támadta egymást két játékos, amelyek útját vektorok segítségével számította ki az eszköz.³ Az első számítógépes játékokkal párhuzamosan megjelent az első, tárolt programú számítógép, az EDSAC (Teljes nevén: *Electronic Delay Storage Automatic Calculator*) is, melyet a cambridge-i egyetem matematika laboratóriumában üzemeltet be 1949-ben. A tárolt programú számítógépek olyan eszközök, melyek az egyes programokhoz tartozó utasításokat egy memóriában tárolják, ezzel megkönnyítve a felhasználó tevékenységét, egyúttal pedig lehetőséget biztosítanak komplex feladatok elvégzésére.⁴

A videójáték iparág első nagy mérföldkövének WILLIAM A. HIGINBOTHAM „*Tennis for Two*” elnevezésű, 1958-as játékát tekintjük, melyben oldalról ábrázolt tenispályán lehetett a labdát egymásnak passzolni.⁵ Az ezt követő években sorra jelentek meg újabb és újabb videójátékok, így például a *Spacewar!* 1962 -ben, mely az első modern grafikus játék volt.⁶

² Łupkowski 2019

³ Wolf 2012:14

⁴ <https://www.britannica.com/technology/EDSAC> (2025.05.02.) és Fan 2020:23

⁵ Belli - Raventós 2008:162-163

⁶ Rab 2018:156-158

A videójátékok fejlesztésének kezdeti évei és szárnypróbálgatásai után egyre több új, műfajokat teremtő videójáték jelent meg. 1969-ben indult útjára a *Sumer* elnevezésű, szöveges alapú játék, amit az első stratégiai játékként tartunk számon. A játék során egy királyságot szimulálva kellett a lakosságot élelmezni, adókat kivetni és meghozni a birodalom életének legfontosabb döntéseit. Szintén 1969-ben jelent meg a *Lunar Lander* elnevezésű szimulátor játék, mellyel a holdra szállás folyamatát tudták átélteni a játékosok. Az első sportszimulátor játék pedig DON DAGLOW baseball játéka volt.⁷

Az 1970-es években megjelentek az első, a korszak táblajátékként játszott szerepjátékaira épülő RPG (*Role Playing Games*) játékok, így a szintén DON DAGLOW által készített *Dungeon* elnevezésű grafikus szerepjáték, valamint az 1978-ban debütált MUD (*Multi User Dungeon*), melyben egy fantasy világban kalandozva, szöveges parancsok segítségével lehetett fejlődni, találkozni más játékosokkal. 1972-ben megjelent a korszak első nagy sikereket elérő arcade videójátéka a *Pong*.⁸ Az 1970-es években jelent meg a mai napig meghatározó FPS (*First Person Shooter*) műfaj. Ennek első képviselője a *Maze War* elnevezésű, háromdimenziós környezetben játszódó játék volt, melyben egy hálózaton keresztül harcolhattak más játékosokkal.⁹

Az 1970-es években a hardveres technológia is komoly fejlődésen ment keresztül, megjelentek az első arcade játékok, így például az 1971-es *Computer Space* és a korábban már említett, Atari által gyártott 1972-es *Pong*. A formátum első nagy sikere az 1978-ban megjelent *Space Invaders* volt, az egyik legismertebb játéka pedig az 1980-ban debütált *Pac-Man*. Az arcade játékok sikerén felbuzdulva mind több gyártó megalkotta otthoni játékgépeit és konzoljait. Így 1975-ben az Atari elkészítette a *Pong* otthoni változatát, 1977-ben pedig kiadta *Atari 2600* (más néven Video Computer System) névre hallgató otthoni konzolját. A konzol különlegessége a cserélhető játékkazettái voltak, melyekkel szabadon válogathattak a játékok között. Az Atari riválisaként a Nintendo 1983-ban jelentette meg a *Nintendo Entertainment System* (röviden NES) otthoni konzolját.¹⁰

A korszak jellegzetes piaci modellje volt, hogy a videójátékok hardver gyártói voltak a szoftverek gyártói is, az elsődleges bevétel pedig sokszor a

⁷ Uo.

⁸ Wolf 2012:18

⁹ Rab 2018:156-158

¹⁰ Belli - Raventós 2008:162-163 és Atari 2600 10-in-1 (National Videogame Museum), <https://thenvm.org/objects/atari-2600-10-in-1/> (2025.05.02.)

konzolok árusításából származott. Így újdonság volt 1979-ben az *Activision* létrejötte¹¹, ami az első olyan videójátékfejlesztő cég volt, mely saját maga nem gyártott konzolokat és arcade gépeket.

A kezdeti sikerek és gyors fejlődési pálya után 1983-ban bekövetkezett a videójáték ipar egyik első nagy összeomlása, ami elsősorban a konzolok piacát érintette.¹² Az összeomlás utáni évek egyik nagy győztese a Nintendo lett, amely 1985-ben Amerikában is piacra dobta a NES játékkonzolját, az 1980-as évek végén pedig olyan világhírű franchise-okat indított útjára, mint a *Super Mario Bros*, vagy a *The Legend of Zelda*. Ezek a játéksorozatok mind a mai napig nagy népszerűségnek örvendenek. A NES az újonnan létrejövő videójáték fejlesztő cégek számára is népszerű platform volt, a Square kiadó elindította *Final Fantasy* sorozatát, de ekkor indult útjára a *Mega Man* sorozat is. Az évtized végén, 1989-ben a Nintendo kiadta első hordozható kézi konzolját, a *Game Boyt*, ugyanebben az évben a Sega piacra dobta *Genesis* elnevezésű konzolját. A Nintendo és Sega konzoljainak párharcát a szakértők a videójáték ipar első konzolháborújaként tartják számon, melyből végül a mind technológiailag, mind a marketing tekintetében sikeresebb Nintendo került ki győztesen.¹³

Az 1990-es éveket a további technológiai fejlődés és a videójátékok széles körű elterjedése jellemezte: a hardverek piacán megjelent a Sony Playstation konzolja és a Nintendo is kiadta új 64-bites játékkonzolját, a Nintendo 64-et. A hardverek fejlődésével a videójátékok grafikája is folyamatos fejlődésen ment át, általánosan elterjedté váltak a háromdimenziós játékok. A 2000-ben megjelenő *Playstation 2* játékkonzol már DVD támogatással rendelkezett, 2001-ben pedig a Microsoft is belépett a konzol piacra *Xbox* elnevezésű játékkonzoljával. Ekkor kezdődött a két gyártó, a Sony és Microsoft rivalizálása, az új konzolháború, ami a következő konzolgenerációk (a *Playstation 3* és az *Xbox 360*, a *Playstation 4* és az *Xbox One*, valamint a *Playstation 5* és az *Xbox Series X*) életét is végig kísérte mind a mai napig. Mára a játékkonzolok piacát két nagy és több kisebb szereplő uralja. A Microsoft elsősorban előfizetési modelljeire építve igyekszik meggyőzni a játékosokat saját konzolja, az *Xbox* mellett, valamint az utóbbi években következetes felvásárlásba kezdett a videójáték-fejlesztő cégek körében. A Sony üzleti modellje elsősorban az úgynevezett exkluzív, csak *Playstationre*

¹¹ Ray 2025

¹² Oxford 2012 és E.T. and the U.S Market Crash (National Videogame Museum), <https://thenvm.org/objects/e-t-and-the-u-s-market-crash/> (2025.05.02.)

¹³ Rab 2018:156-158 és Romero 2019

megjelenő játékokra épít, melyek önmagukban olyan értéket képviselnek, amiért egy-egy vásárló a konzol mellett dönt. Ilyen játék a *God of War* széria, a *Ghost of Tsushima* vagy például a *Final Fantasy VII Remake*. A konzolpiacon mind a mai napig jelen van a Nintendo, jelenleg hordozható konzoljával a *Switch*-cel, melyhez – a Sonyhoz hasonlóan – számos kizárólagos játék csábítja a játékosokat. Az utóbbi években néhány kisebb gyártó is kiadta saját kézi konzolját, így például a *Valve* elnevezésű videójáték-fejlesztő és kiadó cég a *Steam Deck*-et, valamint az *Asus* hardware fejlesztő a *ROG Ally* konzolt. Ezek elsősorban PC-s környezetben futtatnak, asztali számítógépre optimalizált játékokat.¹⁴

A hardver fejlesztés mellett az utóbbi években a játékszoftverek fejlesztésének menete és módszertana is komolyan átalakult. Ma már nem ritkák a több százmillió dolláros költségvetésű videójátékok sem, melyben valós színészek adják arcukat és hangjukat az egyes karaktereknek. 2014-től kezdődően a videójátékos szakma saját díjjal is jutalmazza a legkiemelkedőbb játékokat, ez a *The Game Awards*.¹⁵

2.2. A videójáték ipar gazdasági jellemzői

A játékszoftverek piaca magába foglalja a mobiltelefonokra kiadott játékok piacát, a személyi számítógépekre (PC) kiadott játékok piacát, valamint a konzolokra és egyéb hordozható játékeszközökre kiadott játékok piacát. Bár alapvetően mindegyik kör esetében hasonló szoftverekről beszélünk, az egyes termékek jellemzői, árai, árazási stratégiái platformonként komoly eltérést mutathatnak.

A számítógépes játékok piaca az elmúlt közel ötven évben komoly átalakuláson és növekedésen ment át. A kezdetben szinte csak játéktermi gépek értékesítésével működő piac első nagy átalakulása az 1970-es évekre tehető, amikor az addigi játéktermi élményt a fejlesztők szerették volna eljuttatni a felhasználók otthonaiba. Ennek az innovációnak az első előfutára a *Magnavox* játékkonzolja volt, amit utóbb a korábban már említett *Atari 2600* konzol követett. E gépek megjelenésével kezdtek elterjedni a cserélhető játékok (kazetták), s ezáltal kezdett mind aktívabb verseny kialakulni a játékok fejlesztői között. A kezdeti időszakban a játékok fejlesztését a nagy

¹⁴ Romero 2019

¹⁵ <https://thegameawards.com> (2025.05.02.)

konzolgyártók támogatták abból a célból, hogy saját hardvereiket népszerűsítsék, és – a kizárólagosságnak hála – saját platformjaikra tereljék a felhasználókat. Ez az általános stratégia viszont az évek során változni kezdett. A személyi számítógép megjelenésével a változás egyre gyorsult, idővel a szoftverek fejlesztése és árusítása épp olyan profitáló piaccá vált, mint a hardverek fejlesztése. Ma már számos önálló, hardveres üzletággal nem rendelkező videójáték-fejlesztő és kiadó cég működik.

A globális digitális játékpiacon jelenleg több mint 552 milliárd dollár értékűre becsülik. Ez az összeg az elemzők számításai szerint 2029-re 691 milliárd dollárra emelkedni.¹⁶ Bár az utóbbi évtizedekben a videójáték piac folyamatos növekedését figyelhettük meg, a 2019-ben kezdődött COVID-járvány nyomán az utóbbi öt év kiemelkedően sikeres volt a fejlesztők számára. Hiszen a karanténhelyzet hatására mind többen maradtak otthonaikban, s mind többen választották a számítógépes játékokat, mint szórakozási lehetőséget. A folyamatos növekedés nem csak a piac egészét, hanem az egyes régiókat is jellemzi, hazánkban 2019-ben 34 milliárd forintot költöttek a vásárlók számítógépes játékokra.¹⁷

A videójátékok (és általában a szoftverek fejlesztését) és értékesítését a magas fejlesztési költségek jellemzik. Egy modern videójáték elkészítése akár több száz millió dolláros összeg is lehet, mely költség a fejlesztők díjazásán felül számos más elemmel is kiegészül. A fejlesztési folyamat során nem ritka, hogy neves filmszínészek adják arcukat és hangjukat az egyes karaktereknek, így tett például KEANU REEVES amerikai színész a *Cyberpunk 2077* elnevezésű játék esetében. A színészek díjazása, valamint a *motion capture* technológia tovább növeli a fejlesztési költségeket. A kész videójáték szoftver sikerének elengedhetetlen része a marketing, ami szintén jelentős költséget jelent. Ezek az egyre növekvő fejlesztési költségek a már kész szoftverek után is jelentkezhetnek, hiszen a videójátékos közösség folyamatosan igényli a frissítéseket és az esetleges hibák kijavítását. SHAWN LAYDEN, a Sony Interactive Entertainment egykori vezetője 2021-ben azt nyilatkozta, hogy a fenti okok miatt egy *Playstation 5* konzolra megjelenő játék elkészítése akár 200 millió dollárba is kerülhet.¹⁸ Egy 2017-es adat szerint egy videójáték fejlesztő bérezése átlagosan havonta 10 000 dollár ráfordítást jelent a fejlesztő

¹⁶ Games - Worldwide In.: Statista, <https://www.statista.com/outlook/dmo/digital-media/video-games/worldwide> (2025.05.01.)

¹⁷ Games Market Reports and Forecasts, <https://newzoo.com/games-market-reports-forecasts> (2025.05.01.)

¹⁸ Schreier 2021

cég számára.¹⁹ Egy közepes méretű fejlesztői csapat 40-50 fővel, egy nagyobb kiadói stúdió pedig akár 400-500 fővel is dolgozhat egy készülő játékon. Így könnyű megérteni, az elhúzódó fejlesztési idő miatt a játékok fejlesztési költsége mind tovább növekszik majd. Erre a költségnövekedésre remek példa a CD Projekt elnevezésű lengyel játékfejlesztő cég esete, akik ADAM KICIŃSKI, CEO nyilatkozata szerint²⁰ egyik játékuk, a *Cyberpunk 2077* fejlesztésére 1,2 milliárd zlotyit, azaz akkori árfolyamon 316 millió dollárt fordítottak.

A folyamatos fejlesztési költségnövekedés okán az utóbbi években a videójátékok ára fokozatosan növekedett, a kezdeti 40 dolláros átlagár először 50 dollárra, mára pedig már 70 dollárra emelkedett. Az árak növelésével párhuzamosan mind újabb és újabb bevételszerzési modelleket dolgoztak ki a kiadó cégek. A következőkben ezeket a modelleket és stratégiákat ismertetem, különös tekintettel dolgozatom fő témájára, a mikrotranzakciós rendszerre.

2.3. Értékesítési modellek

2.3.1. A klasszikus árazási modell és előfizetési modell

A videójáték ipar klasszikus piaci modellje szerint a számítógépes játék egy termék, amit a játékos megvásárol annak érdekében, hogy szórakozzon, kapcsolódjon. A klasszikus modell alapján a játékos egyszer, a játék megvásárlásakor fizet a játék forgalmazójának, utóbb csak esetleges kiegészítők (DLC-k) megvásárlásáért kell fizetnie. A klasszikus árazási modell keretében a játékkiadók jelenleg átlagosan 70 dolláros áron értékesítik lemezes vagy digitális játékaikat, viszont számos stúdió bejelentette már a 80 dollárra történő áremelés tervét.²¹ Ez az ár az úgynevezett AAA kategóriás, teljes játékok ára, ami általánosságban elfogadott a kiadók között. Ettől csak olyan esetekben térnek el, ha valamely okból a játék nem nevezhető teljes értékűnek (akár játékideje miatt, akár minőségét tekintve).²² A 70 dolláros átlagos ár felett jelennek meg az úgynevezett delux kiadások és a gyűjtői

¹⁹ Schreier 2017

²⁰ Adam Kiciński nyilatkozatának leírata a CD Projekt oldalán, <https://www.cdprojekt.com/en/wp-content/uploads-en/2021/04/transcript-2020-results.pdf#page=2> (2025.05.02.)

²¹ Birkás 2020 és Morris 2025

²² Alva 2023

kiadások. Előbbi jellegzetessége, hogy plusz árértéket valamilyen további játékbéli tartalommal gazdagodhat a vásárló (például egyedi kinézet, egyedi fegyver stb.), utóbbihoz pedig gyakran értékes tárgyi eszközök (térképek, szobrok, dísz tárgyak) is járnak. A gyűjtői kiadások esetében a kiadók gyakran döntenek a limitált kiadás mellett is, így pedig nem ritka a több száz dolláros ár sem. Mára a teljes árú játékok esetében is általánossá vált, hogy a játék megvásárlásán felül a kiadók lehetőséget biztosítanak bizonyos játékbéli kozmetikai eszközök, plusz játékmódok megvásárlására játékon belüli tranzakciók (úgynevezett mikrotranzakciók) segítségével.

A sok éven át uralkodó klasszikus árazási modellen elsőként az előfizetéses alapú, MMORPG-k, így különösen a World of Warcraft ütöttek rést. Az új modell szerint a játék már nem termék, hanem szolgáltatás, melyre a játékos előfizet, rendszeres juttatásért cserébe használhatja azt. A szolgáltatás szemléletű videójáték piaci modellekben az elmúlt évek során számos értékesítési típus alakult ki, ezek mindegyike a játékos folyamatos, akár hosszú éveken át tartó, kis részletekben történő fizetésére épít. Ez az árazási modell ritka a videójátékos piacon, leginkább nagyobb online multiplayer játékok esetében találkozhatunk vele. A legnagyobb jelenlegi képviselője az Activision Blizzard által kiadott *World Of Warcraft (WOW)*, mely a világ legnagyobb MMORPG játéka. A WOW szerverein több százezer játékos éli digitális életét hónapról-hónapra fizetve a játék használatának havidíját. A WOW-nak átlagosan 20-30 millió aktív játékos volt az utóbbi években. A játék bevételei 2016-ban meghaladták a 9 milliárd dollárt.²³ A játék jelenlegi előfizetői díja havonta 15 dollár.²⁴ Az előfizetéses modell előnye, hogy egy játékos minél többet játszik egy havidíjas játékkal annál kevésbé szánja rá magát arra, hogy abbahagyja, hisz a felhasználó nem szívesen hagy ott egy olyan világot, melyre már több száz dollárt költött. A játékos felhasználói profilja, az abban lévő digitális javak idővel értékke válnak, a játékos pedig mind inkább kötődni kezd virtuális karakteréhez. Ehhez az értéknöveléshez hozzájárulhatnak azok a játékbéli tárgyak, melyek csak limitált ideig szerezhetőek be. Így a régi felhasználói profilok, – melyek tartalmazzák ezeket a tárgyakat –, mind többet és többet érnek a felhasználók szemében. Ez a profilhoz kapcsolódó viszony hosszú távon függősséggé válhat, ahogy arra a *World of Warcraft* esetében számos kutatás is felhívja a figyelmet.²⁵

²³ Leack 2017

²⁴ A World of Warcraft hivatalos honlapja, <https://us.shop.battle.net/en-us/product/world-of-warcraft-subscription> (2025.05.02.)

²⁵ Asskoumi 2022

2.3.2. A Free to Play és Pay to Win modell

A *Free to Play* rendszer lényege, hogy a játékszoftver ingyenesen beszerezhető, viszont a játék egyes elemeiért, a játékbéli valutákért vagy bizonyos szolgáltatásokért fizetni kell. Ezt a finanszírozási modellt leggyakrabban az online multiplayer (többjátékos) játékok alkalmazzák, melynek segítségével hatalmas játékosbort tudnak viszonylag gyorsan kiépíteni. Ezekben a játékokban gyakran nincs bonyolult fejlődési rendszer, egy-egy játékalkalom esetén minden játékos azonos esélyekkel indul, viszont amennyiben a „szokásostól” eltérő karakterkinézetet, azaz egyedi digitális identitást szeretne kialakítani a felhasználó, azért játékbéli kozmetikai eszközöket, skineket kell vásárolnia.²⁶ Ezeket az alacsony értékű játékbéli tranzakciókat nevezzük mikrotranzakcióknak. A játékbéli kozmetikák megvásárlása mára hatalmas üzletté nőtte ki magát, az Electronic Arts 2016-ban 680 millió dolláros bevételt tudhatott magáénak pusztán játékon belüli eladásokból.²⁷ A modell támogatói legtöbbször azt emelik ki a mikrotranzakciók melletti érvként, hogy e rendszernek hála a játékosok lényegében ingyen szerezhetik meg a kedvenc játékukat, s csak akkor kell pénzt költeniük, ha valamilyen kiegészítőt vagy játékbéli kinézetet kívánnak megvásárolni. Ezek a kiegészítők az esetek nagyrésztében semmilyen játékbéli előnnyel nem járnak, nem torzítják a játékosok esélyeit. A rendszer kritikusai kiemelik, hogy az egyéni kozmetikázási rendszer függőséget okozhat, a kisebb tételekben történő pénzköltés következtében a játékosok gyakran a klasszikus ár többszörösét költik el videójátékaikra, úgy, hogy nem kapnak érdemi játéktartalmat. A *free to play* játékokat gyakran további mikrotranzakciós megoldásokkal egészítik ki, így például a *loot box* rendszerrel és a *season pass/battle pass* rendszerrel.²⁸ Előbbi lényege, hogy a játékosok valódi pénzért vagy valódi pénzen vásárolható játékbéli valutákért szerencsedobozt vehetnek, melyben különböző ritkaságú játékbéli kozmetikai eszközök és kiegészítők találhatóak. A *loot boxokból* megszerezett tartalom teljes egészében a véletlennek múlik, a játékosnak nincs ráhatása arra, mit kap.²⁹ A

²⁶ Golovics 2019

²⁷ Az Electronic Arts vállalat 2020. évi harmadik negyedévi pénzügyi jelentése, https://s22.q4cdn.com/894350492/files/doc_financials/2020/q3/Q3-FY20-Prepared-Remarks-Final.pdf (2025.05.01.) és Henry 2020

²⁸ Colargossi 2024

²⁹ Loot boxes in online games and their effect on consumers, in particular young consumers [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/652727/IPOL_STU\(2020\)652727_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/652727/IPOL_STU(2020)652727_EN.pdf) (2025.05.02.)

loot boxok az utóbbi években számos játékban megjelentek, így például a *FIFA játékokban* játékosokat, az *Overwatch* elnevezésű játékban, valamint az *Apex Legends* elnevezésű *battle royale* játékban kozmetikai elemeket, a *Genshin Impact* elnevezésű játékban pedig fegyvereket és karaktereket szerezhetnek be a játékosok ezekből a szerencsedobozokból. A mikrotranzakciók mellett gyakori, hogy a *free to play* játékok különböző marketing megállapodások és hirdetések segítségével is bevételhez juthatnak.

A *Free to Play* üzleti modell egyik különleges módszere az úgynevezett *Pay to Win* rendszer, melyben a játékfejlesztők úgy alakítják ki az adott játék működési struktúráját, hogy abban csak korlátozottan, nagy erőfeszítések árán lehessen előre lépni. E játékokban, amennyiben a felhasználó érdemi előrehaladást szeretne elérni, olyan előnyökért kell fizetnie, melyek segítik a játékbéli fejlődését, felgyorsítják előrehaladását. A modellre az egyik legjobb példa az Activision Blizzard által tulajdonolt *Candy Crush* elnevezésű mobiltelefonos játék, melyben több mint 8900, logikai fejtörőkre épülő pályán mérettetheti meg magát a játékos. A 2012-ben megjelent *free to play* játéknak jelenleg több mint 233 millió felhasználója, és több mint 3 milliáros letöltésszáma van, bevételei csak 2021-ben érték az 1,2 milliárd dollárt. A játék bevételei a különböző reklámbevételek mellett nagyban építenek a játékosok játékon belüli fizetéseire, melyek során a felhasználók különböző előrehaladást támogató eszközöket vásárolnak.³⁰ A *Pay to Win* modellben is gyakoriak a loot box-ok mint játékmechanikai elemek, a belőlük megszerezhető karakterek, fegyverek és játékbéli képességek nagyban hozzájárulhatnak a játékos előrehaladásához.

2.3.3. Season Pass és Battle Pass

A *season* rendszer lényege, hogy bizonyos időközönként a játék fejlesztői szezonokat hirdetnek, melyek egy-egy téma köré szerveződnek. A szezonok kezdetén a játékosnak lehetősége van megvásárolni az úgynevezett *season pass*-t, melynek révén számos játékbéli kiegészítőt és kozmetikai elemet szerezhetnek meg. Egy szezon ideje korlátozott, és az egyes szezonok alatti megszerezhető kiegészítőket utóbb a játékosok nem vásárolhatják meg, így a játék fejlesztői arra ösztönzik felhasználóikat, hogy szezonról szezonra

³⁰ Sandle 2023 és Deep - dive: How does candy crush make money? <https://www.juegostudio.com/blog/how-does-candy-crush-make-money> (2025.05.02.)

vásárolják meg az aktuális *season pass*-t, szerezzék meg azok kiegészítőit, mert utóbb erre már nem lesz lehetőségük. E modell következtében egy átlagos játékos rövid időn belül elköltheti a klasszikus modellekben megszokott 60-70 dolláros összeget, ezen túl pedig a következő szezonok során tovább növelheti játékbéli költségeit. A folyamatos játékon belüli vásárlásoknak köszönhetően pedig a játékosok mind gyakrabban visszatérnek majd abba a játékba, melybe már nagyobb összeget fektettek, újra játszanak majd annak érdekében, hogy megszerezzék az aktuális szezon kiegészítőit. A *season pass* rendszerétől elválasztandó az úgynevezett *battle pass* rendszer. Ebben az aktuális időszakra megszerezhető játékbéli tárgyakat nem rendelik hozzá automatikusan a játékos játékbéli fiókjához, hanem ezeket különböző teljesítmények elérésével és feladatok teljesítésével kell megszereznie, azaz a pass megvásárlása csak a jutalmak elnyerésének lehetőségét nyitja meg a felhasználó számára.³¹

2.3.4. Game Pass modell

Ahogy láthattuk, a digitális játékok fejlesztésének és terjesztésének kezdeti szakaszában komoly szerepet vállaltak a konzolgyártó cégek, melyek az egyes játékokat – azok konzoljaikra szóló kizárólagosságuk révén – saját platformjaik népszerűsítésére használták. Az utóbbi években az egyik vezető játékkonzol fejlesztő cég, a Microsoft új értékesítési stratégiát vezetett be a piacon, melynek neve *Game Pass*.³² A *Game Pass* egyfajta előfizetői rendszer, melynek keretében a játékos nagyjából havi 3000 forintért cserébe szabadon használhatja az előfizetésben lévő több ezer játékot, mindennemű megkötés nélkül. Ennek az előfizetői modellnek a célja, hogy a felhasználóknak olyan szolgáltatást nyújtsanak, mely az egyre dráguló videójátékpiacon a Microsoft által fejlesztett *Xbox* irányába tereli a játékosokat. Ennek megfelelően a játékkonzolok árát a Microsoft folyamatosan próbálja alacsonyan tartani, hosszútávú stratégiaként pedig elsősorban a *Game Pass* keretében megszerzett előfizetői díjakból történő önfenntartásra épít.³³ A modell sikerére utalhat, hogy néhány éve a Microsoft riválisának számító Sony is bevezette saját *Game Pass*hoz hasonló modelljét, a *Playstation Plus*.³⁴

³¹ Boone 2025

³² Az Xbox Game Pass program hivatalos oldala, <https://www.xbox.com/hu-HU/xbox-game-pass> (2025.05.01.)

³³ Warren 2022

³⁴ A Playstation Plus hivatalos oldala, <https://www.playstation.com/hu-hu/ps-plus/> (2025.05.02.)

3. A mikrotranzakciós rendszerek működése és jogi megítélése

A mikrotranzakciók olyan, játékon belüli vásárlásokat jelentenek, amikor a játékos pénzért vagy valódi pénzen megvásárolható valutákért juthat hozzá bizonyos játékbéli tartalmakhoz, kiegészítő elemekhez. A videójáték ipar első, mai fogalmaink szerinti játékon belüli mikrotranzakciója a *Double Dragon 3* elnevezésű árkád játékban jelent meg. Ebben a játékosnak lehetősége volt minden szakasz során ellátogatni egy boltba, ahol új típusú támadásokat vagy karaktereket vásárolhatott.³⁵ A játékon belüli vásárlások mára az iparág egyik fő bevételszerzési modelljének számítanak. 2019-ben a Steam nevű videójáték kereskedelmi platformon található legnépszerűbb játékok 85,89%-a tartalmazott valamilyen mikrotranzakciós rendszerben vásárolható, kinézetet befolyásoló játékbéli eszközt.³⁶ A mikrotranzakciók átlagos értéke nem éri el a 10 dolláros összeget, ezért a felhasználók részéről sokkal nagyobb a vásárlási hajlandóság, egyúttal pedig a sok, kis részletben történő vásárlás képes elrejteni a játék hosszútávú költségeit, a valódi, a játékra fordított összeg mértékét a játékos elől.³⁷

A játékon belül megvásárolható tárgyak egyik gyakori típusa az úgynevezett *loot box*, ami olyan virtuális tárgy, melyből a játékos véletlenszerű, játékban használható eszközre tehet szert.³⁸ Az eszközök egy része a játékbéli karakterek vagy tárgyak kinézetét képesek megváltoztatni, mások, így például bizonyos fegyverek vagy játékbéli képességek viszont sokkal komolyabb hatással lehetne a játékmenetre, sok esetben növelhetik a játékos sikerességét, nyerési esélyeit.³⁹ Az, hogy mire tesz szert a játékos, teljesen a véletlen műve, többnyire egy előre meghatározott tárgykészlet bizonyos számú tárgyát szerzi meg egy-egy doboz kinyitása során.⁴⁰

A *loot boxok* alapját az úgynevezett gyűjthető kártyajátékok jelentették. Ezek során a játékosok nem egy előre összeállított kártyacsomagot, hanem a teljes készlet néhány, véletlenszerűen összeállított darabját vásárolhatták meg egy csomagban, az ideális kártyapakli összeállításához pedig további

³⁵ Derboo 2016 és Pour 2024:348 és King – Delfabbro 2018:1967

³⁶ Zendle - Meye - Ballou 2020:1

³⁷ King – Delfabbro 2018:1967 és Average spend per in-app mobile game transaction worldwide in 2020 and 2021, by genre, <https://www.statista.com/statistics/1215270/iap-gaming-app-transactions-value-genre/> (2025.05.02)

³⁸ Xiao 2023a:1-2

³⁹ Xiao 2021

⁴⁰ Loot boxes in online games and their effect on consumers, in particular young consumers [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/652727/IPOL_STU\(2020\)652727_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/652727/IPOL_STU(2020)652727_EN.pdf) (2025.05.02.)

csomagok vagy konkrét egyedi lapok megvásárlására, esetleg a játékosok közötti cserére volt szükség. E modell első képviselője a *Magic: The Gathering* nevű, 1993-ban elindult asztali kártyajáték volt, mely mind a mai napig töretlen népszerűségnek örvend.⁴¹ A *loot boxok* mára az iparág egyik legfontosabb bevételszerzési eszközeivé váltak. A *Steam* nevű játéklapon 2019-ben a megvásárolható, legnépszerűbb játékok 71,2%-a tartalmazott *loot boxokat*.⁴² E bevételszerzési modell komoly előnye, hogy a játék kiadója hosszú éveken keresztül képes lehet folyamatosan szert tenni bevételre, egyúttal pedig – mivel ezen tartalmak csak utóbb kerülnek bele a játékba – hatékony ellenszerei az illegális internetes letöltéseknek.

A különböző játékbéli kozmetikai elemekre komoly együttműködések épülnek, nem ritka, hogy egyes filmes franchise-ok, vagy más területen működő vállalatok kapcsolódnak be ezek révén bizonyos játékokba, és népszerűsítik magukat a játék felhasználói között. Ilyen együttműködés például a *Fortnite* nevű játék és a Marvel filmes univerzum közös projektje, melynek keretében a játékbéli karaktereket a Marvel filmek ismert szereplőivé tudták alakítani a játékosok.⁴³

A *loot boxok* a videójáték ipar legtöbb kritikával illetett pénzszerzési eszközei, melyek egyes kutatók szerint komoly hasonlóságot mutatnak a szerencsejátékok működési mechanizmusával. Képesek lehetnek impulzusfüggőségeket kialakítani, ezáltal pedig káros hatással lehetnek a játékokat leggyakrabban „fogyasztó” gyermekekre. A *loot boxok* – a szerencsejátékokhoz hasonlóan – elfedik a tevékenység hosszú távú költségeit, mert sok játékos nem tudja, mennyit is költött játékbéli kiegészítők beszerzésére, szerencsedobozok megvásárlására.⁴⁴

Ahhoz, hogy megértsük a *loot boxok* és a szerencsejáték közötti kapcsolatot, fontos megértenünk, mitől válik egy játék szerencsejátékká: meg kell határoznunk a szerencsejáték főbb jellemzőit, majd ezeket jellemzőket össze kell vetnünk a *loot boxok* működési módozataival.

⁴¹ Arnold 2022

⁴² Zendle - Meye - Ballou 2020:1

⁴³ Brandt 2025

⁴⁴ King – Delfabbro 2018:1967

3.1. A szerencsejáték fogalmának összevetése a loot boxok működésével

A szerencsejáték fogalmának meghatározásához segítségül hívhatjuk a jogtudomány fogalomrendszerét, valamint a szerencsejáték törvényi fogalmát. MARK D. GRIFFITHS⁴⁵ tanulmányában öt olyan szempontot emel ki, melyek álláspontja szerint a szerencsejáték fontos fogalmi elemei. Ezek alapján a szerencsejáték jellemzője, hogy

- pénz, vagy egyéb értékkel bíró dolog cseréje történik;
- a csere tárgyat valamilyen jövőbeli, bizonytalan, ismeretlen esemény alakítja;
- a játék kimenetele részben, vagy egészben a véletlen műve;
- a játék során a nyertesek kizárólag a vesztesek kárára gazdagodnak;
- a játékból történő kimaradás esetén viszont elkerülhető a veszteség.

GRIFFITHS szempontrendszerét AARON DRUMMOND és JAMES D. SAUER később kiegészítette egy hatodik fontos szemponttal, azzal, hogy a játék során elért nyeremény pénzre váltható-e. DRUMMOND és SAUER 2018-es kutatásában 22 népszerű játék *loot box* mechanizmusát vizsgálva arra jutott, hogy a játékok 45,45%-a megfelelt a GRIFFITHS által lefektetett ötös feltételnek, négy játék esetében pedig lehetőség volt arra, hogy a *loot boxokból* származó nyereményt a játékos közvetlenül pénzre váltsa.⁴⁶

A magyar szerencsejáték törvény szerint *„szerencsejáték minden olyan játék, amelyben a játékos pénz fizetése vagy vagyoni érték nyújtása fejében, meghatározott feltételek fennállása vagy bekövetkezése esetén pénznyereményre, vagy más vagyoni értékű nyereményre válik jogosulttá. A nyerés vagy a vesztes kizárólag, vagy túlnyomórészt a véletlentől függ”*.⁴⁷ E fogalomnak a videójátékok *loot boxai* nem felelnek meg teljesen, mert bár e játékmechanika jellemzője, hogy pénzért (vagy valódi pénzért vásárolható játékbéli valutáért) cserébe randomizált tárgyakra lehet szert tenni, a „vesztés”, mint olyan, azonban nem történhet meg, hiszen a szerencsedobozokban mindig van valami, nincs olyan, hogy a játékos üres kézzel távozik. Erre az elemre hívják fel a figyelmet a videójátékok korhatár-besorolásával foglalkozó nemzetközi szervezetek, így például a PEGI (*Pan European Game Information*, azaz Egységes Európai Játékinformációs

⁴⁵ Griffiths 2018:53

⁴⁶ Drummond – Sauer 2018:531

⁴⁷ A szerencsejáték szervezéséről szóló 1991. évi XXXIV. törvény 1. § -a

Rendszer) valamint az ESRB (*Entertainment Software Rating Board*) is, akik következetesen kiállnak amellett, hogy a *loot box*ok nem felelnek meg a szerencsejátékok klasszikus fogalmának, hiszen a játékosok minden esetben nyernek valamit, a dobozból mindig hozzájutnak valamilyen játékbéli tartalomhoz.⁴⁸ A videójáték fejlesztők is ezt hangsúlyozzák akkor, amikor például a *loot box*okat a Kinder-tojásokhoz hasonlítják.⁴⁹ Ezen a ponton fontos kiemelni, hogy álláspontom szerint a hazai szabályozás szerencsejátéokra vonatkozó fogalomrendszerét a digitális technológia túlhaladta, hisz az online térben, a digitális tranzakciók világában egy fejlesztő nagyobb nehézség nélkül megoldhatja, hogy a játékosok mindig nyerjenek „valamit”. E nyereség miatt pedig – még ha az a játékos szubjektív megítélése szerint értéktelen is – a játék könnyen kikerülhet a klasszikus szerencsejáték definíciójának köréből.

3.2. A *loot box*ok európai megítélése

A *loot box*ok megítélésére és szabályozására nincs egységes, nemzetközileg elfogadott gyakorlat. Európában mindezidáig csak néhány ország foglalkozott a *loot box*ok esetleges negatív hatásaival és szabályozási lehetőségeivel. Jelen fejezetben három, eltérő szabályozási hozzáállású európai ország *loot box*okkal kapcsolatos álláspontját mutatom be.

A *loot box*ok működésére felfigyelő egyik első európai hatóság a **belga** szerencsejáték hatóság, a *Kansspelcommissie* volt. Ez egy 2018-ban kiadott jelentésében megállapította, hogy a *loot box*ok megfelelnek a belga szerencsejáték fogalomnak, mely három feltétel együttes teljesülését követeli meg: 1) a fogadást, mint a játék elemét, 2) ami valamilyen véletlenre épülő mechanizmus folytán 3) nyereséget, vagy veszteséget eredményez.⁵⁰ A hatóság jelentésében kritikával illette a videójátékok korhatár-besorolásával foglalkozó európai szervezetet is. Szerinte a PEGI nem ellenőrzi, hogy az adott játékban van-e lehetőség a fenti feltételeknek megfelelő szerencsejátékokra, csak azokat az eseteket szűri ki, amikor a való világban ismert játékok – például póker, rulett vagy nyerőgépek – jelennek meg egy játékon belül. Ez azért is problémás, mert megesik, hogy maga a *loot box* animációja is nagyban

⁴⁸ Hood 2017 és Griffiths 2018:53

⁴⁹ EA games: Loot boxes aren't gambling, they're just like a Kinder Egg. <https://www.bbc.com/news/newsbeat-48701962> (2025.05.02.)

⁵⁰ Pour 2024:353

hasonlít a való világban működő valamelyik nyerőgép animációjára, tehát vizuálisan is megfelel a hétköznapi fogalmaink szerinti szerencsejátéknak.⁵¹ Belgiumban e megállapítás nyomán komoly kötelezettségeket róttak a videójátékok fejlesztőire. Így például megszabták, hogy a *loot boxok* léte nem veszélyezteti azoknak a személyeknek a játékélményét, akik ingyenesen, *loot boxok* vásárlása nélkül játszanak. Az eddigi tapasztalatok alapján a hatóság által meghatározott kötelezettségeknek a vállalatok nem tesznek eleget, a belga hatóság komoly problémákkal küzd azok érvényesítése során.⁵²

Spanyolországban a fogyasztói ügyekért felelős miniszter 2022 nyarán bejelentette, hogy önálló modellt dolgoznak ki a *loot boxok* szabályozására. A minisztérium álláspontja szerint a *loot boxok* és a szerencsejátékok működési mechanizmusai és pszichológiai hatásai nagyban megegyeznek egymással, ennek alapján pedig indokolt külön kötelezettségekkel terhelni a játékkiadó cégeket. Ilyen kötelezettségek a felhasználók és a szülők részletes tájékoztatása, a játékra költött pénz összegének felfedése a játékosok előtt, valamint az önkorlátozás lehetőségének beépítése a játékba.⁵³ A tervezet kiemeli továbbá, hogy a kiskorúak *loot boxok*hoz történő hozzáférését is indokolt korlátozni, ők a jövőben csak szülői felügyelettel vagy engedéllyel férhetnek hozzá ezekhez a játékbéli tartalmakhoz.⁵⁴

Hollandiában a szerencsejáték hatóság 2019-ben 5 millió eurós bírságot szabott ki az Electronic Arts-ra és helyi leányvállalatára a FIFA játékokban megtalálható *loot boxok* miatt. A hatóság döntése szerint a *loot boxok* megfelelnek a holland szerencsejáték definíciónak, ennek következtében a játék kiadója engedély nélkül szervezett szerencsejátékot. A vitában döntő elsőfokú bíróság a hatóságnak adott igazat, a másodfokon eljáró tanács viszont hatályon kívül helyezte a kerületi szintű bíróság döntését. A másodfokú tanács érvelésében kifejtette, egy *loot box* akkor nem minősül szerencsejátéknak, ha az olyan nagyobb játék része, ami egyúttal ügyességi játék is, továbbá a *loot box* nem külön felületen, hanem a játékon belül

⁵¹ Belgische Kansspelcommissie - Research Report on Loot Boxes, <https://www.gamingcommission.be/sites/default/files/2021-08/onderzoeksrapport-loot-boxen-Engels-publicatie.pdf> (2025.05.02.)

⁵² Xiao 2023b és Gondos – Nagy – Mikes 2022

⁵³ Anteproyecto de Ley por el que se regulan los mecanismos aleatorios de recompensa asociados a productos de software interactivo de ocio (Előzetes törvényjavaslat szöveg), <https://www.consumo.gob.es/sites/consumo.gob.es/files/BORRADOR%20APL%20Y%20MAIN%20MECANISMO%20ALEATORIOS%20RECOMPENSA%20010722.pdf> (2025.05.02.)

⁵⁴ Ampuero–Lázaro 2022; Spain – Breaking New Ground With Loot Box Regulation: <https://conventuslaw.com/report/spain-breaking-new-ground-with-loot-box-regulation/> (2025.05.02.) és Lorenzo 2024

szerezhető meg és használható fel, megszerzése pedig elsődlegesen a játék használatával és nem valódi pénzen történik.⁵⁵ Mivel ezeknek a feltételeknek megfeleltek a FIFA játékokban található *loot boxok*, a bírói tanács álláspontja szerint nem volt rájuk alkalmazható a szerencsejátékokra vonatkozó jogszabály. Mivel a legtöbb videójátékban megvásárolható *loot box* megfelel a feltételrendszernek, így elmondhatjuk, hogy a holland bírói gyakorlatban a piacon megvásárolható szerencsedobozok nagy része nem minősül szerencsejátéknak.

4. Összegzés

A videójáték ipar az utóbbi évtizedekben dinamikus fejlődésen ment keresztül, mára az egyik legprofitábilisabb területévé vált a világgazdaságnak. A videójátékok minőségének növelésére vonatkozó felhasználói igény és a videójáték gyártásának új trendjei hatalmas gyártási költségeket eredményeznek az iparágban, melyre természetszerű válasz az új bevételszerzési megoldások feltérképezése és alkalmazása. A mikrotranzakciók, és azon belül is a *loot boxok* komoly bevételi forrást jelentenek a kiadók számára, gyakran a modellnek hála képesek ingyenesen hozzáférhetővé tenni a nagyközönség számára játékaikat, valamint fenntartani a fejlesztés minőségét. E pozitívumok mellett viszont nem hunyhatunk szemet a *loot boxok* és szerencsejátékok hasonlóságai között. Ebből adódóan pedig indokolt részletes vizsgálat alá vonnunk a *loot boxok* hazai megítélését, valamint a szerencsejátékokra vonatkozó hazai szabályozás digitális kornak történő megfeleltethetőségét.

Felhasznált irodalom:

A Playstation Plus hivatalos oldala, <https://www.playstation.com/hu-hu/ps-plus/> (2025.05.02.)

A World of Warcraft hivatalos honlapja, <https://us.shop.battle.net/en-us/product/world-of-warcraft-subscription> (2025.05.02.)

⁵⁵ Electronic Arts Swiss Société à responsabilité limitée en de raad van bestuur van de Kansspelautoriteit (2020) AWB-20_3038; Gondos – Nagy – Mikes 2022 és Pour 2024:355

Adam Kiciński nyilatkozatának leirata a CD Projekt oldalán, <https://www.cdprojekt.com/en/wp-content/uploads-en/2021/04/transcript-2020-results.pdf#page=2> (2025.05.02.)

Alva, Brittany: What makes a AAA game a AAA game? In: Epic Games, 2023. október 10., <https://store.epicgames.com/en-US/news/what-makes-a-aaa-game-a-aaa-game> (2025.05.02.)

Ampuero, Santiago de – Lázaro, Clara: Spain leads the race on regulating loot boxes in the EU In: Engage, 2022 július 8., <https://www.engage.hoganlovells.com/knowledgeservices/news/spain-leads-the-race-on-regulating-loot-boxes-in-the-eu> (2025.05.02.)

Anteproyecto de Ley por el que se regulan los mecanismos aleatorios de recompensa asociados a productos de software interactivo de ocio

(Előzetes törvényjavaslat szöveg)
<https://www.consumo.gob.es/sites/consumo.gob.es/files/BORRADOR%20APL%20Y%20MAIN%20MECANISMOS%20ALEATORIOS%20RECOMPENSA%2010722.pdf> (2025.05.02.)

Arnold, Matt: The Origin Of Magic: The Gathering, Explained, In: The Gamer, 2022. március 24., <https://www.thegamer.com/magic-gathering-creation-history/> (2025.05.02.)

Asskoumi, Amit: How To Break A World of Warcraft Addiction In: The Mindful Gamer, 2022. március 2., <https://themindfulgamer.com/how-to-break-a-world-of-warcraft-addiction/> (2025.05.02.)

Atari 2600 10-in-1 (National Videogame Museum), <https://thenvm.org/objects/atari-2600-10-in-1/> (2025.05.02.)

Average spend per in-app mobile game transaction worldwide in 2020 and 2021, by genre. <https://www.statista.com/statistics/1215270/iap-gaming-app-transactions-value-genre/>

Az Electronic Arts vállalat 2020. évi harmadik negyedévi pénzügyi jelentése, https://s22.q4cdn.com/894350492/files/doc_financials/2020/q3/Q3-FY20-Prepared-Remarks-Final.pdf (2025.05.01.)

Az Xbox Game Pass program hivatalos oldala, <https://www.xbox.com/hu-HU/xbox-game-pass> (2025.05.01.)

Belgische Kansspelcommissie – Research Report on Loot Boxes, <https://www.gamingcommission.be/sites/default/files/2021-08/onderzoeksrapport-loot-boxen-Engels-publicatie.pdf> (2025.05.02.)

Belli, Simone – Raventós, Cristian López: Breve historia de los videojuegos (A brief history of videogame) In: Athenea Digital: Revista de Pensamiento e Investigacion Social. 2008; No. 14. DOI: <https://doi.org/10.5565/rev/athenead/v0n14.570>

Birkás Péter: A mostaninál drágábbak lesznek a PlayStation 5-ös játékok. In: 24.hu, 2020. szeptember 17., <https://24.hu/tech/2020/09/17/playstation-5-jatekok-arak-80-euro/> (2025.05.01.)

Boone, Daniël: What is a Season Pass for a Game? A Complete Guide, TyrAds, 2025. április 7. <https://tyrads.com/what-is-a-season-pass-for-a-game/> (2025.05.02.)

Brandt, Oliver: Fortnite v34.40 Brings New TMNT and Marvel Skins. In: Newsweek, 2025. április 22. <https://www.newsweek.com/entertainment/video-games/fortnite-v3440-brings-new-tmnt-marvel-skins-2062500> (2025.05.01.)

Colargossi, Mike: How Microtransactions Impact the Economics of Gaming In.: Investopedia, 2024. november 16. <https://www.investopedia.com/articles/investing/022216/how-microtransactions-are-evolving-economics-gaming.asp> (2025.05.02.)

Deep – dive: How does candy crush make money? <https://www.juegostudio.com/blog/how-does-candy-crush-make-money> (2025.05.02.)

Derboo, Sam: Double Dragon 3 (Arcade) In: Hardcore Gaming, 2016. november 4. <http://www.hardcoregaming101.net/double-dragon-3-arcade/?clid=eece78d8> (2025.05.02.)

Drummond, Aaron – Sauer, James D: Video game loot boxes are psychologically akin to gambling. Nature Human Behaviour, 2 (2018). DOI: <https://doi.org/10.1038/s41562-018-0360-1> .

E.T. and the U.S Market Crash (National Videogame Museum), <https://thenvm.org/objects/e-t-and-the-u-s-market-crash/> (2025.05.02.)

EA games: Loot boxes aren't gambling, they're just like a Kinder Egg, <https://www.bbc.com/news/newsbeat-48701962> (2025.05.02.)

Fan, Shelly: Lecserél -e minket a mesterséges intelligencia? Budapest, 2020, Scolar Kiadó

Games – Worldwide In: Statista, <https://www.statista.com/outlook/dmo/digital-media/video-games/worldwide> (2025.05.01.)

Games Market Reports and Forecasts, <https://newzoo.com/games-market-reports-forecasts> (2025.05.01.)

Golovics Milán: Új trendek a videojátékok piacán 1.rész – Új üzleti modellek In: Hold Blog, 2019. április 18., <https://hold.hu/holdblog/uj-trendek-a-videojatekok-piacan-1-resz-uj-uzleti-modellek/> (2025.05.01.)

Gondos, Orsolya – Nagy, Andrea – Mikes, Andrei: The ultimate loot drop: the Netherlands is planning to ban loot boxes in video games. In: Clifford Chance, 2022. szeptember 6. <https://www.cliffordchance.com/insights/resources/blogs/talking-tech/en/articles/2022/09/the-ultimate-loot-drop-the-netherlands-is-planning-to-ban-loot.html> (2025.05.02.)

Griffiths, Mark D.: Is the buying of loot boxes in video games a form of gambling or gaming? Gaming Law Review, sz. Volume 22, Number 1. (2018) DOI: <https://doi.org/10.1089/glr2.2018.2216>

Henry, Jesmine: EA's Microtransaction Billions Explains Why It's Terrified of Loot Box Laws. In: CNN, 2020 szeptember 23., <https://www.cnn.com/eas-microtransaction-billions-explains-why-its-terrified-of-loot-box-laws/> (2025.05.02.)

Hood, Vic: Are loot boxes gambling? Crate escape. In: Eurogamer, 2017. október 23., <https://www.eurogamer.net/are-loot-boxes-gambling> (2025.05.02.)

King, Daniel L. – Delfabbro, Paul H.: Predatory monetization schemes in video games (e.g. 'loot boxes') and internet gaming disorder In: Addiction, 113(11), 2018, DOI: <https://doi.org/10.1111/add.14286>

Leack, Jonathan : World of Warcraft Leads Industry With Nearly \$10 Billion In Revenue In: Game Revolution, 2017. január 16., <https://www.gamerevolution.com/originals/13510-world-of-warcraft-leads-industry-with-nearly-10-billion-in-revenue> (2025.05.01.)

Loot boxes in online games and their effect on consumers, in particular young consumers.

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/652727/IPOL_STU\(2020\)652727_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/652727/IPOL_STU(2020)652727_EN.pdf) (2025.05.02.)

Lorenzo, Elisa – Fernandez, Andrea: Loot Boxes: Spanish Government announces its intention to introduce new regulation. In: DLA Piper, 2024. március 8., <https://www.dlapiper.com/en/es-pr/insights/blogs/mse-today/2024/loot-boxes-spanish-government-announces-its-intention-to-introduce-new-regulation> (2025.05.02.)

Łupkowski, Paweł: Turing's 1948 'Paper Chess Machine' Test as a Prototype of the Turing Test. In: Ruch Filozoficzny LXXV 2019 2. DOI: <https://doi.org/10.12775/RF.2019.024>

Morris, Chris: Microsoft is raising video game prices to \$80. Fortune, 2025. május 1., <https://fortune.com/article/microsoft-raising-xbox-video-game-prices/> (2025.05.02.)

Oxford, Nadia: Ten Facts about the Great Video Game Crash of '83, IGN, 2012. január 18., <https://www.ign.com/articles/2011/09/21/ten-facts-about-the-great-video-game-crash-of-83?page=1> (2025.05.02.)

Pour, Seppy: Experience of Legal Regulation of Lootboxes in Different Countries: a Comparative Analysis. In: Journal of Digital Technologies and Law 2024;2(2) (2024). DOI: <https://doi.org/10.21202/jdtl.2024.18>.

Rab Árpád Szörény: Fél évszázad játék – egy új kultúra születése. In: Információs Társadalom, XVIII. évf. (2018) 1. szám. DOI: <https://doi.org/10.22503/inftars.XVIII.2018.1.11>

Ray, Michael: Activision Blizzard, Inc. American electronic games company In: Encyclopaedia Britannica, 2025. április 27. <https://www.britannica.com/topic/Activision-Blizzard-Inc> (2025.05.01.)

Romero, Guillermo: The Great Console Wars: A Brief History of Consoles and How Competition Birthed the Consoles We Know Today. In: Medium, 2019, február 2., <https://medium.com/@gmromero/the-great-console-wars-a-brief-history-of-consoles-and-how-competition-birthed-the-consoles-we-f03d89c8e8fb> (2025. 05. 01.)

Rose,Tristan: How Does Candy Crush Make Money (Business and Revenue Model) In: Entrepreneur, [online]: <https://entrepreneur-360.com/how-does-candy-crush-make-money-28021> (2023. 05. 25.)

Sandle Paul: Candy Crush Saga hits \$20 billion revenue milestone, maker King says. Reuters, 2023. szeptember 27.,

<https://www.reuters.com/technology/candy-crush-saga-hits-20-billion-revenue-milestone-maker-king-says-2023-09-26/> (2025.05.02.)

Schreier, Jason: Former PlayStation Chief Muses on the Future of Gaming In: Bloomberg, 2021. szeptember 3. <https://www.bloomberg.com/news/newsletters/2021-09-03/ex-playstation-chief-mulls-future-of-gaming-and-his-new-job?srnd=technology-vp> (2025. 05. 01.)

Schreier, Jason: Why Video Games Cost So Much To Make. In: Kotaku, 2017. szeptember 18. <https://kotaku.com/why-video-games-cost-so-much-to-make-1818508211> (2025. 05. 01.)

Spain – Breaking New Ground With Loot Box Regulation: <https://conventuslaw.com/report/spain-breaking-new-ground-with-loot-box-regulation/> (2025.05.02.)

Statista Market Insights, <https://www.statista.com/outlook/dmo/digital-media/video-games/worldwide> (2025.04.12.)

Swaine, Michael R. – Freiburger, Paul A.: EDSAC In: Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/technology/EDSAC> (2025.05.02.)

Video Game History [online]: <https://www.history.com/topics/inventions/history-of-video-games> (2023.05.18.)

Warren, Tom: Microsoft says Xbox Game Pass is profitable as it sees subscription growth slow. In: The Verge, 2022. október 26. <https://www.theverge.com/2022/10/26/23425029/microsoft-xbox-game-pass-profitable-revenues> (2025.05.02.)

Williams, Callum – Hoolihan, Hannah: Xbox Game Pass Plans, Explained: How Much Does a Subscription Cost? IGN, 2025. április 23. <https://www.ign.com/articles/how-much-does-xbox-game-pass-cost> (2025.05.02.)

Wolf, Mark J. P.: Introduction In: Wolf, Mark J. P. (szerk.): Before the Crash: Early Video Game History, Detroit, 2012, Wayne State University Press [digitális változat]: <https://www.scribd.com/book/251553927/Before-the-Crash-Early-Video-Game-History> (2025.05.01.)

Xia, Leon Y.: Regulating loot boxes as gambling? Towards a combined legal and self-regulatory consumer protection approach. In: Interactive

Entertainment Law Review 4(1):27–47 DOI:
<https://doi.org/10.4337/ielr.2021.01.02>

Xiao, Leon Y.: Beneath the label: unsatisfactory compliance with ESRB, PEGI and IARC industry self-regulation requiring loot box presence warning labels by video game companies. In: Royal Society Open Science 10: 230270. (2023b) DOI: <https://doi.org/10.1098/rsos.230270> (Xiao 2023a)

Xiao, Leon Y.: Breaking Ban: Belgium’s Ineffective Gambling Law Regulation of Video Game Loot Boxes. DOI: <https://doi.org/10.1525/collabra.57641>, <https://osf.io/hnd7w/> (2025.05.02.)

Zendle, David – Meyer, Rachel – Ballou, Nick : The changing face of desktop video game monetisation: An exploration of exposure to loot boxes, pay to win, and cosmetic microtransactions in the most-played Steam games of 2010-2019 In.: PLoS ONE 15(5): e0232780. (2020) DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0232780>

Dr. Kormos Krisztián (ORCID: 0009-0000-7526-8632)

ELTE ÁJK Polgári Eljárásjogi Tanszék

Témavezető: Dr. Völcséy Balázs István PhD egyetemi adjunktus

DOI: <https://doi.org/10.55052/themis.2025.1.30>

A Kúria közzétett határozatára hivatkozás a polgári peres eljárásban

(Invoking published Curia decision in the civil procedure)

Absztrakt

A tanulmány abból a célból jött létre, hogy vizsgálja, miként illeszkednek a polgári perrendtartás szabályai a Kúria közzétett határozatának a korlátozott precedensrendszer bevezetése folytán megváltozott eljárási szerepéhez. A tanulmányban először áttekintem a Kúria közzétett határozatára hivatkozásra vonatkozó eljárási szabályokat, majd ezt követően választ keresek az ezekkel összefüggésben felmerült kérdésekre, valamint megkísérlek javaslatot tenni az azok feloldásához szükséges értelmezésre, illetve amennyiben ez nem lehetséges, az azok rendezésére szolgáló jogalkotásra.

Kulcsszavak: polgári eljárásjog, korlátozott precedensrendszer, a Kúria közzétett határozata, perfelvételi nyilatkozat, új tényállítás, anyagi pervezetés, indokolás, alkotmányjogi panasz, fellebbezés, perújítás

Abstract

This study was created with the intention of examining how the altered procedural role of the published Curia decision fits into the regulations of the civil procedure due to the implementation of the limited precedent system. In the study, I first review the procedural rules regarding invoking a published Curia decision, then I seek answers to the questions that have arisen in association with them, and I try to propose the interpretation needed for their resolution or, if this is not possible, the legislation to settle them.

Keywords: *civil procedure law, limited precedent system, published Curia decision, preparatory statement, new statement of fact, case management, statement of reasons, constitutional complaint, appeal, retrial*

Bevezetés

A korlátozott precedensrendszer bevezetésével a Kúria közzétett határozatának a polgári eljárásban betöltött szerepe alapvető változáson ment keresztül. Miközben azonban az arra történő hivatkozás jelentősége növekedett¹, az eljárásjogi szabályozása szinte teljesen változatlan maradt. A jelen tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy a Kúria közzétett határozatára történő hivatkozás polgári eljárásjoggal való kapcsolatának elemzése során feltárjam azokat az eljárásjogi szabályok alkalmazása során felmerülő kérdéseket, amelyek értelmezést igényelnek, illetve nehézséget okozhatnak a gyakorlatban.

Ennek során áttekintem a Kúria közzétett határozatára hivatkozás jogi minősítését, majd erre tekintettel értelmezem az arra vonatkozó eljárásjogi normákat az eljárás megindításától annak jogerős befejezéséig. A Kúria közzétett határozata perújítási okként történő értelmezésének kivételével nem vizsgálom azonban a rendkívüli jogorvoslati eljárásokat, hiszen azok elemzése a korlátozott precedensrendszerben betöltött kiemelkedő szerepük okán meghaladná a jelen tanulmány kereteit.

A Kúria közzétett határozata mint precedens

A korlátozott precedensrendszer 2020. április 1. napjával történő bevezetésével a jogalkotó új alapokra helyezte a jogegység biztosításának eszköztárát. Innentől a Kúria nem pusztán a bíróságokra kötelező jogegységi határozatokkal és a kötelező erővel nem rendelkező, de meggyőző erejű precedensként figyelembe vett egyéb határozataival biztosítja a jogegységet, hanem lényegében minden érdemi döntésével.

A precedensrendszer ugyanakkor három szempontból is korlátozottnak tekinthető. Az első, hogy kizárólag a Kúria határozatai rendelkezhetnek precedenshatással. A magyar rendszer ilyen értelemben vett centralizáltsága azzal a következménnyel jár, hogy kizárólag a Kúria tudja orvosolni a jogegység sérelmét minden olyan esetben is, amikor a rendes

¹ Ehhez ld. AUER, CSIBOR, OROSZ, POLLNER 2024

jogorvoslattal nem támadható határozat az azt hozó bíróság székhelye szerint illetékes, a Kúria álláspontjával egyező gyakorlatot követő ítélőtábla jogértelmezésétől is eltér. Így például, ha egy járásbíróság előtt indult polgári ügyben az egyik fél abból az okból terjesztene elő felülvizsgálati kérelmet a másodfokú határozat ellen, hogy az eltér a Kúria közzétett határozatától, akkor is a Kúriához kellene fordulnia, ha az ítélőtábla, – amelynek illetékességi területéhez a másodfokú bírósággént eljáró törvényszék tartozik –, egyébként követi a Kúria gyakorlatát és ekként fel tudná oldani a törvényszék és a Kúria jogértelmezése közötti ellentmondást.² Természetesen ez a decentralizált modell annyiban tudná tehermentesíteni a Kúriát, amennyiben a törvényszékek indokolatlanul térnek el a közzétett határozatoktól. Ellenkező esetben az ítélőtáblának éppúgy a Kúriához kellene fordulnia, mint a feleknek. Ezért hosszas statisztikai kutatás után lehetne állást foglalni abban a kérdésben, mennyiben járulna hozzá a precedenshatás ítélőtáblák határozataira történő kiterjesztése a jogegység hatékony biztosításához, figyelembe véve azt is, hogy az ilyen irányba történő további lépések alapjaiban változtatnák meg a Kúriának a bírósági szervezetrendszerben betöltött szerepét. A felek ugyanis jellemzően nem kizárólag arra hivatkozással kérnek felülvizsgálatot, hogy a bíróság eltért a Kúria közzétett határozatától, hanem egyéb eljárási és anyagi jogi szabálysértésekkel is támadják a jogerős határozatot. Ebből kifolyólag a precedenshatás kiterjesztése egyúttal vagy a felülvizsgálat lehetőségének részben az ítélőtáblákra telepítésével, vagy egy újabb jogorvoslati lehetőség megteremtésével – és ezzel az eljárások elhúzódásának – további lehetőségével járna.

A második precedensrendszert korlátozó körülmény az előző körülményből fakad, azonban annak időbeli oldalát ragadja meg. Mivel a jogalkotó a határozatok precedenshatását ahhoz kötötte, hogy a Kúria hozza a határozatot, egyben azt a követelményt is támasztja a határozatokkal szemben, hogy 2012. január 1. után hozták azokat. E feltétel már a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény (a továbbiakban: Bszi.) 2021. január 1. napján hatályba lépett módosítása előtt is fennállt, hiszen a Kúria közzétett határozata – a Kúria létrejöttének időpontjára tekintettel – egyúttal azt is jelentette, hogy azok 2012. január 1. napját követően születtek.

A jogalkotó a Bszi. 2021. január 1. napján hatályba lépett módosításával azonban megerősítette ezt a követelményt, és egyértelművé tette, hogy precedenshatás kizárólag a 2012. január 1. után hozott határozatokhoz kapcsolódhat. A döntést azzal indokolta, hogy „a Kúria ítélkezési

² Vö. OSZTOVITS 2020

*tevékenységében és nem a közzétételi tevékenységében számít a Legfelsőbb Bíróság jogutódjának*³ Jóllehet a Bszi. 188. § (1) bekezdése valóban egyértelműen rögzíti, hogy a Kúria az ítélezési tevékenységben minősül a Legfelsőbb Bíróság jogutódjának. Ezzel egyidejűleg a Bszi. 195. § (2) bekezdése úgy rendelkezik, hogy a „*hatálybalépését megelőzően hozott irányelvek, elvi döntések és kollégiumi állásfoglalások az eltérő iránymutatást tartalmazó jogegységi határozat meghozataláig alkalmazhatók*”. Erre figyelemmel felmerül a kérdés, milyen érv szól amellett, hogy a 2012. január 1. napját megelőzően hozott határozatok ne rendelkezessenek precedenshatással? A fentiek alapján megállapítható, hogy bár 2012. január 1. napjával – az Alaptörvény és számos kiemelt jelentőségű törvény hatálybalépésével – kétségtől a jogrendszer alapjait érintő változás történt, ez a változás nem képezte akadályát annak, hogy az azt megelőző, a jogegységet biztosító, kötelező erővel rendelkező, de az akár csak meggyőző erejű precedensként működő eszközök is alkalmazhatók legyenek a változást követően. Ugyanúgy ahogy akár az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlata, akár számos, 2012. január 1. napja előtt hatályos jogszabály alkalmazható volt továbbra is. Meg kell jegyezni, hogy az előbb kifejtettek miatt a 2012. január 1. napját megelőzően hozott határozatok alkalmazásának az sem képezhetette akadályát, hogy azokat eltérő jogszabályi környezetben, illetve eltérő eljárásrendben hozták.

Mindazonáltal a 2012. január 1. napjaként rögzített korlát okának a keresése nem öncélú. Az időbeli korlát azt eredményezi, hogy a fél nem terjeszthet elő felülvizsgálati kérelmet arra hivatkozással, hogy a bíróság eltért a Legfelsőbb Bíróság 2012. január 1. napját megelőzően hozott határozatától. Ezért a Bszi. 41/B. § (1) bekezdése alapján jogegységi panaszt sem terjeszthet elő azon az alapon, hogy ezen eltérésre a felülvizsgálati kérelemben, illetve indítványban hivatkozott és a Kúria a felülvizsgálat során eljáró tanácsa az eltérést nem orvosolta. Tehát amennyiben a Kúria a Legfelsőbb Bíróság valamely – akár évtizedekig töretlenül alkalmazott – gyakorlatát 2012. január 1. napját követően egy határozattal nem erősítette meg, a bíróság az attól való eltérést nem köteles indokolni, és a fél felülvizsgálati kérelmet, illetve jogegységi panaszt sem terjeszthet elő ebből az okból.

³ Az egyes igazságügyi tárgyú törvények módosításáról szóló 2020. évi CLXV. törvény végső előterjesztői indokolása: Részletes indokolás a 41. §-hoz

A Kúria közzétett határozatára történő hivatkozás a perindítási és a perfelvételi szakban

A korlátozott precedensrendszer a polgári peres és nemperes eljárások teljes tartama alatt hatással van az eljárás lefolyására. A Kúria közzétett határozata az eljárás során kettős szerepet tölt be: annak létezése tényállapot, ugyanakkor az arra hivatkozás lényegében valamely jogszabály értelmezésére vonatkozó jogi érv. Ebből következően önmagában annak állítása, hogy a Kúria közzétett határozata létezik, az tényállítás, míg az olyan nyilatkozat, hogy a határozat alkalmazandó az ügyben, az jogi érvelés.⁴ E kettős megközelítés kezelhetővé teszi a Kúria közzétett határozatát és az arra történő hivatkozást a polgári perrendtartás keretei között azzal, hogy esetről esetre kell értékelni, a Kúria közzétett határozatának a meghozatala vagy az arra való hivatkozás mint körülmény domborodik-e ki az adott helyzetben.

A fentiekre tekintettel rögzíteni kell, hogy mindkettő perfelvételi nyilatkozatnak minősül. A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Pp.) 183. § (1) bekezdésében meghatározott fogalom értelmében a felek tényre vonatkozó állítása és tagadása, valamint beismerése egyértelműen perfelvételi nyilatkozatnak tekintendő. Ezzel szemben a Pp. 183. § (1) bekezdése alapján nem teljesen világos, a jogi érvelés a perfelvételi nyilatkozatok közé tartozik-e. Habár egyes értelmezések kiolvashatónak látják a fogalom szövegezéséből,⁵ értelemszerűen abból is következik, hogy eltérő vagy további jogi érvelés előterjesztése feltételhez nem kötött perfelvételi nyilatkozatnak minősül az érdemi tárgyalási szakban. Tehát mivel perfelvételi nyilatkozatnak kell tekinteni mindkettőt, a perfelvételi nyilatkozatokra vonatkozó szabályokat kell alkalmazni azokra.

A felek az eljárás számos pontján előterjeszthetnek perfelvételi nyilatkozatot, így hivatkozhatnak a Kúria közzétett határozatára. A felperesnek a Kúria közzétett határozatára történő hivatkozása a Pp. 170. § (2) bekezdés c) és d) pontja alapján már a keresetlevélben megjelenhet. Ennek a jelentősége abban áll, hogy – bár a Pp. 176. § (6) bekezdése szerint nem vizsgálható a keresetlevél érdemi részében előadott azon kérelem, állítás, illetve érvelés a keresetlevél perfelvételre való alkalmassága szempontjából, amelynek értékelése az ügy érdemére tartozik –, lehetséges, hogy a kereset a Kúria hivatkozott közzétett határozatában foglalt jogértelmezésre tekintettel fog olyan kereseti

⁴ Ez utóbbit vö. VIRÁG, VÖLCSEY 2020 és ld. TAHIN 2020

⁵ ZSITVA 2025 a Pp. 183. §-ához 3. pont harmadik bekezdése

kérelmet, jogállítást, illetve tényállítást tartalmazni, ami perfelvételre alkalmassá teszi. Meg kell jegyezni azonban, hogy a felperes semmiképpen nem jelölheti meg a Kúria közzétett határozatát jogalapként, ugyanis jogalap a Pp. 7. § (1) bekezdés 8. pontja szerint csak anyagi jogi jogszabályi rendelkezés lehet.

A perfelvételi szak szabályai tág teret engednek a feleknek arra, hogy megtegyék perfelvételi nyilatkozataikat. A fél szabadon hivatkozhat a Kúria közzétett határozatára a perfelvételi iratban vagy a perfelvételi tárgyaláson, és a Pp. 183. § (4) bekezdése alapján a Pp. keretei között az ellenfél hozzájárulása nélkül megváltoztathatja a hivatkozást. Ennek kizárólag az képezi akadályát, hogy a Pp. 183. § (5) bekezdése szerint amennyiben úgy teszi vagy változtatja meg perfelvételi nyilatkozatát, hogy arra a perfelvétel során perfelvételi iratban vagy tárgyaláson korábban lehetősége volt, a bíróság pénzbírsággal sújtja. Tehát a fél a Pp. 183. § (1) bekezdése alapján a Pp. 7. § (1) bekezdés 16. pontjára tekintettel írásbeli ellenkérelemben, válasziratban, viszontválaszban, előkészítő iratban, viszontkeresetlevélben, beszámítást tartalmazó iratban, valamint perfelvételi tárgyaláson terjeszthet elő a Kúria közzétett határozatára történő hivatkozást.

A Pp. 199. § (2) bekezdés b) pont bb) és bc) alpontja alapján kifejezetten lehetőség van arra, hogy a fél a Kúria közzétett határozatára hivatkozással érveljen az írásbeli ellenkérelemben. Jóllehet itt is ki kell emelni, hogy a fél nem alapozhatja az anyagi jogi kifogását önmagában a Kúria közzétett határozatára, hiszen anyagi jogi kifogás a Pp. 7. § (1) bekezdés 1. pontja értelmében kizárólag anyagi jogi rendelkezés lehet. A válaszirat, illetve a Pp. 201. § (5) bekezdése folytán a viszontválasz szabályai is lehetőséget teremtenek arra, hogy a fél akár a Pp. 201. § (1) bekezdés a) pontja szerint a bíróság felhívásának megfelelő körben, akár a Pp. 205. § (4) bekezdése alapján külön felhívás nélkül perfelvételi nyilatkozatot tegyen, így hivatkozzon a Kúria közzétett határozatára.

Az előkészítő irat eltér az előbbiektől, egyrészt a Pp. 202. § (1) bekezdése szerint azt a perfelvételi nyilatkozatot kell feltüntetni abban, amelynek ilyen formában történő előterjesztésére a bíróság a felet felhívta, másrészt a Pp. 202. § (2) bekezdése értelmében a fél külön felhívás nélkül kizárólag kereset-, viszontkereset-, illetve ellenkérelem-változtatást, valamint ezekkel összefüggésben álló perfelvételi nyilatkozatokat terjeszthet elő. Ebből arra lehet következtetni, hogy a fél erre irányuló felhívás hiányában csak akkor hivatkozhat a Kúria közzétett határozatára az előkészítő iratban, ha a hivatkozás ahhoz a perfelvételi nyilatkozathoz kapcsolódik, amelynek az előkészítő iratban történő előterjesztésére a bíróság felhívta a felet, vagy ha az a félnek az előkészítő iratban előterjesztett kereset-, viszontkereset-

illetve ellenkérelem-változtatásával áll összefüggésben, más esetben a hivatkozás a Pp. 202. § (3) bekezdése szerint hatálytalan. Ez a megkötés inkoherenciát okoz az osztott perszerkezet egyes szakaszainak szabályozásában olyan értelemben, hogy míg – a később kifejtendők szerint – a Kúria közzétett határozatára történő hivatkozás feltételhez nem kötött perfelvételi nyilatkozatnak minősül az érdemi tárgyalási szakban, és ezért a fél az ellenfél hozzájárulása és a Pp.-ben meghatározott feltételek nélkül, írásban vagy tárgyaláson szóban bármikor előterjeszthet ilyen nyilatkozatot, addig nincs lehetősége erre külön felhívás nélkül a perfelvételi szakban. Ismert olyan álláspont, miszerint ez az értelmezés nem támogatható,⁶ ugyanakkor a Pp. 201. § (2) bekezdése és a 202. § (2) bekezdése szövege közötti különbségre és arra figyelemmel, hogy a Pp. a felek felhívás hiányában benyújtott beadványai számának a lehető legszükségesebb mennyiségre korlátozását célozza, ez az ellentmondás a Pp. 202. §-ában foglalt szabályoknak az Alaptörvény 28. cikkének megfelelő értelmezésével sem oldható fel jogszabály-módosítás nélkül.

A jogalkotó a viszontkeresetre a Pp. 205. §-a szerint, a beszámítást tartalmazó iratra a Pp. 209. § (9) bekezdése értelmében a keresetre vonatkozó szabályokat rendeli alkalmazni, vagyis a fél ezekben is előterjeszthet közzétett határozatra hivatkozást a fentebb ismertetetteknek megfelelően.

Felmerül a kérdés, köteles-e a fél a bíróság rendelkezésére bocsátani a Kúria azon közzétett határozatának másolatát, amelyre hivatkozik. A Pp. 170. § (2) bekezdés d) pontja alapján a tényállításokat alátámasztó és rendelkezésre álló bizonyítékokat, bizonyítási indítványokat kell feltüntetni a keresetlevélben, és a Pp. 171. § (1) bekezdés b) pontja szerint az érdemi részben feltüntetett bizonyítékot kell csatolni. Ehhez hasonlóan, a Pp. 199. § (2) bekezdés b) pont bc) alpontja értelmében a védekezést – ideértve az anyagi jogi kifogást is – megalapozó tényeket és az azokat alátámasztó és rendelkezésre álló bizonyítékokat, illetve bizonyítási indítványokat kell feltüntetni az írásbeli ellenkérelem érdemi részében, és a Pp. 200. § a) pontja az írásbeli ellenkérelem esetén a keresetlevél mellékleteire utal, tehát az érdemi részben feltüntetett bizonyítékot kell csatolni az írásbeli ellenkérelemhez is. Ezek alapján arra az értelmezésre lehet jutni, hogy mivel a fél a Kúria közzétett határozatára történő hivatkozása a jogi érvelés körébe tartozik, és ekként nem minősül tényállításnak, a fél az azt alátámasztó és rendelkezésre álló bizonyítékokat, így például a határozat másolatát nem köteles a bíróság rendelkezésére bocsátani. Téves tehát az a gyakorlat, ami a félnek a Kúria

⁶ ZSITVA 2025 a Pp. 202. §-ához 3. pont

közzétett határozatára történő hivatkozása esetén felhívja a felet a határozat csatolására, különös figyelemmel arra, hogy a Kúria közzétett határozata értelemszerűen kizárólag akkor minősül ilyennek, ha közzétették azt a nyilvánosan elérhető Bírósági Határozatok Gyűjteményében.

A Kúria közzétett határozatára történő hivatkozás az érdemi tárgyalási szakban

A Pp. 214. § (1) bekezdése alapján – a perfelvételi szaktól eltérően – az érdemi tárgyalási szakban a fél már csak a Pp.-ben meghatározott esetben tehet vagy változtathat meg perfelvételi nyilatkozatot, így terjeszthet elő a Kúria közzétett határozatára történő hivatkozást is. Az érdemi tárgyalási szak szabályai oly módon is eltérnek a perfelvételi szakra vonatkozó rendelkezésektől, hogy a Pp. különböző eljárásrendet határoz meg az új tényállításra és az eltérő vagy további jogi érvelésre hivatkozásra.

A fél eltérő vagy további jogi érvelésre hivatkozása a Pp. 221. § (1) bekezdés g) pontja alapján feltételhez nem kötött perfelvételi nyilatkozatnak minősül, tehát a fél akár az érdemi tárgyalási szakban is, az ellenfél hozzájárulása és a Pp.-ben meghatározott feltételek nélkül írásban vagy tárgyaláson szóban bármikor előterjesztheti a Kúria közzétett határozatára való hivatkozást azzal, hogy a Pp. 221. § (2) bekezdése szerint a megváltoztatott nyilatkozat hatályosan nem vonható vissza és hatályosan nem lehet újból előterjeszteni a megváltoztatást megelőző nyilatkozatot.

A Pp. 215. § (1) bekezdés a) és b) pontja és a 216. § (1) bekezdés a) és b) pontja azonban eltérő vagy további jogi érvelésre hivatkozás esetén nem, csak akkor teszi lehetővé a kereset-, illetve ellenkérelem-változtatást a perfelvételt lezáró végzés meghozatalát követően, ha az a bármelyik fél által előterjesztett új tényállítással áll közvetlen okozati összefüggésben, vagy a bíróságnak a perfelvételt lezáró végzés meghozatalát követő anyagi pervezetése indokolja. Így a fél nem változtathatja meg a keresetet, a viszontkeresetet, a beszámítást, illetve az ezekkel szembeni ellenkérelmet önmagában azon okból, hogy a Kúria közzétett határozatára hivatkozik, ehhez új tényállításra vagy a bíróság anyagi pervezetésére van szükség.

A Pp. 214. § (3) bekezdése szerint az alapozhat meg új tényállítást, ha a tény a fél önhibáján kívül a perfelvételt lezáró végzés meghozatalát követően jutott tudomására, illetve következett be, vagy tudomására jutó, illetve bekövetkező tényre tekintettel vált a per eldöntése szempontjából jelentőssé. Ezen feltételek közül az előbbi esetében azt kell vizsgálni, hogy

a Kúria közzétett határozata olyan, a keresetet megalapozó ténynek tekinthető-e, amelyet a Pp. 214. § (3) bekezdés a) pontja alapján elő lehet terjeszteni új tényállításként azzal, hogy nem a határozat precedensjellege indokolja az ilyen módon történő előterjesztését. Ilyenkor a fél a keresetet egy másik ügyben hozott határozatban foglalt rendelkezésre alapítja, tehát nem az abban foglalt és precedenshatással bíró jogértelmezésre, hanem arra, hogy a Kúria milyen tartalmú döntést hozott abban az ügyben, és hogy ennek a döntésnek milyen hatása van a tárgyi ügyre. Erre példaként szolgálhat olyan eset, amikor a felperes a kártérítés iránti igényt az alperes büntetőjogi felelősségét megállapító jogerős határozatra alapozza, viszont a Kúria a büntetőügyben lefolytatott felülvizsgálat során hatályon kívül helyezi vagy megváltoztatja a jogerős határozatot. Ekkor a felek hivatkozhatnak a Kúria ezen – egyébként közzé is tett – határozatára új tényállításként.

Az előbbi eset a Pp. 214. § (3) bekezdés b) pontjában foglalt feltételt éppúgy megalapozhatja, ugyanakkor az is felmerülhet ezzel a feltétellel kapcsolatban, hogy a Kúria közzétett határozata mint precedens értelmezhető-e olyan tényként, amelynek bekövetkezésére tekintettel az új tény jelentőssé vált a per eldöntése szempontjából. A megengedő értelmezés szerint az új tényállításra alapot adó tény bármilyen, így akár a perrel össze nem függő tény is lehet, tehát a fél előterjeszthet új tényállítást arra hivatkozással, hogy a Kúriának a perfelvételt lezáró végzés meghozatalát követően közzétett határozata miatt vált az újonnan állított tény a per eldöntése szempontjából jelentőssé. Ezzel szemben a szigorú értelmezés kizárja az új tényállítást megalapozó tények köréből a Kúria közzétett határozatait, hiszen azok a felek jogállításai értelmezéséhez tartozó jogi érvek.

Az álláspontom szerint e két megközelítés egyike sem felel meg teljes mértékben a Pp.-nek az Alaptörvény 28. cikkével összhangban értelmezett céljával. A jogpolitikai elképzelés, ami áthatja a Pp. szabályozását – bár a pertartam csökkentését célozta az osztott perszerkezet bevezetésével és egyes eljárási cselekmények szigorú határidőkhöz, illetve feltételekhez kötésével, azonban – nem kívánta teljesen elzárni a felet attól, hogy meg tudja változtatni a perfelvételi nyilatkozatait az anyagi igazság érvényre jutása érdekében a perfelvételt lezáró végzés meghozatalát követően e feltételek teljesítése esetén. Ez mutatkozik meg az új tényállítás, a kereset-, illetve ellenkérelem-változtatás és az utólagos bizonyítás szabályaiban is. Ebből következően a Pp. céljaival ellentétes a Pp. 214. § (3) bekezdés b) pontjának olyan értelmezése, amely kizárja, hogy a fél a Kúria közzétett határozata alapján a per eldöntése szempontjából jelentőssé vált új tényt állítson. Mindazonáltal a bíróság megszorítóan köteles értelmezni ennek a

lehetőségét, hiszen az eljárás elhúzódásához vezethetne, és így ellentétes lenne a Pp.-nek az Alaptörvény 28. cikke szerint értelmezett céljával, ha a fél bármely a Kúria közzétett határozatára történő hivatkozása új tényállítást alapozhatna meg. Erre tekintettel a fél ilyen hivatkozása kizárólag akkor teremthet alapot új tényállításnak, ha a Kúria a perfelvételt lezáró végzés meghozatalát követően tette közzé a határozatot, és ha e közzétett határozatra tekintettel vált az újonnan állított tény a fél számára a per eldöntése szempontjából jelentőssé.

A másik ok, ami lehetőséget teremt új tényállításra, a bíróság anyagi pervezetése. A bíróság számos esetben kerülhet olyan helyzetbe, hogy a Kúria közzétett határozatára tekintettel végez anyagi pervezetést. A Kúria közzétett határozata indokolhatja, hogy a bíróság a Pp. 237. § (1) bekezdése alapján közrehasson abban, hogy a fél a hiányos, nem kellően részletezett vagy ellentmondó perfelvételi nyilatkozatát teljeskörűen előadja, illetve annak hibáit javítsa. Továbbá akár arra is vezethet, hogy a bíróság a Pp. 237. § (2) bekezdése alapján tájékoztassa a feleket a bizonyíték rendelkezésre bocsátása, illetve a bizonyítás indítványozása elmulasztásának, valamint a bizonyítás esetleges sikertelenségének következményéről is. Ezekén túlmenően megalapozhatja a bíróság a felektől eltérő jogértelmezését, abba a körbe vonhat egy hivatalból figyelembe veendő tény, hogy a bíróság a rendelkezésre álló adatok alapján észlelje azt, továbbá alátámaszthatja a bíróság azon álláspontját, hogy nincs a kérelemhez kötve, amely körülmények mindegyikét a bíróság a Pp. 237. § (3) bekezdés a), b) és c) pontja alapján köteles a felek tudomására hozni. Azonban a Pp. 237. § (5) bekezdése szerint a bíróság a felek kérelmének és jogállításának korlátain belül gyakorolja az anyagi pervezetést, tehát a Kúria közzétett határozatára tekintettel sem hathat közre oly módon, hogy az már túllépje a felek jogállítása által kijelölt keretet.

Az anyagi pervezetéssel kapcsolatban ki kell emelni, hogy egyes vélemények szerint, amennyiben a felek kifejtik egy jogszabály értelmezésével kapcsolatos álláspontjukat, a bíróság nem köteles anyagi pervezetést végezni.⁷ A Pp. 237. § (3) bekezdés a) pontja ezzel szemben kifejezetten akként rendelkezik, hogy a bíróság köteles a felek tudomására hozni, ha a jogszabályt a felektől, tehát minden féltől eltérően értelmezi. Ebből kifolyólag nem tartom támogathatónak azt az álláspontot, miszerint nem terheli a bíróságot anyagi pervezetési kötelezettség olyan esetben, amikor a Kúria közzétett határozatára tekintettel a felektől eltérő, harmadik álláspontra helyezkedik egy jogszabály értelmezése során. Ilyenkor a

⁷ DZSULA 2022 308.

bíróság a Pp. 237. § (4) bekezdése alapján tájékoztatni köteles a feleket erről, és köteles lehetővé tenni, hogy a felek megtegyék erre vonatkozó nyilatkozataikat.

Ezzel összefüggésben rá kell mutatni, hogy mivel a Kúria közzétett határozatára történő hivatkozás mint jogi érvelés perfelvételi nyilatkozat, nem csak okozója, tárgya is lehet a bíróság anyagi pervezetésének.⁸ Így annak hiányossága, nem kellő részletezettsége, illetve ellentmondásossága esetén a bíróság a Pp. 237. § (1) pontja alapján közrehat abban, hogy a fél teljeskörűen előadja a jogi érvelését, illetve javítsa annak hibáit. A perfelvételi nyilatkozat ilyen hibája hiányában viszont nincs lehetősége a bíróságnak arra, hogy a felek tudomására hozza, ha a felektől eltérően értelmezi a hivatkozott határozatot. Az ugyanis semmiképpen nem tekinthető jogszabályi rendelkezésnek, és ekként nem tartozhat a Pp. 237. § (3) bekezdés a) pontja alá. A bíróság továbbá azt sem hozhatja a felek tudomására az anyagi pervezetés körében, hogy nem tartja alkalmazandónak a hivatkozott határozatot az ügyben. Mindebből eredően a Kúria közzétett határozatára való hivatkozás csak akkor alapozhat meg kereset, illetve ellenkérelem-változtatást, ha az egyúttal új tényállítást alapozott meg, illetve a bíróság anyagi pervezetését vonta maga után.

Az anyagi pervezetés és a Kúria közzétett határozata kapcsolatában arra is szükséges kitérni, köteles-e tájékoztatni a bíróság a feleket a Kúria közzétett határozatáról. Mint kifejtettem a Kúria közzétett határozatának természete kettős, így attól függően kell ténynek vagy jogi érvelésnek minősíteni, hogy annak rendelkezése vagy az abban foglalt jogértelmezés kerül előtérbe. Amennyiben a rendelkezés bír jelentőséggel, így például ha az adott esetben előkérdése a pernek, ténynek kell tekinteni a határozatot. Ekkor a bíróság annak közzétételét követően a Pp. 266. § (2) bekezdése alapján mint köztudomású tény a Pp. 266. § (3) bekezdése szerint hivatalból akkor is figyelembe veszi azt, ha a felek nem hivatkoztak arra azzal, hogy a Pp. 237. § (3) bekezdés b) pontja és 266. § (4) bekezdése alapján köteles a felek tudomására hozni azt. Ezzel ellentétben, amennyiben az abban foglalt jogértelmezésnek van jelentősége a per eldöntése szempontjából, mivel nem lehet elhelyezni azt a Pp. 266. § (1)-(3) bekezdéseiben szabályozott bizonyítás nélkül megállapítható tények között, a bíróság a Pp. 237. § (3) bekezdés b) pontja és 266. § (4) bekezdése alapján nem köteles tájékoztatni a feleket arról, ha figyelembe kívánja venni a Kúriának a felek által nem hivatkozott közzétett határozatát az ügyben.

⁸ Lsd. VIRÁG, VÖLCSEY 2020

A Kúria közzétett határozata az elsőfokú bíróság ítéletében

A precedensrendszer nem csak tekintetben korlátozott, hogy mely határozatok minősülnek precedensnek, hanem hatásában is. A bíróságok ugyanis eltérhetnek a Kúria közzétett határozatától, amennyiben indokoltnak találják. A Pp. 346. § (5) bekezdése akként rendelkezik, hogy az ítélet jogi indokolása tartalmazza azokat az okokat is, amelyek miatt a bíróság jogkérdésben eltért a Kúriának a Bírósági Határozatok Gyűjteményében közzétett határozatától, vagy az arra irányuló indítványt elutasította. A jogalkotó ezzel az egyszerűnek tűnő mondattal egészítette ki az ítélet jogi indokolásával szemben támasztott tartalmi követelményeket. Mégis, ez a kiegészítés számos jogértelmezési kérdést felvet.⁹

Az első arra irányul, hogyan kell értelmezni az eltérést a Kúria közzétett határozatától, azaz mely esetekben köteles a bíróság indokolni azt. Az eltérés valódi és látszólagos is lehet. Valódi az eltérés, ha a bíróság úgy ítéli meg, bár alkalmazni kell a határozatot az adott ügyben, annak elvi tartalmától eltérő jogértelmezés szükséges. Látszólagos eltérésről akkor beszélünk, ha a bíróság azért nem alkalmazza a Kúria közzétett határozatát, mivel úgy ítéli meg, hogy az az adott ügyre nem alkalmazandó. Ilyen esetben a bíróság nem tér el a Kúria jogértelmezésétől, hiszen a közzétett határozat az adott ügyre vonatkozóan nem bír elvi tartalommal. Annak megítéléséhez, mely esetben kötelező alkalmazni a közzétett határozatot, a Kúria az úgynevezett ügyazonosság feltételét támasztja. Akkor áll fenn ügyazonosság két ügy között – és így az előbbi ügyben hozott és közzétett határozat akkor gyakorol precedenshatást az utóbbi ügyre –, ha a tényállás, a felek jogállítása és kérelmei lényegileg azonosak a két ügyben. Ha nem áll fenn ügyazonosság az ügyek között, nem kell alkalmazni az előbbi ügyben hozott határozatot az utóbbi ügyre, így a bíróság ténylegesen nem tér el a közzétett határozattól azzal, hogy nem alkalmazza azt.¹⁰

A valódi és a látszólagos eltérés fentebb kifejtett különbségéből fakadóan a bíróság a legtágabb értelemben a Kúria minden olyan közzétett határozatától legalább látszólag eltér, amelyet nem tart alkalmazandónak az ügyben vagy amellyel a jogértelmezése nem egyezik. Ez az értelmezés nyilvánvalóan lehetetlen feladat elé állítaná a bíróságot és alkalmazhatatlanná tenné a Pp. 346. § (5) bekezdésében foglalt szabályt.

⁹ WELLMANN 2020

¹⁰ A Kúria Jpe.I.60.002/2021/7. számú végzése

Szűkebb keretet ad az értelmezésnek, hogy a felek a Kúria mely közzétett határozatára hivatkoztak. Azonban ezen a körön belül is el kell határolni azokat, amelyeket a bíróság alkalmazandónak ítél az ügyben, illetve amelyektől látszólag eltér, továbbá az előbbiektől azokat amelyeket követ, illetve amelyektől ténylegesen eltér. A Pp. 346. § (5) bekezdéséből egyértelműen következik, hogy a bíróság indokolni köteles, milyen okból tért el ténylegesen a Kúria közzétett határozatától. Ezzel szemben a Pp. 346. § (5) bekezdése első mondata megalapozza azon határozatok figyelembevételét indokának az ítéletben való feltüntetését, amelyek értelmezését a bíróság követte. Ugyanis amennyiben a felek között vitás, miként kell értelmezni egy jogszabályt, mindenképpen szükséges a bíróság által helyesnek ítélt értelmezés melletti álláspont alátámasztása. Ennek a bíróság akként tud eleget tenni, hogy világosan számot ad arról, miért alkalmazta a Kúria közzétett határozatát az ügyre és tartotta irányadónak azt abban. Mindazonáltal úgy vélem, a bíróság ezeken túlmenően azt is köteles indokolni, milyen okból nem találta alkalmazandónak a Kúriának a felek által hivatkozott határozatát, hiszen enélkül szabadon figyelmen kívül hagyhatná azt úgy, hogy a felek nem tudnák érdemben vitatni az eltérésre vezető okfejtést. A látszólagos eltérés indokolásának hiánya továbbá a fentiek miatt sérthetné a Bszi. 13. § (1) bekezdését, és így a felek az Alaptörvény XXVIII. cikke (1) bekezdésében foglalt tisztességes eljáráshoz való jogát is.

A fenti kereten kívül értelmezésre szorul, hogyan köteles a bíróság kezelni a Kúriának a felek által nem hivatkozott közzétett határozatát, hiszen ennek eldöntése nélkül nem lehet megalapozottan állást foglalni abban a kérdésben, a bíróság köteles-e az indokolás körébe vonni azokat. A Pp. 342. § (1) bekezdése a kereseti kérelmet, az ellenkérelmet, valamint a beszámítási kérelmet és a Pp. 342. § (3) bekezdése a jogállításhoz kötöttséget nevesíti az érdemi döntés korlátjaként. Ezek alapján megállapítható, hogy kifejezetten a kereseti kérelem és a jogállítás köti a bíróságot a háromtagú pertárgyfogalomból, a jogi érvelés nem.¹¹ Ellenkező esetben a bíróság akkor is köteles lenne elutasítani a keresetet, ha a jogállítás és a tényállítás alapos, de a jogi érvelés hibában szenved. Ez arra az eredményre vezetne, hogy a bírósághoz fordulás aránytalanul elnehezülne, ami ellentétes lenne a bíróság társadalmi rendeltetésével és aláásná a jogbiztonságot. Mivel a jogi érvelés nem köti a bíróságot, és a Kúria közzétett határozatára hivatkozás a jogi érveléshez tartozik, a bíróság hivatkozhat a Kúriának a felek által nem hivatkozott közzétett határozatára az indokolásban foglalt jogértelmezés alátámasztása céljából. Ez nem

¹¹ BH2024. 184.

jelenti azonban, hogy a bíróság köteles felhívni a Kúria közzétett határozatát az indokolásban. A Pp. 346. § (5) bekezdése csupán a Kúria olyan közzétett határozatára vonatkozóan ír elő indokolási kötelezettséget a bíróságnak, amelytől a bíróság eltért. Tehát amennyiben a bíróság a Kúriával egyezően értelmez egy jogszabályt és a felek nem hivatkoznak arra, hogy a bíróság térjen el a Kúria közzétett határozatától, a bíróság szabadon megválaszthatja, miként támasztja alá az indokolásban foglalt jogértelmezést, a Kúria közzétett határozatával vagy anélkül.

Ezzel szemben amennyiben a bíróság eltér a Kúria közzétett határozatától, akkor is indokolnia kell az eltérést, ha a felek nem hivatkoztak a határozatra. Noha a bíróság elméleti szinten köteles a Kúria összes közzétett határozatát ismerni és alkalmazni, ez utóbbi eset meglehetősen nehéz helyzetet okozhat a gyakorlatban.¹² Előfordulhat ugyanis, hogy a bíróság az ügy körülményei alapján vagy más okból úgy ítéli meg, hogy el kíván térni a Kúria hosszabb ideje folytatott töretlen gyakorlatától. A Pp. 346. § (5) bekezdése szigorúbb értelmezése szerint ebben az esetben köteles lenne a Kúria minden olyan közzétett határozatát megjelölni az indokolásban, amelytől el kíván térni, miközben lehetséges, hogy a Kúria akár több száz ilyen határozatot tett közzé az évek során. A Pp. nem ad megnyugtató magyarázatot arra, a bíróság melyiket köteles megjelölni ilyen helyzetben, a legutóbbit, a szakmailag legelismertebbet, esetleg azt, amelyre a legtöbbször hivatkoztak? Nincs olyan értelmezés, amely egyértelmű eligazítást nyújtana etekintetben, így a bíróság akkor jár el kellő gondossággal, ha a lehető legtöbb, általa alkalmazandónak tartott olyan határozatot feltünteti az indokolásban, amelytől eltért.

A második kérdés a Pp. 346. § (5) bekezdésével összefüggésben, miként kell értelmezni azt a fordulatot, hogy a bíróság elutasította az indítványt. A Pp. 346. § (5) bekezdésének megfogalmazásából kitűnik, hogy a jogalkotó itt a Pp. rendszerétől idegen kifejezést használ az „indítvány” szóval. A Pp. a bizonyítással összefüggésben alkalmazza az indítványt mint jogi szakszót: így például a felek tanúbizonyítási indítványt tehetnek, a tanúhoz kérdések feltételét indítványozhatják, illetve indítványozhatják szakértő kirendelését. Az indítvány szó és az ahhoz tartozó egyéb kifejezések a bizonyításon kívül kizárólag az alkotmányjogi panasszal és a Kúria jogegységi eljárásának kezdeményezésével kapcsolatban olvashatók a Pp.-ben. Amennyiben a jogalkotó lehetőséget kíván biztosítani a felek számára arra, hogy olyan beadványt, illetve nyilatkozatot terjesszenek elő, amely a bíróság döntését eredményezi, következésképpen a „kérelem” szót használja a bizonyítás szabályozásán kívül, erre példa lehet a kizárási kérelem, a perbevonási

¹² Ld. BÉKÉSI, HALMOS 2022, BORONKAY 2022 és WELLMANN 2022

kérelem, illetve az ideiglenes intézkedés iránti kérelem. Az is alátámasztja ezt, hogy a kérelem szó jelentősen gyakrabban fordul elő a törvényben, mint az indítvány szó. Továbbá, hogy a Pp. az általános, tehát a nem kérelemspecifikus szabályok között is a kérelem szóval utal erre a jogintézményre, így például a tartalom szerinti elbírálásnak a Pp. 110. § (3) bekezdésében szabályozott elvében, a perfelvételi nyilatkozatoknak a Pp. 183. § (1) bekezdésében meghatározott fogalmában, illetve a perfelvételi nyilatkozat elmulasztásának a Pp. 203. § (2) bekezdésében előírt jogkövetkezményei között. Ebből kifolyólag az „indítvány” kifejezés használata szokatlan e körben, azonban nem ez az egyetlen kifogás a Pp. 346. § (5) bekezdésének módosításával kapcsolatban.

A Pp. ugyanis sehol nem rendelkezik arról ki, mikor és hogyan indítványozhatja, hogy a bíróság eltérjen a Kúria közzétett határozatától, így arról sem szól, milyen jogkövetkezményei vannak az indítvány megtételének, illetve elmaradásának. A Pp. 2. § (2) bekezdése alapvetően rögzíti, hogy a bíróság a felek által előterjesztett kérelmekhez kötve van, és jöllehet a jogalkotó eltérés iránti indítványt és nem kérelmet nevesít, a bizonyítási indítványok esetében nem kérdés, hogy alkalmazni kell a Pp. ezen szabályát. Egyértelmű szabályozás hiányában így akár arra az álláspontra is helyezkedhetnénk, hogy a félnek kifejezetten kérnie kell, hogy a bíróság térjen el a Kúria közzétett határozatától. Amennyiben pedig ez elmarad, a Pp. 203. § (2) bekezdés b) pontja alapján úgy kell tekinteni, hogy nem kíván, illetve nem tud ilyen indítványt előterjeszteni, és a bíróság a Pp. 2. § (2) bekezdésére tekintettel önmaga nem térhet el a Kúria közzétett határozatában foglalt jogértelmezéstől. Az előbbi érvelés ugyanakkor nem állna összhangban a Pp. 342. § (1) és (3) bekezdésével, amely rendelkezések a kereseti kérelmet, az ellenkérelmet, a beszámítást és a felek jogállításait jelölik meg – azaz a jogi érvelést nem nevezik meg – az érdemi döntés korlátjaként. Továbbá arra az eredményre vezetne, hogy a bíróságok azonos kereseti, illetve ellenkérelmek, jogállítás és tényállás mellett eltérő döntéseket hoznának kizárólag abból az okból, hogy a felek az egyik ügyben indítványozták az eltérést, míg a másik ügyben nem. Az ilyen értelmezés tehát olyan ügyekben okozna eltérő döntéseket, amelyek között fennáll az ügyazonosság.

A fentiekre tekintettel a fél a jogi érvelés részeként hivatkozhat a Kúria közzétett határozatára, ezért a jogi érvelésre vonatkozó szabályokat kell alkalmazni arra. Ugyanakkor a jogi érvelés rendeltetéséből fakadóan a fél általában abból az okból hivatkozik a Kúria közzétett határozatára, hogy alátámassza a jogállítását, nem pedig azért, hogy felhívja a bíróság figyelmét arra, a Kúria közzétett határozata a fél saját álláspontjától eltérő jogértelmezést tekint irányadónak. Vagyis a fél számára általában akkor

célszerű indítványozni a Kúria közzétett határozatától eltérést, ha a másik fél már hivatkozott erre a határozatra. Tehát – habár a Pp. nem szabályozza az eltérés iránti indítványt – az indokolással szemben támasztott követelményekkel kapcsolatos okfejtésre figyelemmel az olyan jogi érvelést kell annak tekinteni, amelyben arra hivatkoznak, hogy a Kúria közzétett határozata nem alkalmazandó az ügyben, illetve hogy alkalmazandó, de arra kéri a bíróságot, térjen el az abban foglalt jogértelmezéstől. Mint az előbbi meghatározásból következik, a Kúria közzétett határozatára történő hivatkozás akkor is eltérés iránti indítványnak tekinthető jogi érvelésnek minősül a Pp. 346. § (5) bekezdése értelmében, amennyiben az annak megalapozottsága esetén valódi eltérésre vezet, és abban az esetben is, ha az látszólagos eltérést tesz szükségessé.

Az indítvány szabályozása hiányában és a Kúria közzétett határozatára hivatkozás jogi érvelésként minősítésére tekintettel a Pp. nem szabályozza, mit kell érteni az alatt, hogy a bíróság elutasította az indítványt. A Pp. több esetben oly módon szabályoz egyes kérelmeket, hogy a bíróság arról az eljárás során köteles dönten az azzal, hogy legkésőbb az ítéletben kell indokolni a döntést. Az így szabályozott kérelmek jellemzői, hogy azok nem feltétlenül az érdemi döntésre vonatkoznak, hanem eljárásjogi következményekkel járnak, azonban a jogalkotó úgy ítélte meg, hogy az eljárás elhúzódásának megakadályozása érdekében célszerűbb csak az ítélet elleni fellebbezésben sérelmezhetővé tenni a bíróság ezen az eljárási döntéseit. Ide tartozik például a Pp. 156. § (2) bekezdése alapján az eljárás szabálytalansága ellen előterjesztett kifogás elutasítása, a Pp. 215. § (5) bekezdése szerint az új tényállítás figyelmen kívül hagyása, illetve a Pp. 219. § (1) bekezdése értelmében a kereset-, illetve ellenkérelem-változtatás iránti kérelem elutasítása. Ezekről eltérően – noha a Pp. 346. § (5) bekezdése arra utal, hogy a bíróság elutasítja az indítványt, tehát határozati alakban dönt az eltérés iránti indítvánnyal –, egyrészt a Pp. nem tartalmaz olyan szabályt, amely alapján a bíróság ilyen tartalmú döntést hozhatna az eljárás során vagy az ítéletben, másrészt a Pp. az érdemi döntésben értékelendő jogi érvre vonatkozóan rendelkezik így, amelyről a bíróság szükségszerűen csak az ítéletben tud dönten. Ezek alapján – mivel a Pp. nem teszi lehetővé, hogy a bíróság elutasítsa az eltérés iránti indítványt, de egyébként még csak azt sem, hogy a fél előterjesszen eltérés iránti indítványt – a jogalkotó szándékához legközelebb álló érvelés feltehetően az, hogy az elutasítás nem a bíróság rendelkezése, hanem olyan jogértelmezése, amely erre irányuló jogi érvelés ellenére nem tér el a hivatkozott határozattól.

A Pp. 346. § (5) bekezdése azt sem tisztázza, milyen indokkal lehet eltérni a Kúria közzétett határozatától. A jogalkotó álláspontja szerint a bíró

személyes függetlenségének megőrzése miatt az ügy körülményei vagy az Alaptörvénnyel való összhang indokolhatják az eltérést. Ez a megállapítás több okból is megkérdőjelezhető.

Elsőként kérdéses, milyen módon kapcsolódik a bíró személyes függetlensége az eltérés lehetőségéhez. Önmagában az a körülmény, hogy egy jogszabálynak nem minősülő jogforrás, így a Kúria közzétett határozata megállapítja valamely jogszabály kötelező értelmezését, nem okozhatja a bíró személyes függetlenségének sérelmét. Ezzel ellentétes értelmezés esetén a jogegységi határozatok is korlátoznák a bírák ítélkezési tevékenységének függetlenségét, és az azoktól való eltérés lehetőségét is biztosítani kellene a bírák számára, máskülönben a bírák személyes függetlenségének sérelmével az Alaptörvény XVIII. cikke (1) bekezdésével ellentétes helyzet állna fenn. Tehát a jogszabály-módosítás indokolásában írt okfejtés és a jogrendszer logikája alapján következtelen lehetőséget biztosítani az eltérésre ebből az okból, hiszen ez éppen akadályát képezi annak, hogy a Kúria közzétett határozatai hozzájáruljanak a jogegységhez minden olyan ügyben, amelyekben alkalmazni kell azokat.

Amennyiben a jogegységi határozatok az adott ügyre alkalmazandók, az azoktól való eltérés olyan jogszabálysértés, amely a jogorvoslati eljárások keretében orvosolható. Ezzel szemben a Kúria közzétett határozatától történő eltérés önmagában nem valósít meg jogszabálysértést, hiszen egyetlen jogszabály sem rendelkezik akként, hogy a közzétett határozatban foglalt jogértelmezés kötelező. Ellenkező esetben nem lett volna szükséges kiegészíteni a Pp. 406. § (1) bekezdését azzal, hogy a fél nem csak az ügy érdemére kiható jogszabálysértésre, hanem a Kúria közzétett határozatától jogkérdésben való eltérésre hivatkozással is kérhet felülvizsgálatot. Éppen ezért, mivel nem minősül jogszabálysértésnek, az attól történő eltérés akkor alapozza meg a felülvizsgálati kérelmet és vezet a jogerős határozat hatályon kívül helyezéséhez vagy megváltoztatásához, ha az eltérés nem volt indokolt.

Továbbá a jogszabály-módosítás indokolása alapján a bíró akkor is eltérhet a Kúria közzétett határozatától, ha arra az álláspontra helyezkedik, hogy az alaptörvény-ellenes.¹³ Ez a megállapítás számos következménnyel jár, azonban a megfelelő értelmezéshez azt kell áttekinteni előbb, milyen alkotmányvédelmi eszközzel biztosítható, hogy a Kúria közzétett határozata összhangban álljon az Alaptörvénnyel. A Kúria közzétett határozata végső soron nem pusztán precedens, de az Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés d) pontja tekintetében bírói döntés, így az ellen az Alkotmánybíróságról szóló

¹³ Az egyes törvényeknek az egyfokú járási hivatali eljárások megteremtésével összefüggő módosításáról szóló 2019. évi CXXVII. törvény végső előterjesztői indokolása: Általános indokolás 4. bekezdés

2011. évi CLI. törvény (a továbbiakban: Abtv.) 27. § (1) bekezdésében szabályozott alkotmányjogi panasznak van helye. Az Abtv. 27. § (1) bekezdésében foglalt alkotmányjogi panasszal ugyanakkor csak az egyedi ügyben érintett személy vagy szervezet fordulhat az Alkotmánybírósághoz, tehát az, akinek az ügyében a Kúria ezen közzétett határozatát alkalmazni kell, nem élhet ezzel a lehetőséggel.

Más alkotmányvédelmi eszközzel csakugyan nem lehet közvetlenül vizsgálni a Kúria közzétett határozatának az Alaptörvénnyel való összhangját. Az Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés a) pontja nyilvánvalóan nem lehet alkalmas erre, hiszen az ott szabályozott előzetes normakontroll eljárás tárgya törvény, mégpedig ki nem hirdetett törvény lehet. Ezen túlmenően a többi, az Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés b), c) és e) pontjában írt alkotmányvédelmi eszköz tárgya kizárólag jogszabály lehet, amelynek fogalmába a Kúria közzétett határozata – a közjogi szervezetszabályozó eszközökkel és a jogegységi határozatokkal ellentétben – az Abtv. 37. § (2) bekezdése alapján nem tartozik bele.

Mivel bárki nem fordulhat alkotmányjogi panasszal közvetlenül az Alkotmánybírósághoz a Kúria közzétett határozatában foglalt jogértelmezés miatt, azt kell elemezni, milyen lehetőség van erre abban az esetben, ha egyedi ügyben kell alkalmazni azt. A polgári peres eljárással összefüggésben három alkotmányvédelmi eszközzel lehet élni. Az első az Abtv. 25. § (1) bekezdése szabályozza, miszerint ha a bírónak az előtte folyamatban levő egyedi ügy elbírálása során olyan jogszabályt kell alkalmazni, amelynek alaptörvény-ellenességét észleli, vagy alaptörvény-ellenességét az Alkotmánybíróság már megállapította, az Alkotmánybíróságnál kezdeményezi a jogszabály vagy jogszabályi rendelkezés alaptörvény-ellenességének megállapítását, illetve az alaptörvény-ellenes jogszabály alkalmazásának kizárását. Ennek az alkalmazására a fentebb kifejtettek okán nincs lehetőség, a bíróság kizárólag jogszabály, közjogi szervezetszabályozó eszköz és jogegységi határozat alaptörvény-ellenességének megállapítását, illetve ilyen alaptörvény-ellenes normák kizárását kezdeményezheti.

A második, az Abtv. 26. § (1) bekezdésében írt alkotmányjogi panasz. Ezzel akkor fordulhat az Alkotmánybírósághoz az egyedi ügyben érintett személy vagy szervezet, ha az ügyben folytatott bírósági eljárásban alaptörvény-ellenes jogszabály alkalmazása folytán az Alaptörvényben biztosított jogának sérelme következett be, és jogorvoslati lehetőségeit már kimerítette, vagy jogorvoslati lehetőség nincs számára biztosítva. Az alkotmányjogi panasz az Abtv. 26. § (2) bekezdésében biztosított lehetősége arra a helyzetre értelmezhető, amikor bírói döntés nélkül

következett be a jogsérelem, ezért az nem tartozik a vizsgálat tárgyához. Mindazonáltal a fél az Abtv. 26. § (1) bekezdése alapján sem indíthat eljárást az Alkotmánybíróság előtt, hiszen csak a már felsorolt normák alaptörvény-ellenessége esetén biztosított ennek lehetősége.

A harmadik lehetőség, hogy az Abtv. 27. § (1) bekezdése alapján az egyedi ügyben érintett személy vagy szervezet alkotmányjogi panasszal fordul az Alkotmánybírósághoz az alaptörvény-ellenes bírói döntéssel szemben. Ennek feltétele, hogy az ügy érdemében hozott döntés vagy a bírósági eljárást befejező egyéb döntés az indítványozó Alaptörvényben biztosított jogát sértse, és hogy az indítványozó már kimerítette a jogorvoslati lehetőségeit, vagy nincs számára biztosítva jogorvoslati lehetőség. Tekintettel arra, hogy a jogorvoslati lehetőségek kimerítése feltétele az eljárás megindításának, és hogy a Pp. 409. § (3) bekezdése szerint a Kúria köteles engedélyezni a felülvizsgálatot, ha az ítélet a Kúria közzétett határozatától jogkérdésben eltér, akkor merülhet fel az Abtv. 27. § (1) bekezdésében írt alkotmányjogi panasz a polgári peres eljárásban, ha a Kúria a felülvizsgálati eljárásban, illetve jogegységi panasz eljárásban nem orvosolta a jogsérelmet.¹⁴

Mindezek alapján amennyiben elfogadjuk a jogszabály-módosítás indokolását, miszerint a bíróság eltérhet a Kúria közzétett határozatától azzal az indokkal, hogy az alaptörvény-ellenes anélkül, hogy az Alkotmánybíróság döntene annak az Alaptörvénnyel való összhangjáról, ez az értelmezés ahhoz az abszurd eredményhez vezet, hogy a bíróság elvonja az Alkotmánybíróság hatáskörét és alkotmányossági szempontból felülvizsgálja a Kúria egy jogerős határozatát. Természetesen a bíróság ezen határozata ellen fellebbezésnek, illetve felülvizsgálatnak van helye, ugyanakkor mivel a bíróság az Abtv. 25. § (1) bekezdése szerint nem kezdeményezheti a Kúria közzétett határozata alaptörvény-ellenességének megállapítását, annak az Alkotmánybíróság által történő elbírálására akkor kerülhet sor, ha a fél az Abtv. 27. § (1) bekezdése alapján alkotmányjogi panasszal fordul a Kúria további jogorvoslattal nem támadható és a jogsérelmet nem orvosló határozata ellen az Alkotmánybírósághoz.

Azonban amennyiben az Alkotmánybíróság ebben az alkotmányjogi panasz alapján indult eljárásban meg is állapítja, hogy a Kúria közzétett határozatában foglalt értelmezés ellentétes az Alaptörvénnyel, az Abtv. 43. § (1) bekezdése alapján megállapítja a bírói döntés alaptörvény-ellenességét és megsemmisíti a döntést, illetve az Abtv. 43. § (4) bekezdése alapján megsemmisítheti a döntéssel felülvizsgált más bírósági vagy hatósági döntéseket is, viszont nem rendelkezhet a Kúria az

¹⁴ Vö. DZSULA 2022 325.

alaptörvény-ellenes jogértelmezést magában foglaló közzétett határozata sorsáról. Némiképpen orvosolja a helyzetet, hogy az Alkotmánybíróság az Abtv. 46. § (3) bekezdése szerint megállapíthatja azokat az Alaptörvény szabályozásából eredő, és az Alaptörvény rendelkezéseit érvényre juttató alkotmányos követelményeket, amelyeknek a vizsgált, illetve a bírósági eljárásban alkalmazandó jogszabály alkalmazásának meg kell felelnie, de ezen alkotmányos követelmények ettől függetlenül ellentmondásban fognak állni a Kúria közzétett határozatával. Az Alkotmánybíróság ezen döntése úgy vezethet ahhoz, hogy a Kúria közzétett határozata a továbbiakban nem hivatkozható, hogy a Bszi. 33. § (1) bekezdés a) pontja alapján a Kúria elnöke, elnökhelyettese vagy kollégiumvezetője vagy a Bszi. 33. § (1) bekezdés c) pontja alapján a legfőbb ügyész jogegységi eljárás lefolytatását indítványozza, vagy hogy az Alkotmánybíróság döntése alapján a Kúria a Pp. 427. § (2) bekezdés c) pontja szerint az első- vagy a másodfokon eljárt bíróságot új eljárásra és új határozat hozatalára utasítja, vagy a felülvizsgálati kérelem tárgyában új határozat hozatalát rendeli el, és a felülvizsgálati eljárásban a Kúria tanácsa a Bszi. 33. § (1) bekezdés b) pontja alapján jogegységi eljárást kezdeményez, illetve a felülvizsgálati eljárásban hozott határozat ellen jogegységi panaszt terjesztenek elő, és a Kúria ebben a jogegységi, illetve jogegységi panaszeljárásban jogegységi, illetve jogegységi hatályú határozatot hoz.

Vagyis a jogszabály-módosítás az Alaptörvény 28. cikkére figyelemmel kiemelkedő jelentőséget nyert indokolásában foglalt jogértelmezés szerint bármely bíróság figyelmen kívül hagyhatja a Kúria közzétett határozatát, amennyiben saját hatáskörben alaptörvény-ellenesnek találja azt. A Kúria határoz az ezen ügyben lefolytatott felülvizsgálati, jogegységi, illetve jogegységi panasz eljárásban arról, hogy a közzétett határozata alaptörvény-ellenesnek minősül-e, és csak mindezen előzményt követően lesz lehetősége a félnek alkotmányjogi panaszt előterjeszteni.

Az ellentmondásokat az Abtv. olyan módosítása tudná feloldani, amely alapján a bíróság a jogegységi határozatokhoz hasonlóan kezdeményezhetné a Kúria közzétett határozatának az Alaptörvénnyel való összhangja vizsgálatát az Alkotmánybíróságnál. Ennek lehetősége hatékonyabbá tudná tenni a polgári peres eljárást, hiszen amennyiben a bíróság az eljárás során kezdeményezni a Kúria közzétett határozatának az Alaptörvénnyel való összhangja vizsgálatát, már a bíróság határozata meghozatalakor tisztázott lenne, eltérhet-e a bíróság a Kúria közzétett határozatától, így adott esetben megkímélhetné a feleket az erre a vitás kérdésre vonatkozó jogorvoslati eljárásoktól.

Ugyanakkor a Kúria közzétett határozata – a jogszabályoktól, a közjogi szervezetszabályozó eszközöktől és a jogegységi határozatoktól eltérően – egyedi ügyben hozott határozat, ami jogerősen elbírált egy jogvitát. Ebből fakadóan az ilyen irányú jogszabály-módosítás két megoldást alkalmazhatna. Az első esetében az Alkotmánybíróság nem semmisíthetné meg a Kúria közzétett határozatát úgy, mint egy normát vagy egy bírói döntést, hiszen az az egyedi ügyben hozott határozat anyagi jogerejének sérelmét okozná. Így arra lenne lehetősége, hogy megállapítsa a Kúria közzétett határozata alaptörvény-ellenességét, aminek következtében az nem lenne hivatkozható. Ennek az előnye abban állna, hogy a már jogerősen elbírált ügyeket nem nyitná újra, ezáltal a jogbiztonságot nem veszélyeztetné. Hátránya azonban, hogy mégis a jogbiztonságba vetett hitet megkérdőjelező ellentmondást okozna, olyan jogerős határozatok maradnának hatályban, amelyek alaptörvény-ellenességét megállapították, és amelyek ellen mégsem lehet már alkotmányjogi panaszt benyújtani. A második változat szerint az Alkotmánybíróság a Kúria közzétett határozata alaptörvény-ellenesége esetén megsemmisítené azt, amiből kifolyólag újra le kellene folytatni az eljárásokat. Jóllehet ez a megoldás kiküszöbölné az előző felvetés által okozott ellentmondást, szintén a jogbiztonság sérelmére vezetne.

Mindazonáltal a jelenlegi megoldás éppúgy viszonylagossá teszi a Kúria közzétett határozatának véglegességét, hiszen a fenti értelmezésből következően a Kúria jogegységi vagy jogegységi hatályú határozattal megállapíthatja, hogy egy közzétett határozata azért nem hivatkozható, mivel az abban foglalt jogértelmezés alaptörvény-ellenes. Ezen ellentmondások sem a megfelelő jogértelmezéssel, sem jogszabály-módosítással nem küszöbölhetők ki, azok ugyanis a korlátozott precedensrendszer lényegéből fakadnak. Az egyik oldalról amennyiben egy egyedi ügyben hozott határozat a bíróságokra kötelező jogértelmezést tartalmaz, biztosítani kell annak lehetőségét, hogy ezen határozat az Alaptörvénnyel való összhang szempontjából vizsgálható legyen, ugyanakkor a másik oldalról, mivel a vizsgálat tárgya nem norma, hanem egyedi ügyben hozott határozat, az annak jogi sorsáról hozott döntés szükségképpen érinti a jogbiztonságot.

A jogszabály indokolása az ügy körülményeit jelöli meg az eltérés másik lehetséges okaként.¹⁵ Ezért felmerül a kérdés: milyen esetben tudják indokolni az ügy körülményei a közzétett határozattól való eltérést? Amennyiben ugyanis az ügy körülményei olyan lényeges körülmények

¹⁵ Az egyes törvényeknek az egyfokú járási hivatali eljárások megteremtésével összefüggő módosításáról szóló 2019. évi CXXVII. törvény végső előterjesztői indokolása: Általános indokolás 4. bekezdés

tekintetében különböznek a közzétett határozat alapjául szolgáló ügy körülményeitől, hogy a bíróság álláspontja szerint alkalmazni kell a közzétett határozatot az ügyre, de el kell térni attól, ez egyben akár úgy is értelmezhető, hogy nem áll fenn ügyazonosság az ügyek között, és így nem kell alkalmazni a határozatot az ügyre. Tehát a jogszabály-indokolásában foglalt azon megállapítás, hogy az ügy körülményei indokolhatják az eltérést, nem állhatja meg a helyét, az ügy körülményeinek különböző volta a látszólagos eltérést alapozhatja meg. Valódi eltérést olyan esetben lehet elképzelni, amikor például a társadalmi változások, az eltérő jogi környezet vagy a tudományos fejlődés megkívánja, hogy a bíróság eltérően értelmezzen egy jogszabályt ugyanazon lényeges körülmények mellett.

Mindezekre tekintettel – bár a Pp. 346. § (5) bekezdése utolsó mondatának a korlátozott precedensrendszer bevezetése folytán kialakított szabályozásával összefüggésben felmerülő kérdések jogértelmezéssel megválaszolhatók –, ezen egyetlen jogszabályi rendelkezés annak pontatlansága és a Pp. egyéb rendelkezéseivel ellentétes tartalma miatt jelentős, de kisebb jogalkotási erőfeszítéssel maradéktalanul kiküszöbölhető értelmezési nehézségeket okozhat. Uganakkor olyan alapvető ellentmondásokkal terhelt, amelyek feloldása a jogbiztonság érdekében mindenképpen kívánatos lenne.

A Kúria közzétett határozatára hivatkozás a másodfokú eljárásban

A Kúria közzétett határozata új viszonyrendszerben nyer jelentőséget a másodfokú eljárásban. A perorvoslat során eljáró bíróság ugyanis már nem csak a feleknek a Kúria közzétett határozatára történő hivatkozását, hanem a fellebbezés, a csatlakozó fellebbezés és a fellebbezési ellenkérelem korlátai között azt is vizsgálja, miként alkalmazta a bíróság a Kúria közzétett határozatát, illetve alappal mellőzte-e annak alkalmazását, továbbá eltért-e attól, és ha igen, az eltérés indokolt volt-e.

Mindenekelőtt azt kell vizsgálnunk, hogyan tudja a fél a másodfokú eljárásba beemelni a Kúria közzétett határozatát, és az milyen jogkövetkezményekkel járhat a másodfokú eljárásban. A Pp. 364. §-ára figyelemmel azonban csak azon szabályokat tárgyalom, amelyek eltérnek az elsőfokú eljárás fentebb részletesen elemzett szabályaitól.

A felülvizsgálati kérelemmel ellentétben általában nem lehet önmagában arra alapozni a fellebbezést, hogy az elsőfokú bíróság eltért a Kúria közzétett határozatától, abban a Pp. 371. § (1) bekezdés d) pontja alapján eljárási, illetve anyagi jogszabálysértésre kell hivatkozni. E

jogszabálysértésre hivatkozás jelentősége ott mutatkozik meg, hogy a Pp. 370. § (1) bekezdése szerint a másodfokú bíróság a fellebbezés korlátaiban között gyakorolja a felülbírálati jogkörét, tehát amennyiben a fél úgy hivatkozik a fellebbezésben, illetve a csatlakozó fellebbezésben a Kúria közzétett határozatára, hogy az abban foglalt értelmezés alapján meghatározott jogszabálysértést jelöl meg, a másodfokú bíróság ugyanezen közzétett határozatra tekintettel más jogszabálysértés miatt – főszabály szerint – nem bírálhatja felül az elsőfokú ítéletet.

A Pp. 370. § (3) bekezdése alapján az olyan eljárási szabálysértések képezik az egyik kivételt e szabály alól, amelyek az ítélet kötelező hatályon kívül helyezését vonják maguk után. A másodfokú bíróság hivatalból gyakorol felülbírálati jogkört ilyen esetben. Másik kivétel, amikor a másodfokú bíróság eljárási szabálysértést észlel. Ekkor a Pp. 370. § (3) bekezdése alapján a felek tudomására hozza azzal, hogy csak a fellebbező fél kérelmére veszi figyelembe azt. Szintén kivételt jelent, ha a másodfokú bíróság eltérő anyagi jogi álláspontot alakít ki, mint az elsőfokú bíróság. Ebben az esetben a Pp. 370. § (4) bekezdése szerint a másodfokú bíróság a felek tudomására hozza és a fellebbező fél kérelmére veszi figyelembe ezt úgy, hogy eközben a Pp. 369. § (4) bekezdésének megfelelően elvégzi a saját anyagi jogi álláspontja szerint helyes anyagi pervezetést és az ezzel összefüggő intézkedéseket.

Ezek a kivételek több szempontból jelentőséggel bírnak a korlátozott precedensrendszert tekintve. Egyrészt a fél megfelelő nyilatkozata esetén lehetővé teszik, hogy a másodfokú bíróság a fellebbezésben, illetve a csatlakozó fellebbezésben megjelölt jogszabálysértésre tekintet nélkül felülbírálja az elsőfokú ítéletet, amennyiben a Kúriának a fél által a fellebbezésben, illetve a csatlakozó fellebbezésben hivatkozott, közzétett határozata alapján úgy ítéli meg, hogy a fél által megjelölttől eltérő jogszabálysértés valósult meg. Másrészt a másodfokú bíróság a Kúria olyan közzétett határozata jogértelmezésének érvényre jutását is elősegítheti, amelyre a felek nem hivatkoztak.

A fél azonban nem kizárólag jogszabálysértésre hivatkozással kérheti az elsőfokú ítélet felülbírálatát a másodfokú bíróságtól. A Pp. 369. § (3) bekezdés d) pontja szerint a másodfokú bíróság jogszabálysértés megállapítása nélkül is felülmérlegelheti az elsőfokú bíróságnak az anyagi jogszabályok szerinti mérlegelési jogkörben hozott döntését. Ebből az következik, hogy a Pp. 371. § (1) bekezdés d) pontja értelmében a fél oly módon is tud hivatkozni fellebbezésében a Kúria közzétett határozatára, hogy nem jelöl meg jogszabálysértést.

A másodfokú eljárásban a felek lehetősége a kereset-, illetve ellenkérelem-változtatásra is eltérően alakul az érdemi tárgyalási szakhoz képest. Arra a Pp. 373. § (2)-(3) bekezdése szerint a fellebbezésben állított új tényre, illetve a Pp. 373. § (4)-(5) bekezdése értelmében az elsőfokú bíróság meghatározott anyagi pervezetése elmulasztása és ennek az ítéletből felismerhetővé válása, valamint a másodfokú bíróság meghatározott anyagi pervezetése esetén kerülhet sor. Ezekben az eltérő szabályokban – az elsőfokú eljáráshoz való hasonlóságra tekintettel – a Kúria közzétett határozata alapján történő kereset-, illetve ellenkérelem-változtatásra ugyanaz az irányadó, mint amit az elsőfokú eljárással összefüggésben kifejtettem: csak akkor van lehetősége a félnek arra, ha a Kúria közzétett határozata új tényállítást vagy anyagi pervezetést alapoz meg.

A fentiekkel összefüggésben említést kell tenni, milyen esetben alapozhatja a fél a fellebbezés, illetve a csatlakozó fellebbezés megváltoztatását a Kúria közzétett határozatára. A Pp. 375. § (1) bekezdése alapján főszabály szerint nincs lehetőség arra, hogy a fél megváltoztassa a fellebbezést, illetve a csatlakozó fellebbezést. Ennek ellenére a Pp. 375. § (2) bekezdése lehetővé teszi a fellebbezés és a csatlakozó fellebbezés megváltoztatását abban az esetben, ha az a másodfokú bíróság által a fél tudomására hozottak alapján megengedett, vagy engedélyezett kereset-, illetve ellenkérelem-változtatás, a 373. § (2) bekezdés szerinti új tény állítása, valamint beszámítás folytán szükséges. Így tehát amennyiben a Kúria közzétett határozata új tényállítást, illetve anyagi pervezetést alapoz meg, ezek a fellebbezés, illetve a csatlakozó fellebbezés megváltoztatását is lehetővé teszik.

A másodfokú eljárásban hozott döntésről azt szükséges rögzíteni, hogy a másodfokú eljárásban hozott határozatok – a felülvizsgálati eljárástól eltérően – nem ahhoz igazodnak, hogy az elsőfokú bíróság a Kúria közzétett határozatától történő eltérése indokolt volt-e. Az indokolatlan eltérés megalapozhatja a Pp. 380. §-a alapján az ítélet kötelező hatályon kívül helyezését és az elsőfokú bíróság új eljárásra és új határozat hozatalára utasítását, vagy a Pp. 381. §-a szerint az ítélet mérlegelhető hatályon kívül helyezését és az elsőfokú bíróság új eljárásra és új határozat hozatalára utasítását, de ha ennek ellenére nem történt jogszabálysértés, – akár a Pp. 382. §-a vagy a Pp. 383. § (2) bekezdés első fordulata alapján – az ítélet helybenhagyását, illetve a Pp. 383. § (2) bekezdés második fordulata értelmében az ítéletnek a megváltoztatását is.

Ki kell emelni, hogy a Pp. 386. § (1) bekezdése szerint a másodfokú bíróságnak a fellebbezés elbírálása tárgyában hozott határozatának

tartalmára az ítélet tartalmára vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni, tehát a másodfokú bíróság is köteles indokolni, amennyiben eltért a Kúria közzétett határozatától vagy az erre irányuló indítványt elutasította.

A Kúria közzétett határozata mint perújítási ok

A perújítás szabályozásával kapcsolatban felvetődhet kérdésként, hogy a Pp. 393. § a) pontjában foglalt perújítási ok körébe tartozhat-e a Kúria közzétett határozata? A Pp. 393. § a) pontja alapján perújításnak van helye, ha a fél olyan jogerős bírói vagy más hatósági határozatra hivatkozik, amelyet a bíróság a perben nem bírált el, feltéve, hogy az – elbírálása esetén – rá kedvezőbb határozatot eredményezhetett volna. A Kúria közzétett határozata könnyen a jogerős bírói határozat fogalmába érthető, hiszen az kétségtől bírói testület által hozott és rendes jogorvoslattal nem támadható döntés. Ezért annak eldöntéséhez, hogy ez alapján lehet-e helye perújításnak, a fentebb részletezett kettős megközelítést kell alapul venni.

Amennyiben a fél a jogi érvelése alátámasztása érdekében, illetve az ellenérdekű fél jogi érvelése cáfolata végett hivatkozik a Kúria közzétett határozatára, arra az álláspontra kell helyezkedni, hogy nem kérhető perújítás a Kúria közzétett határozatára hivatkozással. A Pp. 393. § a) pontjában rögzített perújítási ok jogerős bírói határozat fogalmának meghatározásakor elsődlegesen a perújításnak a Pp. rendszerében betöltött szerepére és dogmatikai elhelyezkedésére kell tekintettel lenni. Ezek alapján a Kúria helyesen állapította meg az Európai Unió Bírósága előzetes döntéshozatali eljárásban hozott döntéséről, hogy az nem szolgálhat perújítás alapjául.¹⁶ A perújítás a Pp. 393. § a) pontjában foglalt feltétele ugyanis nívum, vagyis olyan új tény, illetve bizonyíték esetén teljesül, amely hatással lehet az érdemi döntésre. Így az ebben a szabályban írt jogerős bírói határozat is kizárólag akkor alapozhat meg perújítást, ha a határozat nívum, tehát ha annak tény jellege kerül előtérbe. Példaképpen, ahogy már utaltam rá, amennyiben megváltoztatják vagy hatályon kívül helyezik a károkozó magatartás miatt az alperes büntetőjogi felelősségét megállapító határozatot, a büntetőügyben hozott határozat az alperes marasztalásával jogerősen befejeződött kártérítés megfizetése iránt indított perben olyan jogerős bírói határozatnak minősül, amely alapján perújításnak van helye. Ezzel szemben, ha a fél csak a jogi érvelés részeként hivatkozik a Kúria közzétett határozatára, amelynek figyelembevétele az álláspontja szerint rá kedvezőbb határozatot

¹⁶ A Kúria Jpe.II.60.027/2021/8. számú jogegységi hatályú határozata

eredményezhetett volna, nincs helye perújításnak. A fél ilyen helyzetben nem ténybeli, hanem jogi okból támadja a jogerős határozatot, ami alapján felülvizsgálat kezdeményezésére nyílik lehetősége.

Összegzés

A Pp. szabályozásának áttekintése eredményeként megállapítható, hogy a Kúria közzétett határozatára történő hivatkozás a polgári eljárásjog számos pontján visszaköszön és vet fel kérdéseket azzal kapcsolatban, miként lehet oly módon értelmezni a jogszabályt, hogy az a korlátozott precedensrendszerrel összefüggésben eszközölt, kis számú módosítás ellenére összhangban álljon a Kúria közzétett határozata megnövekedett eljárásjogi jelentősége által támasztott igényekkel és a jogalkotó céljával egyaránt. Jóllehet a felmerülő jogkérdések a megfelelő jogértelmezéssel feloldhatók, azok tartósan egységes és hatékony alkalmazásához a Pp. két ponton való módosítása lehet szükséges.

Az első jogszabály-módosítást igénylő kérdés abban mutatkozott, hogy a fél előterjeszthet-e külön felhívás nélkül eltérő vagy további jogi érvelést az előkészítő iratban, így a Kúria közzétett határozatára történő hivatkozást. Mivel a Pp. 202. § (2) bekezdésének szövegezése alapján kétséget kizáróan nem lehet olyan értelmet tulajdonítani a jogszabálynak, hogy a félnek lehetősége van erre, e szabály olyan módosítása lenne kívánatos, hogy annak szövegezése a válasziratnak a Pp. 201. § (2) bekezdésében írt szabályozásához igazodjon. Még ha ez a megoldás elsőre nem is tűnik hatékornak, a Pp. máskülönben arra szorítaná a felet, hogy az eljárás során később, perfelvételi tárgyaláson, illetve a bíróság felhívására benyújtott előkészítő iratban hivatkozzon a Kúria közzétett határozatára, és ez a szabályozás a perkoncentráció ellen hatna.

A második pontosításra szoruló jogszabályi rendelkezés az ítélet indokolásával szemben támasztott, a Pp. 346. § (5) bekezdése utolsó mondatában foglalt követelmény. Ennek pontatlansága és a Pp. más rendelkezéseivel ellentétes megfogalmazása egész csokor kérdést alapoz meg a szabály értelmezésével kapcsolatban, amelyek megnyugtató rendezését egyedül azzal lehetne elérni, ha a jogalkotó akként módosítaná a Pp. 346. § (5) bekezdése utolsó mondatát, hogy abból a bíróságnak és a feleknek a Kúria közzétett határozatára hivatkozással és az ítélet indokolásával összefüggő jogai és kötelezettségei félreérthetetlenek legyenek.

Mindezekre tekintettel a tanulmányban kifejtett értelmezéssel, illetve javasolt jogszabály-módosításokkal – álláspontom szerint – a jogalkotónak a korlátozott precedensrendszer bevezetésében megnyilvánuló, a jogegység biztosítását újabb eszközökkel támogatni kívánó szándéka eredményesebben érvényesülhet úgy, hogy közben a felek tisztességes eljáráshoz való joga is maradéktalanul védelmet élvez.

Felhasznált irodalom

AUER Ádám, CSIBOR Ferenc, OROSZ Katalin, POLLNER Péter: A korlátozott precedensrendszer hatása a kúriai ítéletek hivatkozásaira. *Jogtudományi Közlöny* 2024. évi 5. szám, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2024. DOI: <https://doi.org/10.59851/jk.79.05.2>

BÉKÉSI Sándor és HALMOS Tamás: A korlátozott precedensrendszer intézményének rövid áttekintése az ügyvéd szemszögéből. *Polgári Jog* 2022. évi 9-10. szám, Wolters Kluwer Hungary Kft., Budapest, 2022. DOI: <https://doi.org/10.55413/193.A2200502.POJ>

BORONKAY Miklós: A „korlátozott precedensrendszer” ügyvédi szemmel. *Polgári jog* 2022. évi 11-12. szám, Wolters Kluwer Hungary Kft., Budapest, 2022

DZSULA Marianna: A korlátozott precedensrendszer és a polgári perrendtartás szabályainak kapcsolódása. *Jogászegyleti Értekezések, Magyar Jogász Egylet*, Budapest, 2022

OSZTOVITS András: Törvénymódosítás a bírósági joggyakorlat egységesítése érdekében – jó irányba tett rossz lépés? *Magyar Jog* 2020. évi 2. szám, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2020

TAHIN Szabolcs: Korlátozott precedensrendszer – alulnézetből. *Magyar Jog* 2020. évi 5. szám, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2020

VIRÁG Csaba és VÖLCSEY Balázs: A korlátozott precedensrendszer és a polgári perjog kapcsolata. *Magyar Jog* 2020. évi 3. szám, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2020;

WELLMANN György: Kritikai észrevételek a jogegység biztosításának új rendszerével kapcsolatban. *Magyar Jog* 2020. évi 11. szám, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2020

ZSITVA Ágnes In: WOPERA Zsuzsa (szerk.): Nagykomentár a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez, Wolters Kluwer Hungary Kft., Budapest, 2025

Dr. Németh Olívia (ORCID: 0009-0009-9463-4939)

ELTE ÁJK Nemzetközi Jogi Tanszék

Témavezető: Dr. Kajtár Gábor, egyetemi tanár

DOI: <https://doi.org/10.55052/themis.2025.1.58>

Az Európai Unió nemzetközi felelősséggel kapcsolatos álláspontja az uniós jog és a nemzetközi jog viszonyának tükrében

(The European Union's position on international responsibility in the light of the relationship between EU law and international law)

Absztrakt

A tanulmány célja az Európai Unió nemzetközi felelősségével kapcsolatos álláspontjának elhelyezése az uniós jog és a nemzetközi jog viszonyának kontextusában. Az írás ismerteti az Európai Unió nemzetközi joggal kapcsolatos álláspontját, a Szerződések nemzetközi joggal kapcsolatos rendelkezéseit, áttekinti az Európai Unió Bíróságának nemzetközi joggal kapcsolatos fontosabb megállapításait. Kitér az uniós jog autonómiájának kérdésére és ennek relevanciájára az uniós jog és a nemzetközi jog viszonya kapcsán. Végezetül ismerteti az Európai Uniónak a Nemzetközi Jogi Bizottság nemzetközi szervezetek felelősségéről szóló 2011. évi tervezetéhez tett észrevételei lényegi elemeit, majd kitér a feltárt összefüggésekre.

Kulcsszavak: Európai Unió, nemzetközi jog, nemzetközi felelősség, uniós jog autonómiája, Nemzetközi Jogi Bizottság

Abstract

The aim of the study is to frame the position of the European Union on international responsibility in the context of the relationship between EU law and international law. The paper presents the position of EU law on international law, the provisions of the Treaties on international law, and reviews the most important findings of the Court of Justice of the European Union on international law. It also addresses the issue of the autonomy of EU law and its relevance in the relationship between EU law and international law. Finally, it presents the main observations made by the European Union on the International Law Commission's Draft Articles on the

Responsibility of International Organisations of 2011, and then discusses the connections revealed.

Keywords: *European Union, international law, international responsibility, the autonomy of EU law, International Law Commission*

1. Bevezetés

A nemzetközi szervezetek felelősségi kérdései az elmúlt évtizedekben a nemzetközi jog egyik fontos témájává váltak. Ehhez kapcsolódva mind a nemzetközi jogi, mind az uniós jogi szakirodalom is egyre gyakrabban foglalkozik az Európai Unió mint speciális nemzetközi szervezet nemzetközi felelősségével.¹

Az Európai Unió nemzetközi felelősségének vizsgálatához kettős szemlélet szükséges. Egyrészt, a kérdés megközelíthető a nemzetközi jog szempontjából, „külső szemüveggel”. Ez a szemlélet azt teszi lehetővé, hogy megvizsgáljuk, hogyan tekint az általános nemzetközi jog az EU-ra mint nemzetközi szervezetre a felelősség szempontjából. Másrészt a kérdés elemezhető az Európai Unió, az uniós jog szempontjából, „belső szemüveggel”. Ez a szemlélet annak áttekintését jelenti, hogyan néz az EU és az uniós jog a saját nemzetközi felelősségének kérdésére.

Jelen tanulmány „belső szemüveggel” megvizsgálja (1) az Európai Unió és az uniós jog viszonyulását általában a nemzetközi joghoz; (2) az Európai Uniónak a saját nemzetközi felelősségével kapcsolatos, a Nemzetközi Jogi Bizottság nemzetközi szervezetek felelősségéről szóló 2011. évi tervezetéhez fűzött észrevételeit, majd (3) a konklúzióban összegezi a feltárt összefüggéseket.

2. Az Európai Unió viszonyulása a nemzetközi joghoz

Általában elmondható, hogy a Szerződések igen szűkszavúan fogalmaznak a nemzetközi joggal, illetve az uniós jog és a nemzetközi jog közötti

¹ Lásd például: Malcolm Evans and Panos Koutrakos (ed.): *The international responsibility of the European Union, European and International perspectives*, 2013; Esa Paasivirta, Pieter Jan Kuijper: *Does One Size Fit All? The European Community and the Responsibility of International Organizations*, 2005, *Netherlands Yearbook of International Law*, 36; Jed Odermatt: *International Responsibility*. In: *International Law and the European Union*, CUP, 2021; Tamás Molnár, Ramses A Wessel: *Interactions Between EU Law and International Law: Juxtaposed Perspectives*, 2024, 175-198.

viszonnyal kapcsolatban. Általános, alapvető rendelkezéseken, illetve a nemzetközi megállapodásokra vonatkozó szabályokon túl a Szerződések nem adnak eligazítást abban a kérdésben, hogyan kezeli az uniós jog a nemzetközi jogot.

Az Európai Unióról szóló szerződés (a továbbiakban: EUSZ) 47. cikke a Lisszaboni Szerződés óta rendelkezik arról, hogy az Unió jogi személy. Ez a rendelkezés ruházza fel az Uniót azzal a képességgel, hogy saját nevében, önálló entitásként járjon el a nemzetközi viszonyokban, nemzetközi jogok és kötelezettségek alanya legyen. Mindez azt jelenti például, hogy az Európai Unió maga, a tagállamoktól elkülönülten, saját jogán is lehet részes fél egy nemzetközi szerződésben. Ez a rendelkezés jelenti az alapját annak, hogy az Európai Unió a nemzetközi ökoszisztéma aktív szereplőjévé vált az elmúlt évtizedekben.

Az Európai Unió működéséről szóló szerződés (a továbbiakban: EUMSZ) 216. cikke rendelkezik azokról az esetekről, amikor az EU jogosult nemzetközi megállapodásokat kötni. E cikk (1) bekezdése szerint: *„Az Unió megállapodást köthet egy vagy több harmadik országgal vagy nemzetközi szervezettel, ha a Szerződések ilyen megállapodás megkötését írják elő, ha az a Szerződésekben meghatározott célkitűzések elérése érdekében szükséges, ha valamely kötelező erejű jogi aktus ilyen értelmű rendelkezést tartalmaz, vagy ha az a közös szabályokat érintheti, illetve azok alkalmazási körét megváltoztathatja.”*

A (2) bekezdés rendelkezik arról, hogy az Unió által megkötött megállapodások kötelezőek az EU intézményeire, illetve annak tagállamaira is. Ez azt jelenti, hogy mind a tagállamok, mint az intézmények kötelesek betartani a megállapodásokban foglaltakat. Tekintettel arra, hogy a Szerződések nem tartalmazzak az uniós jog és a nemzetközi jog kapcsolatára vonatkozó részletes rendelkezéseket, e cikk szolgál az uniós és a nemzetközi jog közötti kapcsolatra vonatkozó legfontosabb, alapvető rendelkezésként.²

Az EU által kötött nemzetközi megállapodások kapcsán fontos kiemelni, hogy különbséget kell tenni azon megállapodások között, amelyek tárgya az EU kizárólagos hatáskörébe tartozik, és azon megállapodások között, amelyek tárgyának egy része uniós, más része tagállami hatáskörbe tartozik. Utóbbiakat vegyes megállapodásoknak nevezzük, ilyenkor az Európai Unió hatásköri szabályainak megfelelően a tagállamoknak is

² Armin von Bogdandy, Maja Smrkolj: European Union Law and International Law, MPEPIL, OPIL, 2011. (Bogdandy, Smrkolj), 4.

szerződő félnek kell lenniük. Mindez az Európai Unió nemzetközi felelőssége tekintetében is kiemelt jelentőséggel bír, amiről a későbbiekben szó lesz.

A gyakorlat azt mutatja, hogy az Európai Unió külpolitikai fellépése körében gyakran él a nemzetközi megállapodások megkötésének lehetőségével a legkülönbözőbb területeken. A nyilvánosan kereshető adatbázis szerint az EU jelenleg körülbelül háromezer nemzetközi megállapodásban részes fél.³ Ezek a megállapodások a teljesség igénye nélkül a kereskedelempolitikától a mezőgazdaságon, a halászaton keresztül a fejlesztési tárgyú megállapodásokig terjednek. Mindez azt mutatja, hogy az Európai Unió a nemzetközi porond egyre aktívabb szereplőjévé vált, ami alátámasztja az Európai Unió nemzetközi felelősségével kapcsolatos kérdések vizsgálatának szükségességét.

Szót kell ejteni az EUSZ 3. cikk (5) bekezdésében foglalt általános rendelkezésről, ami elvi jelleggel tisztázza az Európai Unió nemzetközi joghoz való viszonyát. A bekezdés szerint az Unió *„hozzájárul (...) a nemzetközi jog szigorú betartásához és fejlesztéséhez, így különösen az Egyesült Nemzetek Alapokmányában foglalt alapelvek tiszteletben tartásához.”* Ezen felül az EUSZ 21. cikke az EU külső tevékenységére vonatkozó általános rendelkezések körében is rögzíti, hogy az EU nemzetközi szintű fellépése többek között a nemzetközi jog tiszteletben tartására épül.

E rendelkezések vizsgálatából arra következtethetünk, hogy az Európai Unió egyik fontos alapelve, működésének iránytűje a nemzetközi jogi kötelezettségeknek való megfelelés. Ahogyan egyesek rámutatnak: a nemzetközi jog betartása nem csupán jogi kötelezettség az EU számára az EUSZ 3. cikk (5) bekezdése alapján, hanem az EU legitimációjának egyik alapvető forrása is.⁴

Ahogyan azt már említettem, az EU jogalanyiságáról – az EUSZ 3. cikkében foglalt alapelvi rendelkezésen és a nemzetközi megállapodások megkötésére vonatkozó cikkeken túl – a Szerződések nem rendelkeznek részletesen az Európai Unió nemzetközi joghoz való viszonyáról. Az Európai Unió Bírósága (EUB vagy a Bíróság) azonban számtalan alkalommal értelmezte a fenti rendelkezéseket, és kulcsfontosságú megállapításokat tett a két jogrend közötti viszony kapcsán, amit a fenti rendelkezések általános jellege és az európai integráció dinamikus jellege, folyamatos

³ Forrás: EUR-Lex adatbázis, https://eur-lex.europa.eu/search.html?lang=hu&type=advanced&qid=1746104218310&SUBDOM_INIT=INTER_AGREE&FM_CODED=AGREE_INTERNATION (2025. május 1.)

⁴ Takis Tridimas, Mark Konstantinidis: Customary international law in the case law of the CJEU: In search of consistency, in CLEER papers, 2024/1, (Tridimas, Konstantinidis 2024*), p. 31.

alakulása is indokol.⁵ Az uniós jog és a nemzetközi jog viszonyáról az EUB esetjoga adhat további eligazítást.

Nemzetközi megállapodások

A nemzetközi szerződésekkel kapcsolatban az EUB álláspontja, hogy az Európai Unió által kötött nemzetközi megállapodások a hatálybalépésüktől fogva az uniós jog részét képezik.⁶ A hierarchiát tekintve az elsődleges jog és a másodlagos jog között helyezkednek el, amit az EUMSZ 216. cikk (2) bekezdése is alátámaszt.⁷

Ez egyrészt elvileg azt jelenti, hogy az elsődleges joggal, tehát az uniós jog „alkotmányos magjával” nem lehet ellentétes egy nemzetközi megállapodás. Ennek érvényesítésére szolgál az EUMSZ 218. cikk (11) bekezdése szerinti *a priori* normakontroll lehetősége, amely révén az EUB az adott nemzetközi megállapodás elsődleges uniós joggal való összeegyeztethetőségét vizsgálja.⁸ Amennyiben az EUB szerint a tervezett nemzetközi megállapodás ellentétes az elsődleges joggal, akkor a megállapodást csak az elsődleges jog vonatkozó rendelkezéseinek módosítását követően lehet megkötöni.

A már megkötött nemzetközi megállapodásokkal szemben az EUMSZ nem tartalmaz hasonló normakontroll lehetőséget, ugyanakkor a Bíróság az EUMSZ 263. cikke szerinti semmisségi eljárásban, illetve a 267. cikk szerinti előzetes döntéshozatali eljárásban gyakorolja az utólagos normakontrollt.⁹ Fontos kiemelni, hogy az EUB ugyanakkor nem a nemzetközi megállapodás szövege, hanem azon belső jogi uniós aktus felett gyakorol kontrollt, amely jóváhagyja a megállapodás megkötését.¹⁰ Egy esetleges megsemmisítésről hozott döntésnek ugyanakkor csak a belső jog szempontjából van jelentősége, a nemzetközi jog szerint fennálló kötelezettségeket nem érinti.¹¹

⁵ Bogdandy, Smrkolj: 5.

⁶ 1974. április 30-i R & V Haegeman ítélet, C 181/73, EU:C:1974:41, 5. Lásd még pl.: 1996. szeptember 10-i International Dairy Arrangement ítélet, C-61/94, EU:C:1996:313, para 52.

⁷ Bogdandy, Smrkolj: 6.

⁸ Lásd pl. 1977. április 26-i 1/76 sz. vélemény, EU:C:1977:63, vagy 1992. április 10-i vélemény, EU:C:1992:189.

⁹ Bogdandy, Smrkolj: 8.

¹⁰ Lásd pl. 1994. augusztus 9-i Franciaország kontra Bizottság ítélet, C-327/91, EU:C:1994:305, para 14-15; Markus Kotzur, in *European Union Treaties: A Commentary* (C.H. Beck 2015), 878.

¹¹ Lásd a szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény 27. cikk (2) bekezdését, miszerint egy nemzetközi szervezet nem hivatkozhat a szervezet szabályaira a szerződés teljesítésének elmulasztásáért.

Azzal kapcsolatban, hogy egy nemzetközi megállapodás miként válik az uniós jog részévé, több szakirodalmi elképzelés is van, amelyek a nemzetközi jog és a tagállami jog viszonyában is ismeretes monista vs. dualista elképzeléshez hasonlatosak.¹² Az EUB a nemzetközi szerződések közvetlen alkalmazhatósága kapcsán azt a feltételt állapította meg, miszerint a megállapodás szövegére, céljára és természetére tekintettel a rendelkezésnek világos és pontosan meghatározott kötelezettséget kell tartalmaznia, amelynek végrehajtása vagy hatásai nem függnék semmilyen későbbi aktus elfogadásától.¹³

Az EUB a nemzetközi szerződések közvetlen hatályát több ügyben is elismerte¹⁴, ugyanakkor a Bíróság ezen álláspontja a szakirodalom szerint korántsem világos és rendszerezhető.¹⁵ Az EUB hozzáállását tekintve ellentmondások lelhetők fel, különösen például a WTO Egyezményhez való viszony kapcsán. Egyes nézetek szerint az EUB differenciált megközelítést alkalmaz attól függően, hogy az adott nemzetközi megállapodás és a benne foglalt kötelezettségek a nemzetközi jog mely alrendszerébe tartoznak, és milyen következményekkel bírnak az uniós belső struktúra és hatáskörmegosztás szempontjából. Az EUB-t e vélemények szerint politikai és praktikus megfontolások is vezérlik¹⁶, amelyek szoros összefüggésben állnak azzal, hogy az EU az uniós jogra sajátos belső jogrendként tekint, és így e jogrend autonóm jellegének és kohéziójának védelme vezérli.¹⁷ Ez a fajta differenciált hozzáállás ugyanakkor a nemzetközi jog relativizálásának, végső soron akár tagadásának veszélyét hordozza magában.

Nemzetközi szokásjog

A nemzetközi megállapodások mellett a nemzetközi szokásjog uniós jogi megítélése is több ízben foglalkoztatta a Bíróságot. Az EUB a *Poulsen és Diva Navigation* ügyben 1992-ben kimondta, hogy az Európai Unió (akkor Európai Közösség) a hatáskörei gyakorlásakor köteles tiszteletben tartani a nemzetközi jogot, és az uniós jog egyes konkrét rendelkezéseit a nemzetközi jogi szabályok fényében kell értelmezni.¹⁸ A *Racke* ügyben a

¹² Bogdandy, Smrkolj: 9.

¹³ Lásd pl. 2003. május 8-i Wählergruppe Gemeinsam ítélet, C-171/01, EU:C:2003:260; 2011. március 8-i Lesoochránárske zoskupenie ítélet, C-240/09, EU:C:2011:125, para. 44; 2005. április 12-i Igor Simutenkov ítélet, C-265/03, EU:C:2005:213, para. 21.

¹⁴ Lásd pl. 2004. július 15-i Pêcheurs de l'étang ítélet, C-213/03, EU:C:2004:464.

¹⁵ Lásd pl. Francesca Martines: Direct Effect of International Agreements of the European Union, *European Journal of International Law*, Volume 25, Issue 1, February 2014, ('Martines 2014'), 129-147.

¹⁶ Bogdandy, Smrkolj: 25.

¹⁷ Martines 2014, 145.

¹⁸ 1992. november 24-i Poulsen és Diva Navigation ítélet, C-286/90, EU:C:1992:453, para 9.

Bíróság úgy érvelt, hogy a nemzetközi szerződésekkel kapcsolatos szokásjogi rendelkezéseket figyelembe kell venni egy uniós rendelet elfogadásakor, és rögzítette, hogy ezek a szokásjogi rendelkezések „*kötik a Közösség intézményeit, és azok a közösségi jogrend részét képezik*”.¹⁹

A Bíróság nemzetközi szokásjoggal kapcsolatos esetjogának jelentős része arra vonatkozik, milyen feltételekkel lehet alkalmazni a nemzetközi szokásjog szabályait az uniós jogban, illetve, hogy egy uniós jogi aktus mennyiben tekinthető érvénytelennek e szabályokra hivatkozással. E körben fontos mérföldkő az *Air Transport Association of America* ügy. Az EUB az EUSZ 3. cikk (5) bekezdéséből következtetve először újfent megerősítette, hogy „*amikor az Unió jogi aktust fogad el, teljes egészében köteles tiszteletben tartani a nemzetközi jogot, ideértve a nemzetközi szokásjogot is, amely kötelező az Unió intézményeire*”.²⁰ A Bíróság rögzítette ugyanakkor egy uniós jogi aktus érvényessége nemzetközi szokásjogi elvek fényében való vizsgálatának feltételeit. Ezek a következők: 1) a szokásjogi elvek tekintetében kétségbe vonható, hogy az Unió hatáskörrel rendelkezett az uniós aktus elfogadására; 2) az uniós aktus érintheti a jogalanyt az uniós jog alapján megillető jogokat, vagy az uniós jog vonatkozásában kötelezettségeket keletkeztet számára.²¹ Továbbá, megállapította az érvényességi vizsgálat fontos mércéjét, amikor kimondta, hogy „*mivel a nemzetközi szokásjog valamely elve nem olyan pontossággal jut kifejezésre, mint a nemzetközi megállapodások rendelkezései*”, a bíróságnak azt kell vizsgálnia, hogy „*az Unió intézményei a szóban forgó aktus elfogadása során nem követtek-e el nyilvánvaló mérlegelési hibát ezen elvek alkalmazási feltételeivel összefüggésben*”.

Ezzel a Bíróság a szokásjogi elvek általános jellegére hivatkozva magas mércét – nyilvánvaló mérlegelési hiba megléte – szabott az uniós aktusok nemzetközi szokásjogi elvek fényében való érvénytelenségének kimondásához. Mindenesetre megerősítette annak elvi lehetőségét, hogy egy nemzetközi szokásjogi elv fényében érvényteleníteni lehet egy uniós jogi aktust. Ezzel a nemzetközi megállapodásokhoz hasonlóan a nemzetközi szokásjogot a hierarchiát tekintve az elsődleges jog alá, de a másodlagos jog fölé helyezte.²²

Kiemelendő, hogy a nemzetközi megállapodásokhoz hasonlóan a Bíróság autonómia-védő hozzáállása a nemzetközi szokásjoggal szemben is tetten érhető. E körben kiemelendő például a *Komstroy-ügy*, amelyben a Bíróság

¹⁹ 1998. június 16-i Racke ítélet, C-162/96, EU:C:1998:293 (‘Racke ítélet’), para 45-46.

²⁰ 2011. december 21-i Air Transport Association of America ítélet, C-366/10, EU:C:2011:864, (‘ATAA ítélet’), para 101.

²¹ ATAA ítélet, para 107.

²² Racke ítélet, para 45-51; Tridimas, Konstantinidis 2024: 23.

kifejezetten elkerülte a szerződések értelmezésével kapcsolatos szokásjogi szabályokra való hivatkozást.²³ Mindez a szokásjogi szabályokat tekintve is rámutat a Bíróság azon érzékenységre, hogy a nemzetközi jogi szabályokra való hivatkozással az uniós jog autonómiáját ne veszélyeztesse.²⁴ Mindezek fényében nem lehet véletlen, hogy annak feltételei, mikor hivatkozhat egy kérelmező a nemzetközi szokásjog szabályaira, az esetjog fényében szintén kontextus- és szabályfüggő.²⁵

Az uniós jog autonómiája

Ahogy az a fentiekből is kitűnik, a nemzetközi jog és az uniós jog kapcsolatában az uniós jog autonómiájának a Bíróság által kidolgozott alapelve kiemelt jelentőséggel bír. A Bíróság a *Van Gend en Loos* ügyben mondta ki, hogy „a Közösség a nemzetközi jog új jogrendjét képezi”²⁶, illetve a *Costa v. ENEL* ügyben a közösségi jog elsőbbségének és az uniós jog autonómiájának elvét rögzítette²⁷. Ezt követően pedig számos alkalommal a Szerződés(ek) alkotmányos jellegét hangsúlyozta.²⁸ Ezek a megállapítások az uniós jog és a tagállami jog viszonyának tisztázásán túl arra is szolgáltak, hogy a Bíróság határt szabjon az uniós jog és a nemzetközi jog között, rámutatva arra, hogy az Európai Unió ugyan nemzetközi szerződések és jog alapján jött létre, azonban létrejöttét követően és működését tekintve már új minőséggel bíró jogi rezsimről van szó, amelynek saját alkotmányos alapelvei és rendszere van.

Az EUB fejlődő esetjogának köszönhetően mára az uniós jog nemzetközi joghoz való viszonyával kapcsolatos általános uniós jogi értelmezés, hogy az EU joga belső jogi jelleggel bíró autonóm jogrend, ami föderális jellemzőkkel is rendelkezik.²⁹ Az uniós jog autonóm jellege mára az uniós jog kulcsfontosságú, strukturális alapelve lett, ami a Bíróság értelmezésében az uniós jog egységes értelmezését és a bírósági jogvédelem uniós rendszerének integritását védelmezi.³⁰

²³ 2021. szeptember 2-i Komstroy ítélet, C-741/19, EU:C:2021:655; Tridimas, Konstantinidis 2024: 15-16.

²⁴ Tridimas, Konstantinidis 2024:24.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ 1963. február 5-i van Gend and Loos ítélet, C-26-62, EU:C:1963:1.

²⁷ 1964. július 15-i Costa v E.N.E.L. ítélet, C-6-64, EU:C:1964:66

²⁸ Lásd pl. 1986. április 23-i Les Verts v European Parliament ítélet, C-294/83, EU:C:1986:166, p.23; 1991. december 14-i vélemény, 1/91. vélemény, EU:C:1991:490.

²⁹ Bogdandy, Smrkolj: para 3.

³⁰ Tridimas and Konstantinidis 2024: 32; Lásd részletesen: Jed Odermatt: When a Fence Becomes a Cage: The Principle of Autonomy in EU External Relations Law, EUI Working Papers, MWP 2016/07 ('Odermatt 2016').

Az uniós jog autonómiáját és az unió alkotmányos alapelveinek védelmét hangsúlyozta a Bíróság a nemzetközi jog és az uniós jog viszonya szempontjából is mérföldkövet jelentő *Kadi ügyben*. Ebben az ügyben a Bíróság lényegében az uniós jog autonómiáját és ehhez kapcsolódva az uniós jog alkotmányos alapelveit védelmezte akkor, amikor egy ENSZ BT határozatot végrehajtó uniós aktust helyezett hatályon kívül. A Bíróság szerint: *„a nemzetközi megállapodásból eredő kötelezettségek nem sérthetik az EK-Szerződés alkotmányos elveit”*³¹, illetve *„a Bíróság által a közösségi jogi aktusok érvényességének az alapvető jogokra tekintettel történő felülvizsgálatát ugyanis az EK-Szerződésből, mint önálló jogrendszerből eredő alkotmányos garancia jogközösségben való kifejeződésének kell tekinteni, amelyet nemzetközi megállapodás nem sérthet.”*³²

A *Kadi-ügyben* hozott ítélet a nemzetközi jog tiszteletben tartására épülő általános uniós jogi hozzáálláshoz képest a két jogrend viszonyának új aspektusát világítja meg. A Bíróság a fenti tételek kimondásával egyértelműsítette azon álláspontját, hogy az uniós jog alkotmányos alapelveinek érvényesülése (jelen esetben az alapvető jogok védelme) előnyt kell, hogy élvezzen akár egy nemzetközi megállapodás rendelkezéseivel szemben is.

Részkövetkeztetések

Általában elmondható, hogy az uniós jog és a nemzetközi jog viszonyát tekintve az uniós jogi belső nézőpontot jelentős kettősség jellemzi. Egyrészt, a Szerződések rendelkezései és a Bíróság esetjoga is az EU működésének alapelveként tekintenek a nemzetközi jog és a nemzetközi kötelezettségek tiszteletben tartására. Másrészt ugyanakkor a Bíróság évtizedes esetjogának alapját az „új jogrend” narratíva, az uniós jog autonóm jellege adja meg, amellyel megkülönbözteti és elválasztja az uniós jogot a nemzetközi jogtól.³³ A Bíróság gyakorlatában fellelhetők olyan esetek, amikor az uniós jog önálló jellegének, autonómiájának védelmezése az elsődleges szempont, akár a nemzetközi joggal szemben is.

³¹ 2008. szeptember 3-i *Kadi* ítélet, C-402/05, EU:C:2008:461 ('*Kadi* ítélet') para 285.

³² *Ibid*, para 316.

³³ Odermatt 2016: 18.

3. Az Európai Uniónak a nemzetközi szervezetek felelősségéről szóló 2011. évi tervezethez fűzött észrevételei

Az EU egyre aktívabb nemzetközi fellépésével együtt jár, hogy felmerülnek a nemzetközi felelősségével kapcsolatos kérdések is. Mindez azt a kérdéskört jelenti, miként tartozik felelősséggel az EU harmadik felekkel (államokkal vagy nemzetközi szervezetekkel) szemben nemzetközi kötelezettségeinek (nemzetközi megállapodások, nemzetközi szokásjog stb.) megsértéséért. Tekintettel az EU sajátos belső struktúrájára, az uniós jog jellegzetességeire a tagállamok által az EU-ra átruházott hatáskörök fényében a felelősség témaköre különösen összetett kérdéseket vet fel. A Szerződések ugyanakkor semmilyen rendelkezést nem tartalmaznak az Európai Unió nemzetközi jogi felelősségéről.

Az Európai Unió saját nemzetközi felelősségével kapcsolatos álláspontjában a kezdetektől fogva az Unió mint nemzetközi szervezet és jogrend speciális jellegét hangsúlyozta. A Nemzetközi Jogi Bizottság (NJB) nemzetközi szervezetek felelősségéről szóló 2011. évi tervezetének (ARIO) megalkotásában az Európai Bizottság is aktívan részt vett észrevételei megküldésével, és rá vonatkozó speciális szabályok elfogadásának szükségességével érvelt.³⁴ Érvelésének egyik kiemelt eleme volt, hogy az EU-nak saját, kivételes jogrendje van, amelyben az Unió által alkotott jog automatikusan a tagállamok jogának részévé válik, és amit a tagállamok hajtanak végre.³⁵

A Bizottság szerint a „szervezet szabályai”, azaz az EU értelmében az Európai Unió intézményi struktúráját és belső működését meghatározó szabályok, maga az uniós jog – beleértve az Európai Unió Bíróságának gyakorlatát is – jelentőséggel kell, hogy bírjanak az EU nemzetközi felelőssége kérdésében.³⁶ A Bizottság szerint a betudásnak az EU esetében speciálisan kell alakulnia, tekintettel arra, hogy az uniós jogot az esetek döntő többségében a tagállamok hajtják végre, az Európai Unió jogszabályokkal kötelezettségeket ró a tagállamokra, a tagállamok az uniós jogot pedig kötelesek végrehajtani.³⁷

Az Európai Bizottság észrevételeiben kitért a vegyes szerződések nemzetközi felelősséggel kapcsolatos problémakörére is, amikor mind az

³⁴ Comments and Observations received from International Organizations, 25 June 2004, Doc. A/CN.4/545, Documents of the 56th Session, 2004, ('Az Európai Bizottság észrevételei, 2004'). https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_545.pdf

³⁵ *Ibid*, 29.

³⁶ *Ibid*, 27.

³⁷ *Ibid*, 29.

EU saját jogán, mind a tagállamok részes felei a nemzetközi megállapodásnak, tekintettel arra, hogy annak tárgya megosztott hatáskörbe tartozik, avagy egyes részei uniós, mások tagállami hatáskörbe tartoznak. A Bizottság rámutat arra, hogy egyrészt ilyen esetben a harmadik felek irányába el kell különíteni azt, mely kötelezettségért ki fog felelni.³⁸ A gyakorlatban erre szolgálnak az ún. hatásköri nyilatkozatok, amelyek kijelölik az adott megállapodás kapcsán a hatásköröket. Ugyanakkor nem minden esetben készül ilyen nyilatkozat, ami akár az együttes felelősség kérdését is felvetheti.

Az Európai Bizottság rámutat arra is, hogy a végrehajtás problémája a vegyes szerződések esetében is felmerül. E körben a WTO-megállapodást hozza példaként, amikor a tagállami vámhatóságok járnak el végrehajtó hatóságként olyan területeken is, amely kizárólagos uniós hatáskör.³⁹ A Bizottság a *LAN* ügyben elfoglalt uniós álláspontra hivatkozik, miszerint ilyen esetben a tagállami hatóságok cselekményeit az Uniónak kell betudni. Azt hangsúlyozta, hogy készen áll felelősséget vállalni a vámügyi területen tett minden intézkedésért, legyen az uniós szintű vagy tagállami szintű intézkedés.⁴⁰ Ezt az elképzelést a szakirodalom „normatív kontroll”-ként definiálja, miszerint ilyenkor ugyan a tagállam jár el, de az EU az uniós jogszabályokból eredő kötelezettségek révén normatív kontrollt gyakorol felette.⁴¹

A fenti észrevételekből és az egyes nemzetközi szerződésekhez tett hatásköri nyilatkozatokból kitűnik, az Európai Unió a nemzetközi felelősség tekintetében speciális, a saját belső rendszerét és az uniós jog jellegzetességeit is figyelembe veendő bánásmódot követel magának. Ez az érvelés tovább erősíti azt a nemzetközi jog és az uniós jog közötti viszonyrendszerben is fellelhető feltételezést, hogy az Európai Unió egyaránt törekszik az általános nemzetközi jog rendszerének tiszteletben tartására és az abba való beilleszkedésbe, miközben saját belső struktúrájának, sajátos rendszere koherenciájának, az uniós jog autonómiájának védelmezése vezérli.

³⁸ *Ibid.* 29.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ Andrés Delgado Casteleiro: *The International Responsibility of the European Union, From Competence to Normative Control*, CUP, 2016, 227.

4. Konklúzió

A fentiekből kirajzolódik az az általános kép, miszerint az Európai Unió nemzetközi felelőssége szempontjából az uniós belső álláspontot meghatározó tényező egyrészt a nemzetközi jog általános rendszerébe való illeszkedés szándéka. Mindez következik az EUSZ azon általános jellegű tételéből, miszerint az Unió *„hozzájárul (...) a nemzetközi jog szigorú betartásához és fejlesztéséhez”*. Ezt támasztja alá az Európai Bizottság ARIO-hoz fűzött észrevételeinek kiterjedt, részletes jellege, ami az EU azon szándékának kifejeződése, hogy a nemzetközi felelősség szabályainak formálásában aktívan részt vegyen. Másrészt ugyanakkor az EU speciális jellegének, a tagállami hatáskörök átruházásából fakadó sajátos belső struktúrájának, végső soron pedig az uniós jog autonómiája védelmezésének szándéka érhető tetten az uniós jogi „belső szemüveg” vizsgálatakor. Jelen tanulmány e kettősség felvillantására és bemutatására törekedett, ami alapjául szolgálhat e szemléletmód további elemzésének. Az Európai Unió nemzetközi felelősségének kérdése mind a „külső szemüveg”, mind e „belső szemüveg” nézőpontjából további alapos elemzést igényel.

Felhasznált irodalom

Nemzetközi szerződések és tervezetek

Az Európai Unióról szóló szerződés (EUSZ)

Az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ)

Draft articles on the responsibility of international organizations, with commentaries, 2011. in: Yearbook of the International Law Commission, 2011.

Bíróági esetjog

1963. február 5-i van Gend and Loos ítélet, C-26-62, EU:C:1963:1.

1964. július 15-i Costa v E.N.E.L. ítélet, C-6-64, EU:C:1964:66.

1974. április 30-i R & V Haegeman ítélet, C 181/73, EU:C:1974:41.

1986. április 23-i Les Verts v European Parliament ítélet, C-294/83, EU:C:1986:166.

1991. december 14-i 1/91. sz. vélemény, EU:C:1991:490.

1992. november 24-i Poulsen és Diva Navigation ítélet, C-286/90, EU:C:1992:453.

1994 augusztus 9-i Franciaország kontra Bizottság ítélet, C-327/91, EU:C:1994:305.

1996. szeptember 10-i International Dairy Arrangement ítélet, C-61/94, EU:C:1996:313.

1998. június 16-i Racke ítélet, C-162/96, EU:C:1998:293.

2003. május 8-i Wählergruppe Gemeinsam ítélet, C-171/01, EU:C:2003:260.

2004. július 15-i Pêcheurs de l'étang ítélet, C-213/03, EU:C:2004:464.

2005. április 12-i Igor Simutenkov ítélet, C-265/03, EU:C:2005:213.

2008. szeptember 3-i Kadi ítélet, C-402/05, EU:C:2008:461.

2011. március 8-i Lesoochránárske zoskupenie ítélet, C-240/09, EU:C:2011:125.

2011. december 21-i Air Transport Association of America ítélet, C-366/10, EU:C:2011:864.

2021. szeptember 2-i Komstroy ítélet, C-741/19, EU:C:2021:655.

Könyvek, könyvrészek

Andrés Delgado Casteleiro: The International Responsibility of the European Union, From Competence to Normative Control, CUP, 2016.

Malcolm Evans and Panos Koutrakos (ed.): The international responsibility of the European Union, European and International perspectives, 2013.

Markus Kotzur, in European Union Treaties: A Commentary (C.H. Beck 2015).

Tamás Molnár – Ramses A Wessel: Interactions Between EU Law and International Law: Juxtaposed Perspectives, 2024. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781800888760>

Jed Odermatt: International Responsibility. In: International Law and the European Union. CUP, 2021. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108895705>

Esa Paasivirta – Pieter Jan Kuijper: Does One Size Fit All? The European Community and the Responsibility of International Organizations, 2005,

Netherlands Yearbook of International Law, 36. DOI:
<https://doi.org/10.1017/S0167676805001698>

Tanulmányok és cikkek

Armin von Bogdandy – Maja Smrkolj: European Union Law and International Law, MPEPIL, OPIL, 2011. DOI:
<https://doi.org/10.1093/law:epil/9780199231690/e620>

Francesca Martines: Direct Effect of International Agreements of the European Union, European Journal of International Law, Volume 25, Issue 1, February 2014. DOI: <https://doi.org/10.1093/ejil/chu007>.

Jed Odermatt: When a Fence Becomes a Cage: The Principle of Autonomy in EU External Relations Law, EUI Working Papers, MWP 2016/07.

Takis Tridimas – Mark Konstantinidis: Customary international law in the case law of the CJEU: In search of consistency, in CLEER papers, 2024/1.

Nic Shuibhne: 'What is the autonomy of EU law, and why does that matter?', Nordic Journal of International Law, vol. 88, no. 1, pp. 9-40. DOI:
<https://doi.org/10.1163/15718107-08810002>

Egyéb

Comments and Observations received from International Organizations, 25 June 2004, Doc. A/CN.4/545, Documents of the 56th Session, 2004

Dr. Schrem Blanka (ORCID: 0009-0007-5564-2309)

ELTE ÁJK Pénzügyi Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Darák Péter habil. egyetemi docens, kúriai bíró

DOI: <https://doi.org/10.55052/themis.2025.1.72>

A 2022/2523 EU irányelv elfogadásának folyamata és legitimitása –

Újabb lépés a közvetlen adók harmonizációja felé

*(The Adoption Process and Legitimacy of EU Directive 2022/2523 –
Another Step Towards the Harmonization of Direct Taxes)*

Absztrakt

A tanulmány célja a 2022/2523 EU irányelv elfogadási körülményeinek és jogi megalapozottságának vizsgálata. Kiemelten elemzi az OECD és az Európai Unió döntéshozatali folyamatait, valamint a magyar és az ír parlamenti eljárásokat, mivel e két ország elmúlt években elért gazdasági növekedését adópolitikájuk jelentősen befolyásolta. A szabályozás indokainak feltárása mellett a tanulmány választ keres arra, hogy az irányelv létrejöhett-e a jelenlegi nemzetközi jogi keretek között, és elérte-e céljait. Ennek érdekében az eljárási folyamatokra helyezi a hangsúlyt, érintve a legfontosabb tartalmi összefüggéseket is. A zárófejezet összegzi az eredményeket, különös tekintettel a jogi megalapozottságra, a célok teljesülésére és a szabályozás nemzetközi illeszkedésére.

Kulcsszavak: 2022/2523 irányelv, Európai Unió, OECD, közvetlen adók, adóverseny, Írország, Magyarország, harmonizáció, multinacionális vállalatok

Abstract

The aim of this study is to examine the circumstances and legal basis for the adoption of EU Directive 2022/2523. It specifically analyzes the decision-making processes of the OECD and the European Union, as well as the parliamentary procedures in Hungary and Ireland, given that the economic growth of these two countries in recent years has been

significantly influenced by their tax policies. In addition to exploring the rationale behind the legislation, the study seeks to determine whether the Directive could have been adopted within the existing international legal framework and whether it has successfully achieved its objectives. To this end, the focus is placed on procedural aspects, while also addressing the most relevant substantive elements. The concluding chapter synthesizes the findings, with particular attention to the Directive's legal soundness, the extent to which its objectives have been met, and its compatibility with international and EU legal frameworks.

Keywords: Directive 2022/2523, European Union, OECD, direct taxes, tax competition, Ireland, Hungary, harmonization, multinational corporations

1. 2022/2523 irányelv tartalmi összefoglalása

Az összefoglaló alapvető célkitűzése annak vizsgálata, mennyiben rendelkezett az Európai Unió legitimitással olyan szabályozás megalkotására, mint a Tanács (EU) 2022/2523 irányelve (2022. december 14.) az Unióban a multinacionális vállalatcsoportokra és a nagy volumenű belföldi vállalatcsoportokra vonatkozó globális minimum-adószint biztosításáról (a továbbiakban: 2022/2523 számú irányelv). A következő fejezetekben az ezzel kapcsolatos kulcsgondolatokat részletesen bemutatom. E fejezetben elsődlegesen arra törekszem, hogy röviden ismertessem az irányelv tartalmát és célkitűzéseit.

Fontos megjegyezni – bár a későbbi fejezetekben ezt részletesen kifejtem –, hogy az irányelv a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (továbbiakban: OECD) keretrendszerében kidolgozott szabályozási modell adaptációja, amit az Európai Unió kisebb módosításokkal illesztett be az uniós jogrendbe. Az irányelv ismertetésénél az uniós módosításokat szem előtt tartva, elsősorban azok lényegi elemeire összpontosítok.

A 2022/2523 számú irányelv fő célja, hogy közös intézkedéseket határozzon meg a multinacionális vállalatcsoportok és a belföldi nagy pénzügyi volumenű vállalatcsoportok szabályozására¹ Az irányelv hatálya alá azok a vállalatcsoportok tartoznak, amelyek végső anyavállalatának² konszolidált pénzügyi beszámolója alapján az éves árbevétele a pénzügyi

¹ A 2022/2523 irányelve 1. cikk (1) bekezdés

² Olyan szervezet, amely közvetlenül vagy közvetve ellenőrző részesedéssel rendelkezik bármely más szervezetben, és amely sem közvetlenül, sem közvetve nem áll egy másik olyan szervezet tulajdonában, amely benne ellenőrző részesedéssel rendelkezik vagy a 2022/2523 irányelvben meghatározott csoport központja.

évet megelőző négy pénzügyi évben legalább kétszer eléri vagy meghaladja a 750.000.000 EUR-t³. Az irányelv továbbá meghatározza azoknak a szervezeteknek a körét is, amelyeket kifejezetten kizár annak hatálya alól („kizárt szervezetek”). Ide tartoznak többek között az államigazgatási szervek, a nemzetközi szervezetek, a nonprofit szervezetek, a nyugdíjalapok, valamint a hasonló jellegű entitások⁴.

A szabályozás alapvető tartalma leegyszerűsítve egy 15%-os globális minimum effektív adókulcs alkalmazásának bevezetését célozza meg. Amennyiben az irányelv hatálya alá eső szervezet esetében nem jön létre a 15%-os minimum adófizetési kötelezettség, abban az esetben vagy az UTPR, vagy az IIR szabályok alapján kiegészítő adófizetési kötelezettség keletkezik⁵. Az IIR (jövedelem-hozzászámítási szabály) az anyavállalat számára ír elő kiegészítő adót, ha a csoportban egy csoporttag alacsony adóterhelésű⁶. Az UTPR (alul adózott kifizetések szabálya) másodlagos szabályozási mechanizmus, ami lehetővé teszi az adókiigazításokat, ha az alacsony adóterhelésű jövedelem megadóztatása nem valósul meg az IIR szabály alapján⁷.

A 2022/2523 számú irányelv továbbá, kifejezetten kizárja az alkalmazási köréből a nemzetközi hajózásból származó jövedelmet, valamint az ilyen tevékenységeket kiegészítőként támogató tevékenységből származó elismert jövedelmet.⁸

A 2022/2523 számú irányelv nemcsak anyagi adókötelezettségeket, hanem eljárási kötelezettséget is előír⁹. E szabályok célja az eljárási rendelkezések uniós szintű összehangolása, valamint az anyagi szabályok egységes és hatékony végrehajtásának biztosítása¹⁰. Fontos megjegyezni, hogy bár az irányelv alapján a kiegészítő adófizetési kötelezettség előzetes becslések szerint Magyarországon az érintett vállalatcsoportok tagjainak csupán 20%-ára terjed ki – főként a helyi iparűzési adó beszámításának következtében –, az eljárási kötelezettségek lényegesen szélesebb kört fognak érinteni a gyakorlatban.¹¹

³ A 2022/2523 irányelv 2 cikk (1) bekezdés

⁴ Uo. 2 cikk (2) bekezdés

⁵ Human rights and democracy in the world and the European Union's policy on the matter - annual report 2021, (a továbbiakban: Human rights report 2021) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0041_EN.html (Utolsó letöltés: 2025.01.24.)

⁶ A 2022/2523 irányelv 5. cikk (1) bekezdés

⁷ Uo. 12. cikk (1) bekezdés

⁸ Uo. 17. cikk (1) és (2) bekezdés

Human rights report 2021

⁹ A 2022/2523 irányelv 44. cikk (1) bekezdés

¹⁰ Uo. Preambulum (22) bekezdés

¹¹ Dr. Borók Tímea – Botka Erika – Dr. Czoboly Gergely – Nobilis Benedek: Globális minimumadó. Penta, Budapest, 2024. 24. o.

Ezekon túl a 2022/2523 számú irányelv külön szabályokat tartalmaz az összeolvadások, a felvásárlások, a vegyes vállalatok, valamint a több anyavállalattal rendelkező vállalatok tekintetében¹². Ezek a szabályok célzottan az ilyen összetett vállalati struktúrák speciális adózási és eljárási kérdéseinek kezelésére irányulnak.

2. Pillar II

Bár ennek az összefoglalónak az elsődleges célja az uniós szabályozás bemutatása, elengedhetetlen az OECD keretében lefolytatott döntéshozatali folyamat rövid vizsgálata. Mind a 2022/2523 számú irányelv elfogadása, mind annak a tagállamok nemzetközi jogába történő átültetése során nagy hangsúlyt kaptak a Pillar II tárgyalási folyamatai¹³. Emiatt indokolt röviden ismertetni az OECD Pillar II keretrendszerének azokat az elemeit, amelyek az irányelv szempontjából relevánsak.

2.1. OECD keretében a Pillar II elfogadása

2021. július 1-jén az Inclusive Framework 130 tagja aláírta a két pilléres Megoldási Nyilatkozatot¹⁴. Pillar I: új szabályozást vezet be az adózási jogok helyének és elosztásának meghatározására az országok között¹⁵. Pillar II: globális minimumadót vezet be, ami biztosítja a multinacionális vállalatok minimum adómértékét¹⁶. A 2022/2523 számú irányelv „A gazdaság digitalizációjából fakadó adóügyi kihívások – Globális adóalap-erózió elleni modellszabályok (második pillér) (OECD-modellszabályok)” című dokumentum alapján jött létre¹⁷. A dokumentumot 2021. december 14-én hagyta jóvá az OECD/G20 BEPS Inclusive Framework szervezete¹⁸¹⁹. Ennek átültetésére vállalt kötelezettséget az Európai Tanács 2021. december 7-én²⁰. Az Unió már részt vett az IF keretében zajló tárgyalásokon, ahogyan

¹² Human rights report 2021

¹³ A 2022/2523 irányelv Preambuluma

¹⁴ https://www.oecd.org/en/publications/oecd-g20-inclusive-framework-on-beps-progress-report-july-2020-september-2021_4e30e26d-en.html (Utolsó letöltés: 2025.05.10.) 2.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ A 2022/2523 irányelv Preambulum

¹⁸ Uo.

¹⁹ Ez a szervezet 2016 júniusában kezdte meg a működését, mára már 145 ország támogatja, ebbe beleértve 14 megfigyelő szervezetet. Minden tag egyenlően vehet részt a működésében. <https://www.oecd.org/en/topics/base-erosion-and-profit-shifting-beps.html> (Utolsó letöltés: 2025.05.10.)

²⁰ A 2022/2523 irányelv Preambulum

Johannes Becker – Joachim Englisch: Implementing an international effective minimum tax in the EU.

a legtöbb uniós tagállam is 2019 és 2021 között. Rendszeres volt a tájékoztatás és az információcsere a felek között²¹. 2019 decembere és 2020 januárja között nyilvános konzultáció zajlott az OECD keretében a javaslatról. 2019 november 6-án a szervezet munkamegbeszélést tartott, ami lehetőséget biztosított minden tagállam számára, hogy megvitassák a nemzetközi üzleti adózás modernizációjának céljait és a specializált tervezeteket²². 2020 októberében az OECD Titkársága közzétett egy hatásvizsgálatot, amelynek elkészítésében különböző szervezetek és a tudományos közösség tagjai is részt vettek²³. 2021 decemberétől, a tervezet elfogadását követően, megkezdődött az OECD keretében egy többoldalú egyezmény kidolgozása, ami a Pillar II végrehajtását tartalmazza²⁴. A 2022. február 17-18-i ülésen a G20 pénzügyminiszterei kifejezték támogatásukat az ütemterv mellett²⁵.

Bár összességében elmondható, hogy a folyamat során bevonták a szakértői szférát, valamint politikai szinten a nemzeti államok vezetőit, meg kell jegyezni, hogy a tervezet elfogadásának folyamata nem tükrözte az uniós és a nemzeti szerveket, például parlamenteket általában jellemző transzparenciát.

2.2. OECD legitimitása a Pillar II megalkotására

Az 2022/2523 számú irányelv elfogadása során számos jel utalt arra, hogy az Európai Unió képviselői és intézményei az OECD keretében meghozott szabályozás mielőbbi, de minimális módosításokkal történő elfogadására törekedtek²⁶. Véleményem szerint ez könnyen igazolható lenne azzal, hogy egy megfelelő demokratikus eszközökkel rendelkező szervezet már megvizsgálta az adott kérdéskört, és a döntést a fékek és ellensúlyok, valamint a transzparencia minden szükséges feltételének biztosításával, a szükséges legitimitációval hozta meg. Valóban így történt ez? Az OECD vajon

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3892160 ; DOI:[10.2139/ssrn.3892160](https://doi.org/10.2139/ssrn.3892160) (Utolsó letöltés: 2025.01.24.) 49. o.

²¹ Proposal for a COUNCIL DIRECTIVE on ensuring a global minimum level of taxation for multinational groups in the Union COM/2021/823 final, [EUR-Lex - 52021PC0823 - HU - EUR-Lex](#) (Utolsó letöltés: 2025.01.24.) 4.o.

²² Uo.

²³ Uo.

Johannes Becker-Joachim Englisch: i.m. 49. o.

²⁴ 2021/0433 (CNS), eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CONSIL:ST_7709_2022_INIT (Utolsó letöltés: 2025.01.24.) 2. o.

²⁵ Uo.

²⁶ Proposal for a COUNCIL DIRECTIVE on ensuring a global minimum level of taxation for multinational groups in the Union COM/2021/823 final, [EUR-Lex - 52021PC0823 - HU - EUR-Lex](#) (Utolsó letöltés: 2025.01.24.) 4.o.

rendelkezik-e a szükséges politikai felhatalmazással egy ilyen normatív aktus meghozatalához?

Az OECD olyan multinacionális szervezet, amely – szemben a nemzeti parlamentekkel vagy akár az Európai Parlamenttel –, nem rendelkezik közvetlen legitimitációval. Tagjai tisztségeiket nem választások útján, hanem más mechanizmusok révén nyerik el. Döntéseik ereje a szervezetnél felhalmozódó tudásból ered²⁷, amelyeket – mivel soft law jogforrások – a nemzeti parlamentek tehetnek kötelező erőjűvé. Sajnálatos módon, azonban bizonyos jelenségek, mint például a demokratikus felügyelet hiánya, a polgárok részvételének korlátozottsága, az országok²⁸ döntéshozatalában való részvételének érdekeltségének tétele, erodálták a legitim döntések meghozatalának lehetőségét.²⁹ Komoly aggályok merülhetnek fel azzal kapcsolatban is, hogy az elmúlt években nem történt olyan jelentős változás, amely ezeket az aggodalmakat eloszlatná volna³⁰. Hiába történt meg az IF (Inclusive Framework) létrejötte, ez önmagában nem volt elegendő a problémák megoldásához.³¹

Ezekhez a gondolatokhoz szeretném hozzáfűzni, hogy gyakran hozzák fel az OECD melletti érvként, hogy tárgyalásokon lehetővé teszi a fejlődő országok részvételét³². Viszont sok esetben a tárgyalásokon való részvétel és a biztosított jogok csupán a tárgyalásokon való minél nagyobb létszám biztosítását szolgálják, miközben ezek az országok valójában nem rendelkeznek valódi egyenlő jogosultságokkal³³. Ez tehát azt jelenti, hogy az így megszületett megállapodások továbbra is csak bizonyos országok érdekeit szolgálják, miközben a többi ország részvétele csak a döntések nagyobb legitimitását hivatott biztosítani³⁴. Ezenkívül azt is fontos megjegyezni, hogy még abban az esetben is, ha minden ország egyenlő súllyal vett volna részt a szabályozás megalkotásában, a döntéshozatalban kizárólag a nemzetállamok kormányzati oldala képviseltette volna magát.³⁵

²⁷ Cees Peters: The legitimacy of the OECD's work on pillar two, Intertax, Tilburg, 2013, <https://doi.org/10.54648/taxi2023057>; 568. o.

²⁸ Ireland joins OECD International Tax agreement <https://www.gov.ie/en/press-release/59812-ireland-joins-oecd-international-tax-agreement/joins-oecd-international-tax-agreement/> (Utolsó letöltés: 2025.01.24.) doi: 10.54648/taxi2023057

²⁹ Cees im. 568. o.

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² Louis Schoueri Eduardo – Bruno Cesar Fettermann Nogueira dos Santos: Effective Tax Rate Criteria and Source Taxation under the OECD's Pillar Two Proposals, Bulletin for International taxation, 2023, [ibfd-free-article-effective-tax-rate-criteria-and-source-taxation-under-the-oecd-pillar-two-proposals.pdf](https://doi.org/10.59403/qqsxjs) (Utolsó letöltés: 2025.01.24.) 390. o. DOI: <https://doi.org/10.59403/qqsxjs>

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Scharpf W. Fritz: The Joint-Decision Trap Revisited, In: Journal of Common Market Studies, (2006) Vol 44. Issue: 4., 849. o. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2006.00665.x>

3. A 2022/2523 irányelv az Európai Unió tükrében

3.1. A 2022/2523 irányelv elfogadása

Ahogy arról már szó esett, az Unió aktívan részt vett a Pillar II szabályozás kidolgozásában. Az Európai Bizottság 2021. december 22-én fogadta el a tervezetet³⁶, amelynek célja az OECD és a G20 által 2021 decemberében elfogadott adózási reform átültetése volt. Két bizottság, a Régiók Európai Bizottsága (2022. április 28.) és a Gazdasági és Szociális Bizottság (2022. március 23.) véleményt adott ki a tervezetről.³⁷

A Gazdasági és Szociális Bizottság 2022. május 18-i ülésén részletes vita zajlott, ahol a képviselők kifejthették álláspontjaikat. Az Európai Parlament 2022. május 19-én folytatott vitát a tervezetről, szintén lehetőséget biztosítva a képviselők számára álláspontjaik kifejtésére. A Tanács több alkalommal is megvitatta a tervezetet: 2021. december 22-én, 2022. február 15-én, március 12-én, április 2-án, április 25-én, május 23-án, június 21-én, december 2-án és december 15-én.³⁸ Hatásvizsgálatot nem végzett az Európai Unió. Ennek fő oka a Pillar II szabályozás megalkotásában való aktív részvétele volt.³⁹

A 2022/2523 számú irányelvet 2022. december 15-én fogadták el, 503 mellette szavazattal, 46 ellenszavazattal és 48 tartózkodással⁴⁰. A hatálybalépést követő öt év elteltével értékelni kell a Pillar II szabályok végrehajtását, illetve felmérni annak a multinacionális vállalatcsoportokra, valamint nagy belföldi cégekre vonatkozó küszöbének a relevanciáját⁴¹. A 2022/2523 számú irányelv felülvizsgálati záradéka alapján a Bizottság 2023. június 30-ig jelentést nyújt be a Tanácsnak OECD/G20 BEPS-szel foglalkozó inkluzív keret által elfogadott nyilatkozat végrehajtásával

³⁶ 2022/2523. irányelv

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ Proposal for a COUNCIL DIRECTIVE on ensuring a global minimum level of taxation for multinational groups in the Union COM/2021/823 final, [EUR-Lex - 52021PC0823 - HU - EUR-Lex](#) (Utolsó letöltés: 2025.01.24.) 4.o.

⁴⁰ Texts adopted – Minimum level of taxation for multinational groups; Thursday, 19 May 2022 https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0216_EN.html (Utolsó letöltés: 2025.01.24.)

REPORT FROM THE COMMISSION TO THE COUNCIL Progress Report on Pillar One, COM COM(2023)0377 EN.pdf (Utolsó letöltés: 2025.01.24.) 1. o.

⁴¹ Procedure 2021/0433/CNS COM (2021) 823: Proposal for a COUNCIL DIRECTIVE on ensuring a global minimum level of taxation for multinational groups in the Union. [EUR-Lex - 2021_433 - HU - EUR-Lex](#) (Utolsó letöltés: 2025.01.24.)

kapcsolatos helyzetről, és adott esetben javaslatot nyújt be az adóügyi kihívások kezelésére⁴².

3.2. Az Európai Unió hatásköre a 2022/2523 irányelv elfogadására

Ahhoz, hogy az Unió érvényesen jogot alkosson, három kelléknek kell megfelelni: szükséges jogalap, a szubszidiaritás elve és az arányosság elve⁴³.

3.2.1 A 2022/2523 irányelv jogalapja

Az Európai Unió az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (továbbiakban: EUMSZ) 115. cikke alapján alkotta meg ezt a jogforrást⁴⁴. Ez a rendelkezés lehetővé teszi az Unió számára, hogy jogot alkosson olyan területeken, ahol közvetlenül ugyan nincs felhatalmazása, de az szükséges a belső piac megteremtéséhez és működéséhez.⁴⁵ Fontos megjegyezni, hogy számos értelmezés szerint a közvetlen adók – a közvetett adókkal szemben – nem tartoznak uniós hatáskörbe. Ennek alapján az Uniónak nincs hatásköre a jövedelemmel vagy vagyonnal kapcsolatos adóztatás területén⁴⁶. Az irányelv elfogadása során az Unió újfajta értelmezéssel állt elő, ami több tudományos állásponttal is ellentmondásban áll.⁴⁷ Egyes jogtudósok szerint az Uniónak nincs jogalapja ilyen tartalmú szabályozás meghozatalára, mivel a 2022/2523 számú irányelv céljai túllépnek a belső piac működéséhez szükséges szűkebb harmonizáció⁴⁸.

⁴² 2022/2523 irányelv 57. cikk

⁴³ Kende Tamás – Jeney Petra – Szűcs Gábor (szerk.): Európai közjog és politika. 5. átdolgozott kiadás ORAC Kiadó, Budapest, (2022) 209. o.

⁴⁴ 2022/2523 irányelv, Preambulum

⁴⁵ Európai Unió Európai az Unió Működéséről szóló Szerződés 114. cikk sérelme nélkül a Tanács az Európai Parlamenttel, valamint a Gazdasági és Szociális Bizottsággal folytatott konzultációt követően, különleges jogalkotási eljárás keretében, egyhangúlag irányelveket fogad el a tagállamok olyan törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek közelítésére, amelyek közvetlenül érintik a belső piac megteremtését vagy működését.

⁴⁶ Delhomme, Vincent – Hervey, Tamara: The European Union's response to the Covid-19 crisis and (the legitimacy of) the Union's legal order. In: Yearbook of European Law, (2022) Volume 41, 7. o. doi: <https://doi.org/10.1093/yel/yeac011>

⁴⁷ Johannes Becker – Joachim Englisch: im. 42. o.

⁴⁸ Uo.

3.2.2. A 2022/2523 irányelv a szubszidiaritás tükrében

Kérdéses jogalap esetén a további két – a szubszidiaritás és az arányosság elve – érvényesülése különösen nagy jelentőséggel bír. A szubszidiaritás elvét az Európai Unióról szóló Szerződés (továbbiakban: EUSZ) 5. cikkének (3) bekezdése szabályozza. Ez kimondja, hogy kizárólagos hatáskör kivételével az Unió csak akkor járhat el, ha a tervezett intézkedés célját a tagállamok sem központi, sem regionális, sem helyi szinten nem tudják kielégítően teljesíteni és az uniós szintű szabályozás hatékonyabbnak bizonyul⁴⁹. Tehát három feltételt fogalmaz meg, melyek együttes teljesülése esetén beszélhetünk a szubszidiaritás elvének való megfelelésről: (1) nem tartozhat a szabályozandó terület a kizárólagos hatáskörök közé, (2) tagállami szinten az intézkedés célját nem lehet kielégítően szabályozni, illetve (3) uniós szinten a szabályozás jobban meg tud valósulni. Az Unió indoklása szerint a globális minimumadó olyan terület, amely a téma természetéből adódóan kizárólag uniós szinten valósítható meg hatékonyan⁵⁰. Az uniós szintű intézkedés elengedhetetlen az egységes végrehajtás biztosításához az Unió területén, amihez egységes szabályrendszerre és minimum védelmi szintre van szükség⁵¹. Ezen kívül fontos megjegyezni, hogy a belső piac működésének javítása, valamint az üzleti nyereségek minimális adóztatása pozitív hatásainak maximalizálása is közös stratégiai megközelítést, illetve koordinált cselekvést igényel olyan szorosan integrált piacon, mint az uniós piac⁵². Ezt azonban csak akkor lehet elérni, ha nem tagállami szinten, hanem uniós szinten történik meg a Pillar II szabályainak átültetése⁵³.

Továbbá, a Pillar II hatálya alá tartozó vállalatok általában nemcsak egy, hanem több tagállamban is jelen vannak, és e határokon átnyúló dimenzió miatt elengedhetetlen az uniós szintű fellépés. Végül, lényeges megjegyezni, hogy mind az uniós jog, mind a tagállamok nemzeti jogának esetében kulcsfontosságú az elsődleges jognak való megfelelés⁵⁴. A Pillar II szabályainak átültetése ebből a szempontból leghatékonyabban uniós szinten valósítható meg⁵⁵.

⁴⁹ Európai Unió Európai az Unió Működéséről szóló Szerződés 5. cikk (3) bekezdés

⁵⁰ Proposal for a COUNCIL DIRECTIVE on ensuring a global minimum level of taxation for multinational groups in the Union COM/2021/823 final, EUR-Lex - 52021PC0823 - HU - EUR-Lex (Utolsó letöltés: 2025.01.24.) 3. o.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

Különösen fontos kiemelni, hogy talán a legsúlyosabb problémát a négy szabadságnak való megfelelés jelenti⁵⁶. Érdemes megemlíteni a svéd parlament határozatát, ami az uniós szubszidiaritás elvével kapcsolatos álláspontját fogalmazza meg. A szubszidiaritás és arányosság elvéről a tagállamok nemzeti parlamentjei a jogalkotási tervezetek továbbításától számított nyolc héten belül jogosultak voltak véleményt benyújtani az Európai Parlamenthez, illetve az Európai Bizottsághoz⁵⁷. A svéd parlament véleménye alapján a szubszidiaritás követelményének nem tett eleget az Európai Bizottság⁵⁸. Bár a svéd parlament üdvözölte a tervezet számos pozitívumát, különösen az adóelkerülés, az adócsalás és a káros adóverseny visszaszorítására irányuló célkitűzéseket, ugyanakkor hangsúlyozta a tagállami szuverenitás alapelve megőrzésének szükségességét⁵⁹. Ebből adódóan az uniós intézményeknek szigorú követelményeknek kell megfelelniük, ha ilyen tartalmú jogszabályokat kívánnak kiadni⁶⁰. A hatásvizsgálat elmaradása tovább nehezítette a tervezet várható hatásainak értékelését, ezért nem állapítható meg egyértelműen, hogy a javaslat túlmutat-e a meghatározott célokon.⁶¹ Összességében, a svéd parlament álláspontja alapján nem igazolható, hogy a javaslat összeegyeztethető lenne a szubszidiaritás elvével⁶².

3.2.3. A 2022/2523 irányelv az arányosság elvének tükrében

Az arányosság elve a harmadik olyan jogalkotási feltétel, amelyet uniós szinten vizsgálni kell. Ez az elv azt követeli meg, hogy az uniós jogszabályok arányosak legyenek a kitűzött célok eléréséhez, és ne haladják meg az ehhez szükséges mértéket⁶³. Az arányosság elve akkor sérül, ha a szabályozás túllépi az uniós szinten meghatározott célokat. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ezt az elvet csak nyilvánvaló és súlyos jogsértés esetén lehet megsértettnek tekinteni.⁶⁴ A szabályozás célja a Pillar II átültetése, amelyek keretében a multinacionális vállalatok megadóztatása valósul meg. Az irányelv nem lépi túl a Pillar II szabályok határait, és csak a legszükségesebb módosításokat tartalmazza, kizárólag az uniós joggal való

⁵⁶ Englisch, Joachim: How to bring a harmonized GloBE minimum tax in compliance with EU fundamental freedoms, SSRN Electronic Journal, 2021, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3829090 (Utolsó letöltés: 2025.01.24.) DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3829090>

⁵⁷ [PR_CNS_LegAct_am](https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/ECON-PR-719752_EN.pdf) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/ECON-PR-719752_EN.pdf (Utolsó letöltés: 2025.01.24.) 3. o.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo.

⁶² Uo.

⁶³ Kende – Jeney – Szűcs (szerk.): im. 230. o.

⁶⁴ Uo.

összhang biztosítása érdekében. Összességében tehát kijelenthető, hogy az arányosság elve nem sérült⁶⁵.

3.3. Tagállami, illetve az Európai Unió intézményeinek véleménye a 2022/2523 irányelv elfogadásáról

A Pillar II elfogadás során az OECD gyakran érvelt azzal, hogy a szabályozás megkerülhetetlensége a közjó megvalósulását szolgálja⁶⁶. Valóban így van ez? A következő fejezetben szeretném összegyűjteni a 2022/2523 számú irányelv eljárása során elhangzott legfontosabb érveket a szabályozás mellett, illetve a szabályozás ellen.

3.3.1. Érvek a 2022/2523 irányelv ellen

A legsúlyosabb ellenérv az irányelvvel szemben az Európai Unió versenyképességének megőrzéséhez kapcsolódik. Az Unió gazdaságára az elmúlt évek válságjelenségei rendkívül negatív hatást gyakoroltak. Szükség lenne olyan döntések meghozatalára, amelyek elősegítik, hogy az Unió továbbra is meghatározó szereplője legyen a világgazdaságnak⁶⁷. A növekedést leginkább a nyereségadó emelése gátolja, ezt követik a munkajövedelmet terhelő adók, majd a fogyasztási adók következnek, és végül a vagyonadók⁶⁸, a legutolsók a különböző externáliákat sújtó adók. Tehát ahhoz, hogy növekedést generáló adórendszer jöjjön létre, csökkenteni kell a jövedelmi adók adóalapját és adómértékét, és a költségvetési kiadások fedezetére fogyasztást terhelő adókat kell bevezetni⁶⁹. Tovább súlyosbítja a helyzetet, ha Unión kívüli nagy gazdaságok, mint például Kína vagy az Egyesült Államok nem vezetnek be a szabályozást, mivel ez további a versenyképességi hátrányt jelentene az Unió szempontjából⁷⁰. Nem szabad figyelmen kívül hagyni az olyan harmadik országokat, sem, amelyek adóparadicsomként működtetik az adórendszerüket⁷¹. Ez hosszú távon a költségvetési bevételek csökkenéséhez vezethet, hiszen, ha az Európai Unió nem képes megtartani

⁶⁵ Proposal for a COUNCIL DIRECTIVE on ensuring a global minimum level of taxation for multinational groups in the Union COM/2021/823 final, [EUR-Lex - 52021PC0823 - HU - EUR-Lex](#) (Utolsó letöltési idő: 2025.01.24.) 3. o.

⁶⁶ Cees: im. 564 o.,

⁶⁷ [Jegyzőkönyv - A multinacionális csoportokra alkalmazandó minimum-adómérték * \(vita\) - 2022. május 18., Szerda](#) (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

⁶⁸ Borók – Botka – Czoboly – Nobilis: im. 9. o.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

vagy vonzani a tőkét, a vállalkozások más országokat fognak választani a befektetéseik helyszínéül⁷². Tehát nem szabad elfelejteni, hogy az adócsökkentés is jelenthet hosszútávon bevétel növekedést, ahogy az adónövelés is jelentheti hosszútávon az adóbevételek csökkenését⁷³.

További aggályként merül fel, hogy a társaságok megnövekedett adóterhei a termékeik és szolgáltatásaik árának emelkedéséhez vezethetnek, ezzel próbálva kompenzálni az adónövelés okozta bevételkiesést⁷⁴. Ezzel összefüggésben érdemes kiemelni a magyar képviselő álláspontját, aki példaként említette a magyar adópolitikát. Hangsúlyozta, hogy az adómorál javításával, az adóelkerülés ellehetetlenítésével, a munkát terhelő adók csökkentésével és vállalkozásbarát üzleti környezet kialakításával is növelhetők az adóbevételek.⁷⁵

További érv a 2022/2523 számú irányelv ellen – amit a svéd parlament határozata is részletesen kifejtett –, hogy az eljárás nem feltétlenül rendelkezett minden szükséges feltétellel az alapos döntés meghozatalához. A hatásvizsgálat hiánya nemcsak a demokratikus eszközrendszer csorbulását jelenti, hanem az alapos döntéshozatalt is megghiúsítja⁷⁶. Emellett nem szabad elfelejteni, hogy hagyományosan az uniós hatáskörök a közvetett adókra és vámokra korlátozódnak, míg a közvetlen adók tagállami hatáskörbe tartoznak. Ez a döntés azonban ellentmond ennek, amit nem minden tagállam fogadott el kritika nélkül.⁷⁷

További ellenérv a határozat szabályozásával szemben – bár ebben az olvasatban, maga a szabályozás alapvetően támogatott, a részletszabályok szintjén azonban kifogásolt –, hogy bizonyos esetekben túlságosan enyhe előírásokat határoz meg, amelyek veszélyeztethetik az 2022/2523 számú irányelv valódi céljainak elérését⁷⁸. Túl sok mentességet biztosító szabályt tartalmaz az irányelv, és az effektív adókulcs is túlságosan alacsony.⁷⁹ Ezen túlmenően az előírások enyhe megfogalmazása miatt fennáll annak a veszélye, hogy érdemi változás nem történik az adózás területén, így a szabályozás csupán „felesleges” beavatkozásként jelenhet meg a tagállamok szuverenitásába.⁸⁰ Itt érdemes ismét felidézni azt a kutatást,

⁷² Uo.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Jegyzőkönyv - A multinacionális csoportokra alkalmazandó minimum-adómérték * (vita) - 2022. május 18., Szerda (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Uo.

amely szerint Magyarországon várhatóan a 2022/2523 irányelv hatálya alá eső cégeket elsősorban eljárásjogi szempontból fogja érinteni a rendelet, nem pedig az adófizetési kötelezettség tekintetében⁸¹. Kiegészítő adófizetési kötelezettség Magyarországon várhatóan a cégek mindössze 20%-át érinti majd⁸². Emellett többen aggályaikat fejezték ki a 115. cikk, mint jogalap használatával kapcsolatban. Ahogy korábban már említettem, a közvetlen adók hagyományosan nemzeti tagállamok hatáskörébe tartoznak, így a 115. cikk alkalmazása értelmezhető akár a szerződésekkel történő visszaélésként vagy egy esetleges félreértésként⁸³.

3.3.2. Érvek a 2022/2523 irányelv mellett

Fontos megemlíteni a 2022/2523 irányelv mellett szóló érveket is. Az irányelv lehetővé teszi az uniós tagállamok számára, hogy hatékonyan fellépjenek a multinacionális vállalatok adóelkerülési stratégiái ellen, amelyek célja a bevételek áthelyezése olyan joghatóságokba, ahol alig vagy egyáltalán nem terheli őket adófizetési kötelezettség⁸⁴⁸⁵.

Az irányelv nemcsak az adóoptimalizálás korlátozását célozza, hanem a nemzetközi adóversenyt is, különösen annak káros formáit, amelyek lehetővé teszik, hogy az uniós tagállamok közötti verseny ne eredményezzen egyenlőtlen feltételeket a vállalkozások számára. A cél, hogy az adóversenyt olyan keretek között tartsák, amelyek elősegítik az egyenlő versenyfeltételek megteremtését, és ezáltal biztosítják, hogy a tagállamok hatékonyan védhessék adóalapjaikat⁸⁶.

Ahogy a fentiekben már hivatkoztam rá, az uniós szinten történő végrehajtás lehetővé teszi, hogy koherens szabályozás jöjjön létre, amely összhangban áll az elsődleges uniós joggal és megfelel a 21. századi adórendszerrel szemben elvárt követelményeknek.⁸⁷ Összességében tehát sokan úgy vélik, hogy a szabályozás kialakítása lehetőséget biztosít egy méltányos és hatékony adórendszer létrehozására, amelyben minden adófizető egyenlően járul hozzá a közös kiadások fedezéséhez⁸⁸. Továbbá olyan narratíva is kialakult, miszerint az így megnövekedett bevételeket a

⁸¹ Borók – Botka – Czoboly – Nobilis: im. 24. o.

⁸² Uo.

⁸³ Jegyzőkönyv - A multinacionális csoportokra alkalmazandó minimum-adómérték * (vita) - 2022. május 18., Szerda (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

⁸⁴ 2022/2523 irányelv Preambulum (1) bekezdés

⁸⁵ 2022/2523 irányelv Preambulum (2) bekezdés

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Jegyzőkönyv - A multinacionális csoportokra alkalmazandó minimum-adómérték * (vita) - 2022. május 18., Szerda (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

⁸⁸ Uo.

válságok során felmerült kiadások fedezésére is lehetne fordítani⁸⁹. A bizottsági vita során több képviselő is kiemelte a fent említett érveket és az irányelv minél előbbi uniós elfogadást sürgette⁹⁰.

Összességében tehát, elmondható, hogy bár minden tagállam elkötelezett az adóelkerülés, az adócsalás és a káros adóverseny minimalizálása mellett, mindenféleképpen mérlegelni kell a harmonizált szabályozás előnyeit, a tagállamok közvetlen adózási hatásköreivel szemben. A tagállamok közvetlen adózási hatásköre érték, amit több tagállam véleménye szerint meg kell őrizni. Emellett – bár számos tagállam értékelte az Unió igyekezetét –, a szabályozás minél gyorsabb uniós jogba való átültetésére nem jelentheti a demokratikus garanciák mellőzését az eljárásban.

4. A magyar szabályozás

4. 1. Az 2022/2523 irányelv átültetése a magyar szabályozásba

A 2023. október 31-én benyújtott, a 2022/2523 irányelv végrehajtásával kapcsolatos törvényjavaslatot a 2023. évi őszi adócsomag részeként a magyar Országgyűlés 2023. november 21-én fogadta el. Fontos megjegyezni, hogy az OECD már 2019-ben megkezdte a globális minimumadó bevezetésére irányuló javaslat előkészítését, ahogy azt a fentiekben bemutattam⁹¹. Magyarország aktívan részt vett az ezzel kapcsolatos nemzetközi vitákban, és igyekezett olyan javaslatokat előmozdítani, amelyek lehetővé teszik a gazdasági növekedés fenntartását és egy beruházásbarát adórendszer kialakítását a globális minimumadó bevezetése mellett⁹².

Ennek ellenére 2022 június 21-én a magyar Parlament elfogadta a globális minimumadó bevezetésére vonatkozó európai uniós irányelv elfogadásának elutasításáról szóló 24/2022. (VI. 21.) OGY határozatot (továbbiakban: határozat)⁹³. A határozatban az Országgyűlés kifejtette álláspontját a 2022/2523 irányelvvel kapcsolatban, amelyben hangsúlyozta, hogy az orosz-ukrán háború következtében kialakult

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Általános vita a globális minimumadósíntet biztosító kiegészítő adókról és ezzel összefüggésben egyes adótörvények módosításáról szóló T/5877. törvényjavaslatról, Jogtár® (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

⁹² Uo.

⁹³ 24/2022. (VI. 21.) OGY határozat a globális minimumadó bevezetésére vonatkozó európai uniós irányelv elfogadásának elutasításáról, Jogtár® (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

világgazdasági helyzet és a háború okozta infláció, illetve gazdasági válság figyelembevételével ellenzi az irányelvtervezet elfogadását⁹⁴. Erre az állásfoglalásra hasonló kijelentéseket tett Magyarország külgazdasági és külügyminisztere is, aki rámutatott, hogy a globális minimumadó bevezetése potenciálisan hátráltathatja Európa versenyképességét a válság utáni újjáépítési időszakban⁹⁵.

2023 novemberében mégis az Országgyűlés elé került a globális minimumadósíntet biztosító kiegészítő adókról és ezzel összefüggésben egyes adótörvények módosításáról szóló T/5877. a törvényjavaslat (továbbiakban: T/5877). A Törvényalkotási Bizottság (továbbiakban: TAB) 2023. november 16-án tárgyalta⁹⁶. A TAB a javaslatot 27 igen, 0 ellenszavazat és 5 tartózkodó szavazattal fogadta el⁹⁷. A zárószavazás napján a TAB T/5877/7. számú összegző módosító javaslatát az Országgyűlés 150 igen, 6 nem és 13 tartózkodó szavazattal hagyta jóvá⁹⁸. A T/5877/9. számú egységes javaslatot az Országgyűlés 152 igen szavazattal, 6 nem szavazattal és 12 tartózkodás mellett fogadta el 2023. november 21-én a globális minimum-adósíntet biztosító kiegészítő adókról és ezzel összefüggésben egyes adótörvények módosításáról szóló 2023. évi LXXXIV. törvényként (továbbiakban 2023. évi LXXXIV. törvény).

2024. január 15-én az OECD az átmeneti minősítési eljárás keretében közzétette azon országok listáját, amelyek eleget tettek a globális minimumadó bevezetésére vonatkozó kötelezettségeiknek⁹⁹. A listán Magyarország is szerepel, ami azt jelenti, hogy mind a belföldi kiegészítő adót, mind a jövedelem-hozzászámítási kiegészítő adót megfelelően átültették a magyar jogrendbe. A pénzügyminisztériumi hatásvizsgálat eredményei alapján várható, hogy a 2024 és 2026 közötti időszakban mintegy 96 milliárd forintos költségvetési bevételnövekedés realizálódik a 2022/2523 irányelv végrehajtásának következtében.¹⁰⁰

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Magyarország blokkolta az unió megállapodását a globális minimumadóról, Magyarország blokkolta az unió megállapodását a globális minimumadóról | Euronews (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

⁹⁶ Összegző vita a globális minimumadósíntet biztosító kiegészítő adókról és ezzel összefüggésben egyes adótörvények módosításáról szóló T/5877. törvényjavaslatról, Jogtár® (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

⁹⁷ Törvényalkotási bizottság eljárása a globális minimumadósíntet biztosító kiegészítő adókról és ezzel összefüggésben egyes adótörvények módosításáról szóló T/5877. törvényjavaslatról, Jogtár® (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

⁹⁸ Szavazás a globális minimumadósíntet biztosító kiegészítő adókról és ezzel összefüggésben egyes adótörvények módosításáról szóló T/5877. törvényjavaslatról, Jogtár® (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

⁹⁹ OECD: adóügyben kapott megerősítést Magyarország - Világgazdaság (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

¹⁰⁰ A globális minimumadó: új adó Magyarországon, (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

4.2. Magyar vélemények a 2022/2523 irányelvről

4.2.1 A 2022/2523 irányelv magyar Országgyűlés előtti általános vitája

A T/5877. számú törvényjavaslat általános vitája során Varga Mihály pénzügyminiszter az alábbi megfontolásokat osztotta meg a törvényjavaslatról. A javaslat célja a 2022/2523 irányelv átültetése a hazai jogrendbe, annak érdekében, hogy Magyarország megőrizhesse versenyképességét¹⁰¹. E célkitűzés kiemelt jelentőséggel bír Magyarország számára, mivel a versenyképes adórendszer alapvetően hozzájárul az ország gazdasági fejlődéséhez és a külföldi tőke vonzása szempontjából is kulcsfontosságú¹⁰². Mivel Magyarország aktívan részt vett az OECD javaslatainak tárgyalásában, e folyamat során arra törekedett, hogy az ország érdekeit szem előtt tartva érvényesítse a versenyképesség megőrzését¹⁰³. A tárgyalások egyik eredményeként bevezetett szabályok közé tartozik többek között a bérköltség, az eszközérték beszámíthatóságának szabálya, valamint a tényleges befektetések egyes részére vonatkozó mentességi rendelkezések, továbbá a lefedett adók fogalma alá tartozó adók széleskörű meghatározása¹⁰⁴. További szempont az átültetés mellett, hogy a hatékonyan kialakított szabályozás (az UTR és ITTR szabályok egymásra épülése) révén, ha Magyarország nem alkalmazza ezeket, akkor a jövőben más országok szerezhetik meg a neki járó adóbevételeket¹⁰⁵. A szabályozás pozitív hatásai között említette az átláthatóság növelését, valamint a befektetői bizalom megőrzését is¹⁰⁶.

A vita során több képviselő is kifejezte aggályait a szabályozás ambivalens jellege miatt. Míg egyesek szerint nem támogatható, hogy nemzetközi szervezetek ilyen mértékben beavatkozzanak egy ország szuverenitásába, mások arra figyelmeztettek, hogy nem kívánatos, ha egy ország túlzottan támogatja a multinacionális vállalatokat¹⁰⁷. Nehéz megtalálni a megfelelő egyensúlyt a versenyképes adórendszer kialakítása és a túlzott költségvetési bevételek elvesztése között¹⁰⁸. Többen kifejezték kétségeiket a multinacionális vállalatok számára biztosított támogatásokkal szemben, amelyek a kis- és középvállalkozások támogatása helyett

¹⁰¹ Általános vita a globális minimumadószintet biztosító kiegészítő adókról és ezzel összefüggésben egyes adótörvények módosításáról szóló T/5877. törvényjavaslatról, Jogtár® (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Uo.

előnytelen helyzetbe hozzák a kisebb szereplőket¹⁰⁹. Ennek következtében olyan adórendszer alakulhat ki, amely igazságtalannak tekinthető¹¹⁰. Ezzel szemben voltak olyan képviselők, akik nem feltétlenül látták ennyire árnyaltan a szabályozás szükségességét, és egy igazságos adórendszer megteremtéséhez elengedhetetlennek tartották a multinacionális cégeket sújtó szabályozás bevezetését¹¹¹. Bár sokan a szabályozást kezdeti lépésként tekintették az igazságos adórendszer kialakításában, a szabályozás hatékonyságát és megfelelő mértékét illetően továbbra is voltak eltérő vélemények¹¹². Egyes képviselők úgy vélték, hogy a javaslat nem biztosít elegendő garanciát a nagyvállalatok adózási minimum követelményeinek teljesítésére¹¹³. Különösen a nagy multinacionális vállalatok, mint a Facebook vagy a Google, képesek az adóoptimalizálás révén minimalizálni adókötelezettségeiket¹¹⁴. Ezzel szemben sokan az új bevezetendő szabályozást, ha nem is végső, de kezdeti lépésnek tekintették az igazságos és méltányos adórendszer kialakításában. A T/5877. számú törvényjavaslat vitájában többen is hangsúlyozták az adóverseny káros formáit¹¹⁵. Többen kijelentették, hogy ez a folyamat Magyarországon is elkezdődött¹¹⁶. Néhány képviselő arra figyelmeztetett, hogy Magyarországon már megkezdődött ez a jelenség, amely a közfeladatok minőségének és mennyiségének csökkenésében is megnyilvánul, mivel az alacsony költségvetési bevételek nem képesek megfelelően finanszírozni az állami feladatokat¹¹⁷. Ezzel összefüggésben több képviselő az országot adóparadicsomnak minősítette, amit véleményem szerint inkább politikai állásfoglalásként, mintsem szakmailag alátámasztott tényként kell kezelni¹¹⁸.

4.2.2. A 2022/2523 irányelv magyar Országgyűlés előtti részletes vitája

A részletes vita során sor került a törvényjavaslat érdemi megvitatására. Képviselők kifogásolták a helyi adók (leginkább a helyi iparűzési adó) beszámíthatóságát a globális minimumadó fizetésének meghatározásánál¹¹⁹. Fontos megjegyezni, hogy annak meghatározása,

¹⁰⁹ [Uo.](#)

¹¹⁰ [Uo.](#)

¹¹¹ [Uo.](#)

¹¹² [Uo.](#)

¹¹³ [Uo.](#)

¹¹⁴ [Uo.](#)

¹¹⁵ [Uo.](#)

¹¹⁶ [Uo.](#)

¹¹⁷ [Uo.](#)

¹¹⁸ [Uo.](#)

¹¹⁹ Részletes vita a globális minimumadósíntet biztosító kiegészítő adókról és ezzel összefüggésben egyes adótörvények módosításáról szóló T/5877. törvényjavaslatról Gazdasági Bizottság, Jogtár@, (2025.01.25.)

mely adók számítanak bele a lefedett adók körébe, nem a magyar törvényhozás hatáskörébe tartozik¹²⁰. A 2022/2523 irányelv határozza meg, mi minősül lefedett adónak, és a T/5877. törvényjavaslatban szereplő adók felsorolása csupán e szabályozás magyar jogrendbe történő átültetését jelenti, ami hozzájárul a jogkövető magatartás elősegítéséhez és megkönnyíti az adózók számára a törvényi előírások betartását¹²¹. Az összegző vita során nem hangzottak el érdemi érvek a T/5877. törvényjavaslattal szemben¹²².

5. Az 2022/2523 irányelv szabályainak átültetése az ír szabályozásba

Ennek a fejezetnek a célja, hogy bemutassa az ír szabályozást a 2022/2523 irányelvvel kapcsolatban, valamint részletezze a szabályozás átültetésének folyamatát, ismerteti az ír képviselők, kormánytagok álláspontját az új szabályozásról. Véleményem szerint az ír szabályozás bemutatása elkerülhetetlen, – mivel szemben a legtöbb tagállammal –, Írország évtizedekig tartósan alacsony, 15%-nál kisebb adómértéket határozott meg (12,5%). Továbbá Írország híres az 1970-es évektől kezdődő gazdasági átalakulásáról, melyben sikerének egyik kulcsa a versenyképes adórendszer kialakítása volt¹²³. Az adórendszer az átláthatóságra és számos kedvezményre épített, amely ezáltal vonzóvá vált az olyan multinacionális

¹²⁰ 2022/2523 irányelv 20. cikk (1) bekezdés csoporttag lefedett adói a következőket foglalják magukban:

a) azon adók, amelyeket a csoporttag a pénzügyi számláiban nyilvántart a saját bevételeivel vagy nyereségével kapcsolatban, vagy egy olyan csoporttag jövedelméből vagy nyereségéből való részesedésével kapcsolatban, amelyben tulajdonosi érdekeltsége van;

b) a nyereségfelosztás, a vélelmezett nyereségfelosztás vagy a nem üzleti ráfordítások után egy megfelelő eredményfelosztás-adóztatási rendszer alapján felszámított adók;

c) az általánosan alkalmazandó társasági adó helyett előírt adók; és

d) a felhalmozott eredmény és a társaság saját tőkéje alapján előírt adók, beleértve a nyereség és a saját tőke alapján több elemet terhelő adókat is.

(2) A csoporttag lefedett adói nem foglalják magukban a következőket:

a) az anyavállalatnál valamely elismert jövedelem-hozzászámítási szabály alapján felmerült kiegészítő adó;

b) a csoporttagnál elismert belföldi kiegészítő adó alapján felmerült kiegészítő adó;

c) az elismert aluladózottatott kifizetések szabálya alkalmazásának eredményeként a csoporttag által elvégzett kiigazításnak tulajdonítható adók;

d) nem elismert visszatérítendő beszámítási adó; és

e) egy biztosító által a szerződőknek járó hozamok után fizetett adók.

¹²¹ Részletes vita a globális minimumadószintet biztosító kiegészítő adókról és ezzel összefüggésben egyes adótörvények módosításáról szóló T/5877. törvényjavaslatról Gazdasági Bizottság, Jogtár®, (Utolsó letöltési idő: 2025.01.25.)

¹²² Összegző vita a globális minimumadószintet biztosító kiegészítő adókról és ezzel összefüggésben egyes adótörvények módosításáról szóló T/5877. törvényjavaslatról, Jogtár® (Utolsó letöltési idő: 2025.01.25.)

¹²³ BDO Magyarország. A kelta tigris: Írország. A kelta tigris: Írország - Adó Online (Utolsó letöltési idő: 2025.01.25.)

vállalatcsoportok számára, mint a Facebook, a Google, az Apple és a Microsoft¹²⁴.

Elöljáróban szeretném itt is megjegyezni, hogy a IF eljárása során a nyilvánosság kizárásával járt el. Éppen emiatt Pillar II megalkotásánál a szabályozási érvek, ellenérvek nehezen vizsgálhatók a transzparencia hiánya miatt. Itt tehát inkább a 2022/2523 számú irányelv uniós megalkotására, illetve azon nyilatkozatok bemutatására helyezem a hangsúlyt, melyek a nyilvános tájékoztatás céljából hangoztak el.

5.1. Az 2022/2523 irányelv átültetési folyamata az ír szabályozásba

Írország 2021 októberében csatlakozott az OECD/G20 keretegyezményhez, melynek célja a multinacionális vállalatok megadóztatásának biztosítása volt¹²⁵. Írország mind az OECD keretében folytatott tárgyalásokon, mind az uniós egyeztetéseken intenzíven részt vett¹²⁶. Annak érdekében vettek részt a szabályozási egyeztetési folyamatokban, hogy a megszülető döntés támogassa a gazdasági növekedést, valamint elősegítse a tagállamokban zajló, valódi és lényeges gazdasági tevékenységekhez kapcsolódó versenyképes adózási gyakorlatokat¹²⁷.

Írország a 2022/2523 irányelvet a 2023-as pénzügyi törvényjavaslat részeként terjesztette elő és fogadta el¹²⁸. 2023 március 31-én a Kormány kiadta a *Feedback Statement*-et, amely tartalmazott egy törvényalkotási tervezetet, illetve a szabályozás átültetésének kulcselemeire vonatkozó lehetséges megközelítéseket¹²⁹. 2023. március 27-én jelent meg a *Second Feedback Statement*. 2024. május 8-ig konzultációt hirdetett meg az ír kormány, ahol várta, hogy a különböző gazdasági szereplők fejtsék ki a véleményüket az új szabályozás elfogadásáról és a részletszabályokról¹³⁰. Ezek a mechanizmusok lehetővé tették, hogy az Írországbán kialakítandó szabályozás megfeleljen az OECD és az EU követelményeinek, miközben az átültetést úgy végezzék el, hogy minél jobban figyelembe vegyék Írország adózási érdekeit.¹³¹ A többi tagállamhoz hasonlóan az ír parlamentnek is

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ Participation Exemption for Foreign Dividends Feedback Statement: Strawman Proposal April 2024 [289618_5ba9302c-5bb3-4077-adb5-3474c15193e5.pdf](https://www.irs.gov/pressroom/2024-01-28-1), (Utolsó letöltés: 2025.01.25.) 3. o.

¹²⁶ Uo. 4. o.

¹²⁷ Uo.

¹²⁸ Uo. 5. o.

¹²⁹ Uo.

¹³⁰ Uo. 8. o.

¹³¹ Uo. 5. o.

2023. december 31. volt a határideje a szabályozás átültetésére¹³². Ez két jogszabályban történt meg: Finance (No. 2) Act 2023 (see Part 6 of the Act – sections 94 and 95) (továbbiakban: Finance act 2023) törvényben (Iris Oifigiúil 2023.12.22), illetve Finance act 2024 (Iris Oifigiúil 2024.11.15) törvényben¹³³.

Az ír parlament – szemben a magyar parlamenttel – kétkamarás: felsőháza a Seanad, alsőháza pedig a Dáil néven ismert¹³⁴. A Dáil öt lépcsőben tárgyalta a javaslatot (2023. október 19, 2023. október 25, 2023. november 23.), míg a Seanad szintén öt lépésben (2023. november 28., 2023. december 05., 2023. december 12.) A törvényt az ír elnök (President) 2023. december 18-án írta alá. 2023. december 20-án a pénzügyminiszter aláírta a 675/2023. számú rendeletet, ami átülteti az OECD Pillar II adminisztratív útmutatásait az ír jogrendbe¹³⁵.

A Finance Act 2024-et öt lépcsős tárgyalási folyamatban tárgyalta a Dáil (2024. október 10., 2024. november 05.), és ötlépcsős tárgyalás folyt a Seanad-ban (2024. november 06.). A törvényt 2024. november 12-én írta alá az ír elnök (President)

5.2. Ír vélemények a 2022/2523 irányelvről

Érdemes először áttekinteni Pascal Donohoe pénzügyminiszter (2017-2022) 2021-es nyilatkozatát¹³⁶. A miniszter ezt a nyilatkozatot akkor tette, amikor Írország csatlakozott és jóváhagyta az IF előkészítő munkáját a Pillar II kapcsán¹³⁷. A szabályozás ír viszonylatban 56 ír multinacionális vállalatra vonatkozik, melyek körülbelül 100.000 főt foglalkoztatnak, és körülbelül 1500 külföldi vállalkozásra, melyek körülbelül 400.000 főt foglalkoztatnak¹³⁸. A miniszter a tényadatokon kívül megjegyezte, hogy a nemzetközi szerződéshez való csatlakozás egyik fő oka, hogy az ír gazdaság nyílt, illetve a nemzetközi kapcsolatoknak igen kitett gazdaság. Éppen ebből adódóan nem teheti meg, hogy nem vesz részt olyan megállapodásban, amelynek csaknem 140 tagja van, és többek között olyan stratégiai

¹³² [Irányelv - 2022/2523 - EN - EUR-Lex](#) (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

¹³³ Uo.

¹³⁴ [Finance \(No. 2\) Act 2023 – No. 39 of 2023 – Houses of the Oireachtas](#) (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

¹³⁵ [gov.ie - Minister McGrath notes Ireland's application of effective 15% corporation tax rate for in-scope businesses](#) (Utolsó letöltési idő: 2025.01.25.)

¹³⁶ Ireland joins OECD International Tax agreement, [gov.ie - Ireland joins OECD International Tax agreement](#): (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

¹³⁷ Uo.

¹³⁸ Uo.

partnerei szerepelnek¹³⁹ Írországnak, mint például a G20 tagállamok, az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok, Kína és mások.¹⁴⁰ (Itt visszautalok arra a cikkre, amely kifejti, hogy az IF keretrendszerében való együttműködés nagy létszámú ugyan, de nem feltétlenül az együttműködési hajlandóságnak köszönhető, hanem inkább a globális gazdasági kényszereknek és a kölcsönös érdekeltségeknek¹⁴¹.) Továbbá a miniszter hangsúlyozza, hogy ha Írország kimarad a tárgyalásokból, elveszítheti a lehetőséget arra, hogy beleszóljon a részletszabályok kialakításába, ami akár bizonytalanságot is okozhat az Írországból működő vállalkozások számára¹⁴². (Ezen a ponton megemlítem Scharpf jogtudós munkáját, aki szerint az Unióban megjelenő bírói integrációs tevékenység hatására a legtöbb ország támogatja az olyan jogi aktusokat, mint a rendelet vagy az irányelv. Scharpf véleménye szerint a nem kedvező megállapodás is jobb, mint egy nemzetre erőltetett, egyoldalú döntés¹⁴³.) Továbbá, a miniszter hangsúlyozza, hogy ha Írország nem vezeti be a kiegészítő szabályokat, az még nem jelenti, hogy más országok nem fogják bevezetni őket. Ezzel azonban Írország helyett más országok juthatnak olyan bevételekhez, amelyek egyébként Írországot illelnék meg¹⁴⁴.

5.2.1. Ír vélemények az uniós eljárásban

Az uniós intézményekben az ír képviselők aktívan vettek részt a 2022/2523 irányelv vitájában. Bizonyos képviselők üdvözltek a tervezetet¹⁴⁵, mivel véleményük szerint ez lehetővé tenné egy méltányos és igazságos adórendszer kialakítását¹⁴⁶, és gátat szabna az adóversenynek¹⁴⁷. Leginkább az uniós szervek gyors munkáját dicsérték, ami lehetővé teszi a tervezet

¹³⁹ [gov.ie - Statement by Minister Donohoe on decision for Ireland to enter OECD International Tax agreement](https://www.gov.ie/en/statement-by-minister-donohoe-on-decision-for-ireland-to-enter-oecd-international-tax-agreement/) (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

¹⁴⁰ Uo.

¹⁴¹ Ceas: im. 558. o.

¹⁴² Statement by Minister Donohoe on decision for Ireland to enter OECD International Tax agreement, [gov.ie - Statement by Minister Donohoe on decision for Ireland to enter OECD International Tax agreement](https://www.gov.ie/en/statement-by-minister-donohoe-on-decision-for-ireland-to-enter-oecd-international-tax-agreement/) (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

¹⁴³ Scharpf W. Fritz: The asymmetry of European integration, or why the EU cannot be a 'social market economy', In: [Socio-Economic Review \(2009\), Vol 8., Issue 2, 217. o. doi: http://dx.doi.org/mwp031](https://doi.org/10.1017/S0950080409000311)

¹⁴⁴ [gov.ie - Statement by Minister Donohoe on decision for Ireland to enter OECD International Tax agreement](https://www.gov.ie/en/statement-by-minister-donohoe-on-decision-for-ireland-to-enter-oecd-international-tax-agreement/) (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

¹⁴⁵ [Verbatim report of proceedings - Minimum level of taxation for multinational groups \(debate\) - Wednesday, 18 May 2022](https://www.gov.ie/en/verbatim-report-of-proceedings-minimum-level-of-taxation-for-multinational-groups-debate-wednesday-18-may-2022/) (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

¹⁴⁶ Uo.

¹⁴⁷ Uo.

minél gyorsabb elfogadását¹⁴⁸. Ugyanakkor hangsúlyozták, fontos, hogy az EU ne lépje túl az adópolitikájának a határait¹⁴⁹.

5.2.2. Ír vélemények az ír parlament előtti eljárásban

Mindkét törvényt, amelyet a 2022/2523 irányelv átültetésére hoztak, egy nagyobb pénzügyi csomag részeként terjesztették elő. Emiatt nem feltétlenül volt lehetőség a téma olyan mélységű megtárgyalására, amelyet a tervezet témája indokolt volna. Ennek ellenére érdemes a lényegesebb pontokat összeszedni.

Az adókulcs emelése hosszú távon járhat a költségvetés bevételeinek kiesésével, de ezt a hátrányt ellensúlyozhatja a megállapodás által biztosított stabilitás, illetve Írország adópolitikán kívül a beruházásvonzó képessége (EU piachoz való hozzáférés, képzett munkaerő, politikai stabilitás stb.).¹⁵⁰ Mindazonáltal a tervezet pozitívumai közé tartozik, hogy segít csökkenteni a nemzetközi adóversenyt és kiegyenlíteni a versenyfeltételeket¹⁵¹.

A *Feedback Statement* és a *Second Feedback Statement* keretében számos, az adórendszer szempontjából kiemelkedő közigazgatási szerv és magánvállalkozás döntött úgy, hogy kifejti véleményét a szabályozásról. Ezeknek a dokumentumoknak a túlnyomó része a részletszabályok véleményezésére összpontosított (például CbCR Safe Harbour, UTPR Safe Harbour), és nem arra, hogy megvitassák egy ilyen uniós szabály létjogosultságát¹⁵². Éppen emiatt ezeknek a válaszok részletes ismertetésébe nem kezdek bele, azokat csak megemlítem.

Michael McGrath, Írország pénzügyminisztere (2022 és 2024 között) 2023. december 31-én a következőt nyilatkozta: a kezdeményezésnek mind pozitív, mind negatív aspektusai is vannak, kiemelve a tervezet elfogadásával létrejövő stabilitást¹⁵³.

¹⁴⁸ Uo.

¹⁴⁹ Uo.

¹⁵⁰ Díospoireachtaí Parlaiminte (Parliamentary Debates) Dáil Éireann Tuairisc Oifigiúil—Neamhheartaithe (Official Report—Unrevised) 2024. nov. 5. [main.pdf](#), (Utolsó letöltés: 2025.01.25.) 371. o.

Díospoireachtaí Parlaiminte (Parliamentary Debates) Seanad Éireann Tuairisc Oifigiúil—Neamhheartaithe (Official Report—Unrevised) 2023. nov. 28. [main.pdf](#), (Utolsó letöltés: 2025.01.25.) 354. o.

¹⁵¹ Díospoireachtaí Parlaiminte (Parliamentary Debates) Seanad Éireann Tuairisc Oifigiúil—Neamhheartaithe (Official Report—Unrevised) 2023. dec.12. [main.pdf](#), (Utolsó letöltés: 2025.01.25.) 765. o.

¹⁵² Pillar Two 1 Harbourmaster Place IFSC Dublin 1 D01 F6F5 Telephone Fax Internet Implementation – Second Feedback Statement KPMG response August 2023, [268971_86ae2454-9492-4659-85d6-43e0ef429ec9.pdf](#), (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

¹⁵³ [gov.ie - Minister McGrath notes Ireland's application of effective 15% corporation tax rate for in-scope businesses](#) (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

6. Összegző, zárógondolatok

A 2022/2523 irányelv rendkívül hosszú és összetett jogalkotási folyamat eredményeként jött létre. Magyarországon a 2023. évi LXXXIV. törvény, míg Írországbán a Finance Act 2023. és a Finance Act 2024. ültette át. Nemcsak az eljárási folyamat, de a megalkotott szabályozás is rendkívül összetett és bonyolult, amelynek megalkotásához elengedhetetlen volt az OECD szakértelme. Ezért a zárógondolatokban nem a szabályozás minőségével kívánok foglalkozni, hanem annak jogalkotási eljárásával és indokoltságával.

6.1. Gondolatok a szabályozás elfogadási eljárásáról

A nemzeti jogba történő átültetés során minden érintett ország a saját alkotmányos és törvényi gyakorlatának megfelelően járt el. A jogalkotási folyamatokat nyilvános viták és dokumentumok előzték meg, amelyek bizonyos országokban hatásvizsgálatokkal is kiegészültek. Megjegyzendő, hogy ilyen jelentős hatású törvény esetében, – még akkor is, ha annak átültetése kötelező –, célszerűbb lenne, ha azt önálló törvényjavaslatként nyújtanák be, nem pedig egy összetett jogszabálycsomag részeként. Ez lehetővé tenné, hogy a demokratikus követelmények és a nyilvános viták jobban érvényesüljenek, és a jogalkotói döntéseket alaposabban meg lehessen fontolni.

Az uniós jogalkotó eljárása során arra törekedett, hogy az elfogadási folyamatot minél gyorsabban befejezze, amit többek között az uniós szintű hatásvizsgálat elmaradása is tükrözött, és ami több ország kritikáját is kiváltotta. A hatásvizsgálat mellőzése, valamint az eljárás felgyorsítása azonban nem tekinthető ideálisnak, mivel felmerül a kérdés, hogy az Uniónak egyáltalán megvolt-e a jogi alapja és hatásköre egy ilyen tartamú szabályozás megalkotására. Ennek ellenére a jogalkotás folyamán érvényesültek a demokratikus eljárási követelmények. A nyilvánosságra és átláthatóságra vonatkozó elvárások teljesültek, ugyanakkor a részletszabályok nem minden kérdését sikerült kellőképpen megvitatni.

Bár nem célom a globális trendek részletes bemutatása, véleményem szerint az OECD munkájának figyelembevétele elengedhetetlen ebben a kontextusban. Emiatt a záró gondolatokban nem kerülhető meg a szervezet szerepe. Az OECD hagyományosan a *soft law* típusú jogforrások megalkotásában jeleskedik, amelyeket gyakran jelentős szakértelemmel rendelkező közgazdászok és jogtudósok készítenek elő. Ennek

következtében eljárásaik többségében a fejlett demokráciáktól megkövetelt eljárási garanciák hiánya nem okoz problémát. Ebben az esetben azonban már az eljárás során is látszott, hogy végül – ha nem is közvetlenül az OECD által –, mégis kötelező erejű jogforrás jön létre. Ezt alátámasztja az is, hogy az Európai Unió aktívan részt vett az OECD javaslatának előkészítésében. Éppen ezért úgy vélem, hogy – bár nem kérhető számon minden eljárási garancia teljesítése egy ilyen multinacionális, kormányok közötti szervezettől –, átláthatóbb, nyilvánosabb és elszámoltathatóbb jogalkotási folyamat joggal elvárható lett volna. Főleg amiatt is, mivel az uniós eljárás során többször hivatkoztak a megelőző OECD szabályozásra. Az eljárás során azonban ezek a garanciák nem valósultak meg. Mint említettem, ez rendkívül fontos ügy, és az OECD előtti eljárásról nem áll rendelkezésre megfelelő információ, kivéve a különböző kormányzati szereplők nyilvános megnyilatkozásait. Ezeket az aggályokat az IF létrehozása sem enyhítette. Gyakran hivatkoznak arra, hogy az eljárás szükségességét az indokolta, hogy mindenki által támogatott közérdekű célt szolgált, amit csak globális szinten lehetett megvalósítani. Ugyanakkor mind a nemzeti parlamentek, mind az uniós szervek vitájában felmerült, hogy a szabályozás indokai kétségbe vonhatók. Tovább mélyítheti az ellenérzéseket, hogy az OECD-t gyakran olyan szervezetként emlegetik, amely elsősorban a fejlett nyugati világ érdekeit képviseli. Ennek következményeként a magas részvételi arány az előkészítő munkálatokban nem feltétlenül biztosítja a legitimitást, hanem inkább kikényszerített részvételről lehet beszélni.

Összességében tehát már magában az eljárás lefolytatásában és a szabályozás megszületésében is számos aggály felvethető. A kérdés tehát az, hogy a szabályozás beváltja-e a hozzáfűzött reményeket?

6.2. Gondolatok a szabályozás tartalmáról

A szabályozást sokféle kritika érte. Azok, akik üdvözltek a szabályozás megszületését, sokszor „tökéletlennek” vagy „enyhének” írták le. Valóban, számos olyan részletszabály született a folyamat során, amely nem feltétlenül csökkent az országok közötti adóversenyt. Ilyen például a 15%-os adókulcs elfogadása. Az európai régióban ugyanis kevés olyan ország van, amely alacsonyabb adókulccsal rendelkezik ennél. Azt is fontos megjegyezni, hogy még akkor is, ha egy ország adókulcsa 15% vagy annál alacsonyabb, nem feltétlenül keletkezik adófizetési kötelezettség, például a helyi iparűzési adó beszámíthatósága miatt. A várható adózási helyzet Magyarországon azt mutatja, hogy mivel a társasági adó itt 9%, a 15%

effektív adókulcs és az azzal kapcsolatos szabályozás miatt valószínűleg a cégek csupán 20%-át fogja érinteni a tényleges adófizetési kötelezettség, míg a maradék 80% esetében inkább eljárásjogi kötelezettségekkel lesz számolniuk. Emellett a különböző "*harbour*" és dogmatikai szabályok, amelyek a multinacionális cégekre vonatkoznak, szintén hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a fizetendő adó mértéke csökkenjen.

Másrészről számos képviselő és kormányzati szereplő azt hangsúlyozta, hogy a szabályozás elfogadása káros hatással lehet az uniós versenyképességre. Az Unió igazságosabb és méltányosabb adófizetési gyakorlatra való törekvése önmagában nem garantálja, hogy olyan nagyhatalmak, mint az Egyesült Államok és Kína is ezen az úton fognak haladni. Bár még nem lehet teljes bizonyossággal kijelenteni, hogyan alakulnak ezen országok hosszú távú adópolitikái, az Unió számára mindenképpen további versenyhátrányt jelenthet, ha nem követik a példáját. Emellett fontos megjegyezni, hogy egy kedvező adópolitika is növelheti az adóbevételeket, ami lehetőséget adhat a közfeladatok bővítésére és minőségének javítására is.

6.3. Zárógondolatok

Konklúzióként megállapítható, hogy a 2022/2523 irányelv elfogadására nem volt megfelelő jogi felhatalmazás. Az Európai Unió nem rendelkezik kellően szilárd jogalappal ilyen nagy jelentőségű szabályozás megalkotására. Továbbá az OECD kvázi „előzetes jogalkotási szervként” való szerepvállalásának következményeként, a teljes eljárás során nem voltak megfelelően biztosítva azok az eljárási garanciák, amelyek a fejlett demokráciákban alapvető követelménynek számítanak. Ezek közé tartoznak többek között az ellenzék megfelelő jogkörei, a nyilvánosság biztosítása, valamint az átlátható és demokratikus döntéshozatal.

Tovább nehezíti a szabályozás pozitív értékelését, hogy tartalmilag sem felel meg maradéktalanul azoknak a céloknak, amelyek eredetileg indokolták a megalkotást. Az irányelv kompromisszumok sorozataként jött létre, melynek következtében megkérdőjelezhető a hatékonysága, hiszen így az irányelv nem képes maradéktalanul teljesíteni a hozzáfűzött eredeti elvárásokat. Összességében tehát, létrejött egy olyan szabályozás, amely tartalmilag – a sok kompromisszum miatt – nem képes beváltani a hozzáfűzött reményeket, miközben eljárásjogi szempontból sem rendelkezik kellő megalapozottsággal. A kifejtettek alapján, tehát szükség lenne a szabályozás koncepcionális újragondolására.

Felhasznált irodalom

2021/0433 (CNS), eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CONSIL:ST_7709_2022_INIT (Utolsó letöltés: 2025.01.24.)

DRAFT REPORT on the proposal for a Council directive on ensuring a global minimum level of taxation for multinational groups in the Union (COM(2021)0823 – C9-0040/2022 – 2021/0433(CNS) [268980_b9a2027c-c644-45a0-b8ca-f9f3218bac44.pdf](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CONSIL:ST_7709_2022_INIT) (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

A globális minimumadó: új adó Magyarországon. Adó Online: [A globális minimumadó: új adó Magyarországon](#) (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

[Általános vita a globális minimumadósíntet biztosító kiegészítő adókról és ezzel összefüggésben egyes adótörvények módosításáról szóló T/5877. törvényjavaslatról, Jogtár®](#) (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

A kelta tigris: Írország, [A kelta tigris: Írország - Adó Online](#) (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

Cees Peters: The legitimacy of the OECD's work on pillar two. 2023, [PETERS C., The Legitimacy of the OECD's Work on Pillar Two- An Analysis of the Overconfidence in a 'Devilish Logic' \(6\).pdf](#) DOI: <https://doi.org/10.54648/TAXI2023057>

Delhomme, Vincent – Hervey, Tamara: The European Union's response to the Covid-19 crisis and (the legitimacy of) the Union's legal order, In: Yearbook of European Law, (2022) Volume 41, DOI: <https://doi.org/10.1093/yel/yeac011>

Díospóireachtaí Parlaiminte (Parliamentary Debates) Dáil Éireann Tuairisc Oifigiúil—*Neamhcheartaithe* (Official Report – Unrevised) 2024. nov.5. <https://data.oireachtas.ie/ie/oireachtas/debateRecord/dail/2024-11-05/debate/mul@/main.pdf> , (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

Díospóireachtaí Parlaiminte (Parliamentary Debates) Dáil Éireann Tuairisc Oifigiúil—*Neamhcheartaithe* (Official Report – Unrevised) 2023.nov.11. <https://data.oireachtas.ie/ie/oireachtas/debateRecord/seanad/2023-11-28/debate/mul@/main.pdf> (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

Díospóireachtaí Parlaiminte (Parliamentary Debates) Dáil Éireann Tuairisc Oifigiúil—*Neamhcheartaithe* (Official Report – Unrevised) 2023. dec. 12. <https://data.oireachtas.ie/ie/oireachtas/debateRecord/seanad/2023-12-12/debate/mul@/main.pdf> (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

Dr. Borók Tímea – Botka Erika – Dr. Czoboly Gergely – Nobilis Benedek: Globális minimumadó. Penta, Budapest, 2024.

Englisch, Joachim: How to bring a harmonized GloBE minimum tax in compliance with EU fundamental freedoms, SSRN Electronic Journal, 2021, [\(PDF\) How to bring a harmonized GloBE minimum tax in compliance with EU fundamental freedoms](#); DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3829090>

Proposal for a COUNCIL DIRECTIVE on ensuring a global minimum level of taxation for multinational groups in the Union COM/2021/823 final, [EUR-Lex - 52021PC0823 - HU - EUR-Lex](#) (Utolsó letöltés: 2025.01.24.)

OECD/G20 Inclusive Framework on BEPS Progress report July 2020 – September 2021-https://www.oecd.org/en/publications/oecd-g20-inclusive-framework-on-beps-progress-report-july-2020-september-2021_4e30e26d-en.html (Utolsó letöltés: 2024.01.24.)

Human rights and democracy in the world and the European Union's policy on the matter - annual report 2021, [Document summary | Legislative Observatory | European Parliament](#) (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

Ireland joins OECD International Tax agreement <https://www.gov.ie/en/press-release/59812-ireland-joins-oecd-international-tax-agreement/joins-oecd-international-tax-agreement/> (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

Kende Tamás- Jeney Petra-Szűcs Gábor (szerk.): Európai közjog és politika. 5. átdolgozott kiadás. ORAC Kiadó, Budapest, 2022.

Magyarország blokkolta az unió megállapodását a globális minimumadóról, [Magyarország blokkolta az unió megállapodását a globális minimumadóról | Euronews](#) (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

Minister McGrath notes Ireland's application of effective 15% corporation tax rate for in-scope businesses [gov.ie - Minister McGrath notes Ireland's application of effective 15% corporation tax rate for in-scope businesses](#) (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

[OECD: adóügyben kapott megerősítést Magyarország - Világgazdaság](#) (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

[Összegző vita a globális minimumadósíntet biztosító kiegészítő adókról és ezzel összefüggésben egyes adótörvények módosításáról szóló T/5877. törvényjavaslatról, Jogtár®](#) (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

Participation Exemption for Foreign Dividends Feedback Statement: Strawman Proposal April 2024 [289618_5ba9302c-5bb3-4077-adb5-3474c15193e5.pdf](#), (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

Pillar Two 1 Harbourmaster Place IFSC Dublin 1 D01 F6F5 Telephone Fax Internet Implementation – Second Feedback Statement KPMG response August 2023, [268971_86ae2454-9492-4659-85d6-43e0ef429ec9.pdf](#), (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

DRAFT REPORT on the proposal for a Council directive on ensuring a global minimum level of taxation for multinational groups in the Union (COM(2021)0823 – C9-0040/2022 – 2021/0433(CNS) [PR CNS LegAct am](#) (Utolsó letöltés: 2025.01.24.)

REPORT FROM THE COMMISSION TO THE COUNCIL Progress Report on Pillar One, [COM COM\(2023\)0377 EN.pdf](#) (Utolsó letöltés: 2025.01.24.)

[Részletes vita a globális minimumadószintet biztosító kiegészítő adókról és ezzel összefüggésben egyes adótörvények módosításáról szóló T/5877. törvényjavaslatról Gazdasági Bizottság, Jogtár®](#), (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

Scharpf W. Fritz: The asymmetry of European integration, or why the EU cannot be a 'social market economy, In: Socio-Economic Review (2009) [Vol 8., Issue 2, DOI: https://doi.org/10.1093/ser/mwp031](#)

Scharpf W. Fritz: The Joint-Decision Trap Revisited, In: Journal of Common Market Studies, (2006) Vol 44. Issue: 4., DOI: [https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2006.00665.x](#)

Louis Eduardo Schoueri – Bruno Cesar Fetterman Nogueira dos Santos: Effective Tax Rate Criteria and Source Taxation under the OECD's Pillar Two Proposals, Bulletin for International taxation. 2023, [ibfd-free-article-effective-tax-rate-criteria-and-source-taxation-under-the-oecd-pillar-two-proposals.pdf](#); DOI: [https://doi.org/10.59403/qqsxjs](#)

Statement by Minister Donohoe on decision for Ireland to enter OECD International Tax agreement, [gov.ie - Statement by Minister Donohoe on decision for Ireland to enter OECD International Tax agreement](#) (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

[Szavazás a globális minimumadószintet biztosító kiegészítő adókról és ezzel összefüggésben egyes adótörvények módosításáról szóló T/5877. törvényjavaslatról, Jogtár®](#) (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

[Texts adopted - Minimum level of taxation for multinational groups * - Thursday, 19 May 2022](#) (Utolsó letöltés: 2025.01.24.)

[Törvényalkotási bizottság eljárása a globális minimumadószintet biztosító kiegészítő adókról és ezzel összefüggésben egyes adótörvények módosításáról szóló T/5877. törvényjavaslatról, Jogtár®](#) (Utolsó letöltés: 2025.01.25.)

Sipos Alexandra (ORCID : 0009-0007-8140-3846)

ELTE ÁJK Kriminológia Tanszék

Témavezető: Dr. Virág Tünde, egyetemi docens

DOI: <https://doi.org/10.55052/themis.2025.1.101>

Kábítószer-fogyasztás a társadalom peremén I. rész¹

(Drug use at the margins of society)

Absztrakt

A tanulmány első része a szegregált, társadalmilag és térben marginalizált közösségek helyzetének társadalmi kontextusát vizsgálja. Bemutatja azokat a strukturális tényezőket – mint a foglalkoztatásból való kiszorulás, az oktatási egyenlőtlenségek, a lakhatási szegregáció, az egészségügyi ellátórendszerhez való korlátozott hozzáférés –, amelyek hozzájárulnak a társadalmi kirekesztés újratermelődéséhez. A tanulmány különös figyelmet fordít a roma közösségeket érintő interszekcionális hátrányokra, valamint arra, hogyan mélyülnek ezek a folyamatok a rendszerváltást követő gazdasági és politikai döntések mentén. A cél annak feltárása, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek miként teremtenek olyan környezetet, amelyben a deviáns viselkedés, így a kábítószer-fogyasztás is megjelenhet.

Kulcsszavak: új pszichoaktív szerek, szegregált közösségek, marginalizáció, kockázati és motivációs tényezők, dizájner drogok, társadalmi kirekesztettség

Abstract

The first part of the study examines the social context of segregated, socially and spatially marginalised communities. It explores the structural factors – such as exclusion from employment, educational inequalities, housing segregation, and limited access to healthcare – that contribute to the reproduction of social exclusion. Special attention is given to the intersectional disadvantages faced by Roma communities and to how these processes have deepened because of post-transition economic and political decisions. The aim is to reveal how structural inequalities create an

¹ A tanulmány II. részét a Themis 2025. decemberi számában közöljük.

environment in which deviant behaviour, including drug use, can emerge and become embedded.

Keywords: *new psychoactive substances, segregated communities, marginalisation, risk and motivational factors, designer drugs, social exclusion*

Bevezetés

Az új pszichoaktív szerek (ÚPSZ) hirtelen és markáns megjelenése fokozott kihívás elé állította az intézményrendszert, elsősorban a kábítószerfogyasztókra specializálódott intézményeket, de a bűnmegelőzést, a törvényhozást, a szakpolitikát vagy akár az oktatási intézményeket is jelentősen érintette. Legalább ekkora kihívást jelent magának a szerfogyasztónak, a szerfogyasztó közvetlen környezetének és teljes a társadalomnak is. Az ÚPSZ-ek rendkívül alacsony ára és könnyű beszerezhetősége miatt különösen gyorsan terjedtek ezek a szerek a marginalizált társadalmi csoportok körében, ami a kábítószerpiac jelentős átalakulását eredményezte.

A dizájner drogok tömeges megjelenése óta eltelt évtizedben számos olyan intézkedés és jogszabály lépett hatályba, amely az új pszichoaktív szerek korlátozására, a probléma enyhítésére irányul. A 2013-2020 között életben lévő, teljes absztinencián alapuló Nemzeti Drogellenes Stratégia 2020-ra drogmentes Magyarország megteremtését vizionálta. A Stratégia és a Büntető Törvénykönyv büntetőjogi elrettentésen alapuló, kábítószer-bűnözésre vonatkozó rendelkezései nyomán létrehozott, az élvezeti célú szerhasználat szempontjából prohibicionista drogpolitika európai viszonylatban is szigorú szabályozásnak tekinthető. A kriminalizálás megerősíti a magyar társadalom erős diszkriminációját is a szerfogyasztókkal szemben. A kábítószerfogyasztás és a stigmatizált, térben és társadalmilag kirekesztett társadalmi csoporthoz való tartozás metszeteként létrejövő interszekcionális helyzet következtében a szegregált – gyakran kriminalizált – telepeken élők szerhasználata azonban gyakran a társadalom és a szakpolitika látókörén kívülre esik.

A szegregált körülmények között élők kábítószer-fogyasztásának társadalmi kontextusa

A térben és társadalmilag kirekesztett, stigmatizált, gyakran kriminalizált szegregátumokban élők kábítószer-fogyasztásának vizsgálatakor különösen fontos annak a társadalmi kontextusnak az ismerete és hangsúlyozása, amelybe a szerfogyasztás beágyazódik. A szerfogyasztás mögött álló tényezők komplex megértése érdekében, ismernünk kell a társadalom peremén élők csoportját „életre hívó” és megszilárdító strukturális tényezőket, az ott élők mindennap megélt tapasztalatait és percepcióit.²

A rendszerváltást követő társadalmi és gazdasági változások térbeli következményeként az országon belül kialakultak azok a marginális terek, ahol a hátrányos helyzetű, alacsony iskolai végzettségű, a munkaerőpiacról kiszorult társadalmi csoportok koncentráálódtak. E terek számos megjelenési formája lehetséges: egy-egy település szélén elhelyezkedő cigányteleptől, a városi slumokon át a gettósodó falvakig. Közös jellemzőjük, hogy ezekben a terekben a romák aránya jelentősen felülreprezentált, ezért maga a tér is gyakran etnicizálódik, a társadalmi problémák kulminálódnak.³

A térbeli és társadalmi marginalizáció erősödését és megszilárdulását olyan makrogazdasági tényezők segítették elő, mint az 1990-es évek elején végbement rendszerváltás, a 2008-tól kezdődő gazdasági válság, az oktatási, a foglalkoztatási, a lakhatási és az egészségügyi rendszer folyamatos átalakulása, valamint a kapcsolódó közpolitikai döntések. E társadalmi helyzet a makrogazdasági tényezőkön túl visszavezethető továbbá a generációkon keresztül átöröklődő és halmozódó hátrányok összeadódására, a többségi társadalom diszkriminatív, exkluzív és szegregáló attitűdjére is.⁴ A tanulmányom azoknak a rendszerváltástól napjainkig tartó strukturális kényszereknek a bemutatására törekszik, amelyek életre hívták és konzerválják a kirekesztettségben élők társadalmi helyzetét.

² Csák Róbert – Márványkövi Ferenc – Rácz József 2017: Új pszichoaktív szerek (ÚPSZ) használók vizsgálata vidéki szegregátumokban. Magyar Addiktológiai Társaság, Budapest. 7.o.

³ Ladányi János – Szelényi Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág Kiadó, Budapest. 46. o.

⁴ Scharle Ágota 2018: Roma fiatalok az iskolában és a munkapiacra. In: Fazekas Károly – Csillag Márton – Hermann Zoltán – Scharle Ágota (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2018*, 120–123. 121. o. https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2019/12/mt_2018_hun_120-123.pdf Letöltve: 2025.03.12.

Foglalkoztatáspolitikai

A kilencvenes évek elején végbement rendszerváltás és az ehhez kapcsolódó társadalmi átalakulás a teljes foglalkoztatottság megszűnését és a gazdaság jelentős átalakulását eredményezte. A gazdaságban eleinte jelentkező jelentős visszaesést követően a kilencvenes évek végére a gazdaság teljesítménye visszakapaszkodott a rendszerváltás előtti szintre, de már a társadalmi egyenlőtlenségek kiéleződésével.⁵ A foglalkoztatást tekintve az államszocialista rendszerben működő formális bér munka intézménye a mai napig a megélhetés leginkább vágyott forrásának tekinthető a társadalom azon csoportjai számára, akik a formális, állandó munkalehetőségektől tartósan vagy ciklikusan elesnek⁶. A szocializmus időszakában a bér munka folyamatos, kiszámítható pozíciót és jövedelmet jelentett⁷. Az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező alsó társadalmi csoportok számára a pénzkereseti lehetőségek egyik legfontosabb színterét a mezőgazdasági foglalkoztatás és a falvakhoz közeli nagyvárosokban elhelyezkedő gyárak, vállalatok jelentették, amelyek alkalmazták a szakképzetlen munkaerőt⁹. A rendszerváltást követő gyors ipari leépülés a teljes foglalkoztatás összeomlását eredményezte. A munkahelyek bezárása nagyobb mértékben érintette a szakképzetlen, roma lakosságot, mint a nem romákat. Amíg a rendszerváltás előtt a roma férfiak foglalkoztatottsága csaknem teljes volt (85 százalék), addig 1993-ra már csak az aktív korú, roma férfiak 28 százaléka volt foglalkoztatott. Ugyanez az arány az összlakosságra nézve: a rendszerváltás előtt 87 százalék, a rendszerváltást követően pedig 67 százalék¹⁰. Azok, akik a tömeges elbocsátások után nem tudtak sem elhelyezkedni, sem valamilyen szociális járadékot szerezni (pl. rokkantsági ellátás, korai nyugdíj, gyermekek után járó támogatások stb.) tartósan munkanélkülivé váltak¹¹. Ezt a jelenséget a szakirodalom a „rendszerváltás maradandó sokkja”-ként említi, amelynek orvoslása a mai napig nem történt meg¹².

⁵ Dupcsik Csaba 2009: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008*. Osiris Kiadó, Budapest. 73. o.

⁶ Kovai Cecília – Vigvári András 2020: Befejezetlen proletarizáció? *Tér és Társadalom*, 34(3), 68–89. 70. DOI: [10.17649/TET.34.3.3284](https://doi.org/10.17649/TET.34.3.3284), <https://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/3284> Letöltve: 2025.03.15.

⁷ Dupcsik 2009: im. 75. o.

⁸ Kovai Cecília 2017: *A cigány-magyar különbségtétel és a rokonság*. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 70. o.

⁹ Uo.

¹⁰ Kemény István – Janky Béla 2003: A cigányok foglalkoztatottságáról és jövedelmi viszonyairól. *Esély*, 2003/6, 59. o. https://www.esely.org/kiadvanyok/2003_6/KEMENY.pdf Letöltve: 2025.03.12.

¹¹ Messing Vera – Molnár Emília 2011: Válaszok a pénztelenségre: Szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái. *Esély*, 2011/1, 52–80. 58. https://esely.org/kiadvanyok/2011_1/03messingmolnar.indd.pdf Letöltve: 2025.04.11.

¹² Kertesi Gábor 2005: *A társadalom peremén. Romák a munkaerőpiacon és az iskolában*. Osiris Kiadó, Budapest. 176. o.

Ulrich Beck (2003) kockázati társadalom elmélete alapján, a rendszerváltást követő struktúraváltozás, alapjaiban rendítette meg, a munka, a társadalmi közösségekben elfoglalt hely és az életcélok rendszerét. A munka világának polarizálódása következtében megnőtt az igény a magasabban képzett munkaerőre. Ebből kifolyólag ennek a folyamatnak a vesztesei azok a munkavállalók voltak, akik egyébként is társadalom és a foglalkoztatás peremén helyezkedtek el.

Azokat a társadalmi csoportokat, amelyek a formális bér munka lehetőségétől időről-időre elesnek, a szakirodalom „munkaerő-tartalékseregként” is említi, mivel a legális munkához való hozzáférés ciklikusan, a gazdasági konjunktúrák és recessziók függvényében és nem egyenletesen jelenik meg a körükben. Ez az a csoport, amelytől a gazdasági visszaesések időszakában elsőként szabadulnak meg, de fellendüléskor könnyen bevonhatóak a gazdasági termelésbe. E társadalmi csoport esetében a generációkon keresztül átöröklődő alacsony iskolai végzettség és munkaerőpiaci szempontból felhalmozott hátrányok mellett a térbeli és etnikai dimenzió magyarázza a társadalmi csoport munkaerőpiacon elfoglalt strukturális helyzetét.

A térbeli vonatkozás fontos szerepet játszik a tartaléksereg társadalmi reprodukciójában, ugyanis az említett népesség jellemzően olyan vidéki, periférikus területeken koncentrálódik, ahova a formális bér munka csak erős gazdasági fellendülés esetén ér el¹³. A periférikus területen élő, munkaerőpiaci szempontból hátrányban lévő csoportok számára elérhető munkaerőpiaci pozíciók általában földrajzilag távol helyezkednek el lakóhelyüktől. A jellemzően betanított munka során két- vagy három műszakos beosztásban, minimálbérért foglalkoztatják a munkavállalókat. A munkahelyekhez való könnyebb hozzáféréshez az itt élők vagy a napi szintű ingázást, vagy a hetelést¹⁴, vagy a költözést választhatják alternatívaként. A napi több órás utazás vagy akár több hetes távollét csökkenti annak a lehetőségét, hogy a háztartás többi tagja is munkába tudjon állni, ez a folyamat pedig a háztartáson belüli munkamegosztás hagyományos kereteinek újratermelődését eredményezi¹⁵. Azaz jellemzően a háztartásban élő nők számára, – akik a gondoskodás és a reprodukciós terhek nagyobb részét vállalják magukra és valamilyen szociális segély vagy transzfer útján jövedelemhez jutnak –, nem feltétlenül éri meg az

¹³ Kovai – Vigvári 2020: im. 73. o.

¹⁴ Heti ingázás, amely során a lakhatást a hét folyamán munkásszállók biztosítják

¹⁵ Kovai – Vigvári 2020: im. 78. o.

alacsony kereseti lehetőséget biztosító, kedvezőtlen időbeosztású, nem megfelelő álláslehetőségek elvállalása^{16 17}

A napi ingázást nehezíti, hogy a tömegközlekedés állami dotációjának megszüntetését követően a munkaadók igyekeznek a bérletköltségeken is spórolni. A mélyszegénységben élők körében azonban hatalmas anyagi megterhelést jelent a munkahely és a lakóhely között közlekedő tömegközlekedési eszközre való jegy vagy bérlet megváltása¹⁸. A számukra nehezen megfizethető közlekedéshez hozzáadódik továbbá, hogy a hátrányos helyzetű járásokban a tömegközlekedés fejletlensége jellemző. A települések között ritkán induló, a lakóhelytől távol megálló közlekedési eszközök, a közvetlen járatok hiánya és a tájékozódási nehézségek tovább szűkítik a lehetőségeket a munkába állásra¹⁹. Az ingázást kiküszöbölő, a nagyobb településekre való költözés nehézségeit a lakhatási körülmények című alfejezetben részletesebben ismertetem.

A munkaerő-tartalékhadsereghez tartozók társadalmi csoportjában a romák felülreprezentáltak, az etnikai hovatartozás determinálja az egyén munkaerőpiacon elfoglalt helyét. Így az eddig ismertetett hátrányokhoz hozzáadódik a munkaerőpiacon megjelenő etnikai diszkrimináció is. Ameddig a formális bér munkához a többségi társadalomhoz való tartozás kapcsolódik, addig egy-egy üres pozíció betöltése során a munkáltató az előnyösebb osztálypozíciójú jelentkezőt fogja előnyben részesíteni²⁰²¹. A rendszerváltást követően a tartós munkanélküliség a „cigánykérdéssel” fonódott össze²². A szegregált körülmények között élő romák számára tehát egyre nehezebb és elképzelhetetlenebb akár egy alacsony pozíciójú, bejelentett állás betöltése is.

A formális munkaerőpiacon való részvétel, a munkaszerződés megkötése és a legális jövedelem azonban nem minden esetben jelent egzisztenciális javulást a családok életében, ami szorosan összefügg a mélyszegénységben élők súlyos eladósodottságával. A hivatalos munkabérekre a hitelintézetek

¹⁶ Messing - Molnár 2011: im. 72. o.

¹⁷ Szoboszlai Katalin 2022: Lakáshelyzet egy szegregátumban. *Acta Medicinæ Et Sociologica*, 13(34), 76–89. 86. o. DOI: [10.19055/ams.2022.05/31/4](https://doi.org/10.19055/ams.2022.05/31/4) <https://ojs.lib.unideb.hu/ams/article/view/11169/9897> Letöltve: 2025.04.22.

¹⁸ Dupcsik Csaba 2018: A magyarországi cigányok/romák a hétköznapi és a tudományos diskurzusok tükrében. MTA TK Szociológiai Intézet, Budapest. 167. o. : https://szociologia.tk.hu/uploads/files/2018/dupcsik_roma.pdf Letöltve: 2025.03.12.

¹⁹ Lannert Judit 2017: Kábítószer-használat a szegregátumban élő általános iskolás gyerekek körében. Nemzeti Rehabilitációs és Szociális Hivatal, Budapest. 13. o: https://www.t-tudok.hu/files/2/vezetoiosszefoglalodrog_korr.pdf Letöltve: 2025.03.13.

²⁰ Kovai – Vigvári 2020: im. 73. o.

²¹ Messing – Molnár 2011: im. 59. o.

²² Kovai – András 2020: im. 73. o.

és a végrehajtó irodák a be nem fizetett hátralékokat ráterhelik, így sok esetben csak a munkabérük meghatározott százalékát kapják meg.²³

A felvázolt problémák mélysége miatt Magyarország foglalkoztatáspolitikájának kiemelt céljává vált a foglalkoztatottsági mutatók javítása, és a cél eléréséhez a foglalkoztatást elősegítő intézkedéseket vezettek be. A 2008-tól kezdődő „Út a munkához” program indulását követően a roma népesség foglalkoztatottságának növekedése volt a leggyorsabb ütemű. Ameddig 2013-ban a romák 26 százaléka, addig 2017-ben már a 45 százalék volt foglalkoztatva. Ugyanez az adat a többségi társadalom esetében 2013-ban 60 százalék, 2017-ben pedig 69 százalék volt. A roma és nem roma munkavállalók között összességében tehát valamelyest csökkent a távolság a foglalkoztatást tekintve, a 2013-as 2,3-szoros arány 2017-re 1,5-szeresre mérséklődött²⁴. Mivel az alsó társadalmi réteg tagjainak rendelkezésére álló munkalehetőségek túlnyomó részét a közfoglalkoztatás jelenti, a programban a társadalmilag hátrányos helyzetben lévők, köztük jelentős számban romák, erősen felülreprezentáltak. A romák körében 2013-ban mért 26 százalékos foglalkoztatottsági arányból 9 százalékpontot, 2017-ben pedig már a 45 százalékból 16 százalékpontot tett ki a közfoglalkoztatottak aránya²⁵.

Azaz a közmunkaprogram bevezetése, a roma népesség aktivitásának növekedését és ezáltal a foglalkoztatottsági adatok javulását eredményezte, azonban nem vált alkalmassá a tartós munkanélküliek munkaerőpiaci (re)integrációjára. A közmunkaprogram által elért foglalkoztatottsági rátában mutatkozó javulás a munkaerőpiac legalacsonyabb szegmensében és marginálisabb részein hozott eredményeket. A programban résztvevők jövedelme növekedett azáltal, hogy a közfoglalkoztatotti bér²⁶ összege a foglalkoztatást helyettesítő támogatásnál magasabb, de jelentősen elmarad a minimálbértől. Ezért a foglalkoztatottság emelkedése nem eredményezte a jövedelmi szegénység csökkenését és a szegénységből való kitörés esélyének növekedését²⁷²⁸.

²³ Uo.

²⁴ Bernáth Anikó 2018: A magyarországi romák társadalmi integrációja a 2010-es években. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2018*. TÁRKI, Budapest, 144–165. 151. o.

DOI: 10.61501/TRIP.2018.8; https://tarki.hu/sites/default/files/trip2018/144-165_Bernat_roma.pdf Letöltve: 2025.04.13.

²⁵ Uo.

²⁶ A 2023. január 1-től megemelt közfoglalkoztatási bér összege, teljes munkaidőben való foglalkoztatottság esetén bruttó 116.000 Ft. (kozfoglalkoztatatas.kormany.hu)

²⁷ Bernáth 2018: im. 152. o.

²⁸ Váradi Mónika Mária 2016: Értékteremtő közfoglalkoztatás periférikus vidéki terekben. *Esély*, 2016/1, 30–56. 51. o.: https://www.esely.org/kiadvanyok/2016_1/2016-1_2-1_Varadi_Ertekeremto_kozfoglalkoztatatas.pdf Letöltve: 2025.04.12.

A közfoglalkoztatás esetében a források lokális szintre történő delegálásával az önkormányzatok helyi szinten dönthetnek a munkaerő kiválasztásáról. A közfoglalkoztatás az önkormányzatok számára olyan államilag finanszírozott olcsó munkaerőt jelent, amivel nemcsak a település üzemeltetését, de bizonyos fejlesztéseket is meg tudnak valósítani. A munkaerő szabad kiválasztása óriási hatalmat ad a helyi vezetés kezébe azáltal, hogy a program megvalósítása a helyi viszonyokba ágyazódik. Ez egyrészt tovább mélyíti a függőségi viszonyt, másrészt éppen a leginkább rászorultak számára válik elérhetetlenné, mindezzel intézményesítve a hatalmi pozíciókat. Az alsó társadalmi csoport tagjai számára, ha biztosítanak is munkát, akkor elsősorban nehéz fizikai, erősen stigmatizál munkakörök elvégzésével bízzák meg őket és a kereseti lehetőség is alig haladja meg a segélyekkel megszerezhető jövedelem összegét ^{29 30 31}.

Foglalkoztatási adatok elemzése során fontos azonban annak a kiemelése is, hogy a szegregált körülmények között élő társadalmi csoport tagjainak túlnyomó része az ügyintézéshez szükséges kompetenciák hiányában, a bürokratikus rendszer nehézségei és a következményektől való félelem miatt a munkaügyi központokban nem regisztráltatja magát, így a munkanélküli nyilvántartásban sem jelenik meg.

A munkaerőpiacról kiszorultak körében jelentős azoknak a száma, akik nem bejelentett munkából teremtik meg a mindennapi megélhetéshez szükséges bevételeket. Az alkalmi munkák piaca is épp olyan hierarchizált, mint a legális munkaerőpiac. A hierarchia alján a munkavállalót kiszigerelő, alacsony kereseti lehetőséget biztosító segédmunka áll, a ranglétra felső fokain az erősebb kapcsolati tőkével rendelkezők helyezkednek el, akik kapcsolataiknak köszönhetően rendszeresebb, kiszámíthatóbb és biztosabb fizetési kondíciókkal rendelkező alkalmi munkák elvállalására képesek. Alkalmi munkaként a férfiak jellemzően építőiparban helyezkednek el, a nők intézmények vagy magánlakások takarítását végzik. A mélyszegénységben élők azonban – kapcsolati tőke hiányában – a „magasabb presztízsű” alkalmi munkákból is kiszorulnak, számukra főleg a mezőgazdasági idénymunkák, a szezonális építőipari vagy takarítói pozíciók nyújtanak lehetőséget.

Az alacsony presztízs és stigmatizáció mellett a kiszámíthatatlanság is nagy problémát jelent, mivel nem lehet előre tudni, mikor és milyen munkát ajánlanak nekik, illetve az sem biztos, hogy a munkabért a munka elvégeztével kifizetik számukra³². A telepi körülmények között élő, a

²⁹ Messing – Molnár 2011: im. 60. o.

³⁰ Lannert 2017: im. 14. o.

³¹ Váradi 2016: im. 50. o.

³² Messing – Molnár 2011: im. 63. o.

munkaerőpiacról kiszorult nők körében a prostitúció is reális alternatívát jelent a mindennapi megélhetés megteremtésére.³³

Oktatáspolitikai

A magasabb iskolai végzettség csökkenti a szegénység kockázatát, növeli a munkaerőpiaci esélyeket.³⁴ A rendszerváltást követő oktatási expanzió eredménye, hogy az általános iskolai végzettséget tekintve az alsó és a további társadalmi csoportok közötti különbség csaknem kiegyenlítőddött. A nagyarányú középiskolai lemorzsolódás hatására azonban az alsó társadalmi rétegek legmagasabb iskolai végzettsége jelentős mértékben nem változott.³⁵ A tankötelezettségi korhatár lecsökkentése óta a roma népesség 80 százaléka a nyolc általános iskolai osztály elvégzését követően nem folytatja tanulmányait.³⁶ Az alacsony iskolai végzettség konzerválódása mögött álló okok szerteágazóak, de jelentős mértékben visszavezethetőek a társadalmi kirekesztésre és izolációra, és mindemellett oktatáspolitikai döntések is hatottak³⁷.

A társadalmi kirekesztettség strukturális jellemzőiből adódóan az alsó társadalmi osztály gyermekei már az óvodába jelentős hátránnyal érkeznek. Ezek a hátrányok az oktatási intézményekben töltött évek alatt tovább nőnek a társadalom más csoportjainak gyermekeihez képest³⁸. Mivel a társadalom ezen csoportja évtizedek óta oktatási szegregációval, stigmatizációval és egyre erősödő hátrányokkal találkozik és ebből kifolyólag hamar lemorzsolódik, ezért az idősebb korcsoportok tagjai sem rendelkeznek magasabb iskolai végzettséggel. A pozitív példa és a tudás értékének megélése hiányában a fiatalok tanulási ambíciói is csökkennek, erősebb a késztetés, vagy sok esetben a kényszer a tanulmányok befejezésére. Az erősen szegreált és alacsonyan kvalifikált iskolákban ezek a tényezők halmozottan jelentkeznek^{39,40}

³³ Fábíán Gergely 2022: Jövedelmi helyzet, jövedelmi viszonyok a telepi lakosok körében. *Acta Medicinæ Et Sociologica*, 13(34), 63–75. 53.o. DOI: <https://ojs.lib.unideb.hu/ams/article/view/4522/4321> Letöltve: 2025.03.29.

³⁴ Bernáth 2018: im. 156.o.

³⁵ Hajdú Tamás – Kertesi Gábor – Kézdi Gábor 2014: Roma fiatalok a középiskolában. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2014*. TÁRKI, Budapest, 265–302. 271.o. <https://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b334.pdf> Letöltve: 2025.04.22.

³⁶ Bernáth Anikó 2018: im. 157.o.

³⁷ Scharle 2018: im. 121. o.

³⁸ Báder Iván 2013: A cigány/roma tanulók integrációja az elmúlt évtizedben az oktatáspolitikai döntések tükrében. *Szociálpedagógia*, 1–2, 5–12. 12. o.: <https://real-j.mtak.hu/12247/> Letöltve: 2025.04.11.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Köllő János – Sebők Anna 2018: Lakóhely szerinti különbségek a nem tanuló és nem dolgozó tizenévesek arányában. In: Fazekas Károly – Csillag Márton – Hermann Zoltán – Scharle Ágota (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör*

Regionális szempontból fontos felismerni, hogy a szegénységgel és a társadalmi kirekesztettséggel erősen érintett járások települései azok, ahol általában nincs középfokú oktatási intézmény, gyakran a környező településeken (nagyvárosban vagy járásközpontban) található legközelebbi gimnázium vagy szakközépiskola. A helyi intézmények hiánya pedig a munkavállalásnál ismertetett infrastrukturális és pénzügyi okok miatt jelentősen csökkenti a továbbtanulási lehetőségeket azok körében is, akik egyébként a továbbtanulás mellett döntenének⁴¹.

A rendszerváltás okozta tömeges és tartós munkanélküliség megjelenése, a teljes foglalkoztatás összeomlása és ezáltal a társadalom alatti létbe süllyedés alapvetően növelte az oktatási hátrányok újratermelődésének kockázatát, amihez hozzáadódott több oktatáspolitikai döntés is.⁴² A jelenlegi helyzet megértéséhez szükséges ismerni ezeket a döntéseket, mivel ennek eredményei látszódnak az iskolarendszer mai helyzetén.

A magyar oktatáspolitikai az 1990-as évektől kezdve – követve az angolszász mintázatot – erősen piacelvű, neoliberális irányba fordult, amely a lokális öngazgatással összekapcsolódva egyenlőtlen oktatási rendszert eredményezett, de ennek bizonyos vonásai már az 1985-ös oktatási törvényben is megjelentek. A korszak koncepciója alapján, az oktatás akkor lehet hatékony, ha elsősorban a piaci igények szabályozhatják. Az iskolai szegregációt érintő első, legfontosabb oktatáspolitikai döntések az 1985-ben törvénybe iktatott szabad iskolaválasztás joga és a rendszerváltással járó oktatási decentralizáció volt. A szabad iskolaválasztás joga azt jelentette, hogy a szülők dönthetnek arról, hogy a gyereket a lakóhelyéhez legközelebb eső intézménybe járatják, vagy elviszik egy magasabb státuszú iskolába. Mivel az alsó társadalmi osztály tagjai sem megfelelő információval, sem elegendő erőforrással nem rendelkeztek, így a középosztálybeli szülők voltak azok, akik tudtak élni ezzel a lehetőséggel már a kezdetektől fogva. Ezzel az iskolák közötti szabad választás erősen osztályalapúvá vált, ami etnikai szelekciót és spontán szegregálódást idézett elő⁴³⁴⁴⁴⁵. A decentralizáció két évtizedére a koncepcionális állami

2018. MTA KRTK, Budapest, 124–127. o. : https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2020/01/mt_2018_hun.pdf Letöltve: 2025.03.22.

⁴¹ Kertesi 2005: im. 47. o.

⁴² Uo.

⁴³ Kovai 2017: im. 82. o.

⁴⁴ Kiss Márta: 2016: A szelektív iskolaválasztás tényezői és az oktatás minőségével való összefüggései. *Társadalomtudományi Szemle*, 6(4), 46–49. 49. o DOI: 10.18030/socio.hu.2016.4.46; http://socio.hu/uploads/files/2016_4/kissmarta.pdf Letöltve: 2025.04.23.

⁴⁵ Gazsó Ferenc 2019: Iskola, társadalom, rendszerváltás. In: Békés Zoltán – Harcsa István (szerk.): *Belvedere Kiadó*, Szeged. 227. o.: <https://real-eod.mtak.hu/9431/> Letöltve: 2025.04.26.

igazgatás és a helyi fenntartás egyensúlya volt jellemző⁴⁶. A központi államigazgatás pénzügyi segítséggel és szakmai eszközökkel látta el az ágazati irányító szerepet, de az oktatás megszervezését, a források elosztását, az alkalmazott módszerek megválasztását a helyi önkormányzatokra delegálta. Azonban ezek az intézmények leginkább a középosztály érdekeit tudták képviselni, ezáltal az iskola a már meglévő osztályviszonyok újratermelődésének színterévé vált⁴⁷.

Pozitív eredményeket hozott azonban az 1996. évi közoktatási törvény, amely a tankötelezettségi korhatárt 18. életév betöltésében rögzítette. A szabályozás a 15-18 év közötti, már munkavállaló korú, de még kiskorú népesség munkanélküliségét jelentősen lecsökkentette és lehetőséget adott a magasabb iskolai végzettség megszerzésére⁴⁸.

A 2000-es években megjelent balliberális kormányzat antiszegregációs politikája keretében felszámolták a korábban működő kislétszámú, "kisegítő" osztályokat. Azokat a túlnyomórészt cigány származású diákokat, akik korábban ezekbe az osztályokba jártak, igyekeztek az évfolyam többi osztályába integrálni. Ennek sok helyen az lett a következménye, hogy azok a középosztálybeli családok is elvitték a helyi iskolából a gyerekeket, akik csupán a státuszféltés miatt ezt még nem tették volna meg. A munkaerő-piac rugalmasságának köszönhetően pedig őket nagyon hamar követték a magasabban kvalifikált pedagógusok is. Az „elcigányosodott” iskolákban pedig maradtak a helyi alsó társadalmi osztály gyerekei és az alacsonyabban kvalifikált pedagógusok. A szegregált iskolák létrejöttével a roma fiatalok nagyon kis eséllyel tudnak kapcsolatokat kialakítani a többségi társadalomhoz tartozó, iskolában jobban teljesítő társaikkal⁴⁹⁵⁰. Így számukra a kialakult helyzet nemhogy a mobilizációs lehetőségeket nem nyitotta meg, hanem konzerválja a jelenlegi helyzetüket.⁵¹ Összességében, *„a közoktatásban az egyenlőtlenségeket konzerváló, sőt azokat növelő folyamatok dominanciája érvényesül.”*⁵²

További jelentős oktatáspolitikai döntést jelentett a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény, amely az oktatás centralizációjával a közoktatás teljes átalakítását eredményezte. Egyik legmeghatározóbb rendelkezése a tankötelezettségi korhatár 18 évről 16 évre való leszállítása, ami elsőként azokra a tanulókra volt érvényes, akik

⁴⁶Györgyi Zoltán 2019: Célok és következmények: Tanügyirányításunk átalakítása. *Educatio*, 28(2), 213.o. DOI: 10.1556/2063.28.2019.2.1 ; https://real-j.mtak.hu/16940/2/2019_02.pdf Letöltve: 2025.04.15.

⁴⁷Kovai 2017: im. 83. o.

⁴⁸Köllő – Sebők 2018: im. 125. o.

⁴⁹Scharle 2018: im. 120. o.

⁵⁰Kovai 2017: im. 82. o.

⁵¹Uo.

⁵²Gázsó 2019: im. 145. o.

a 2011/2012. tanévben kezdték meg az általános iskolai képzés nyolcadik osztályát.⁵³ A döntés következtében – társadalmi hovatartozástól függetlenül – megemelkedett a fiatalok körében az iskolát korán elhagyók száma, azonban a hátrányos helyzetű járásokban az átlagosnál is erősebben jelentkezett a tankötelezettségi korhatár leszállításának hatása⁵⁴. Bernát Anikó (2018) számításai szerint 2013 és 2017 között a középiskolai oktatásban egyébként is alacsonyabb számban résztvevő roma tanulók aránya 10 százalékkal csökkent. Azonban meg kell jegyezni, hogy a középiskolás korban lévő roma tanulók megközelítőleg egy tizedét ebben a korban még az általános iskolában találjuk, ezért a tankötelezettségi korhatár leszállításának iskolai lemorzsolódásra való hatásáról pontosabb képet kaphatunk Scharle Ágota (2018) számításai alapján. Ezen számítás a 2011. évi Népszámlálás és a 2016. évi Mikrocenzus adatait vette alapul. Az adatok azt mutatják, hogy a fiatal roma nők esetében 14, a férfiak esetében 27 százalékponttal csökkent a nappali oktatásban résztvevők aránya a tankötelezettségi korhatár csökkentését követően.⁵⁵

A tankötelezettségi korhatár leszállításának további lehetséges következménye, hogy a 16-18 év közötti fiatalok megjelentek a munkanélküli nyilvántartásban és a közfoglalkoztatásban. Míg korábban a 18 év alattiak csak csekély számban voltak jelen a közfoglalkoztatottak körében, addig 2014 után egyre több fiatal került be a regisztrált munkanélküli nyilvántartásába, és arányuk 2016-ban érte el a legmagasabb értéket. A jelentős emelkedést ebben az időben sem demográfiai adatok, sem foglalkoztatási adatok nem magyarázták. A fiatal korcsoport közfoglalkoztatásban való egyre markánsabb megjelenése jelentős felháborodást keltett a szakemberek körében és a médiában is kiemelt figyelmet kapott. A 2016-ban elért kirívóan magas arányra reagálva az egyes munkaerőpiaci intézkedésekről szóló 1139/2017 (III.20.) Korm. határozat új irányokat próbált megszabni a közfoglalkoztatásban. A határozat 1.§ b.) pontja alapján: *“25 év alatti személyek abban az esetben kerülhessenek csak bevonásra a közfoglalkoztatási programokba, ha az Ifjúsági Garancia Rendszer keretében megvalósuló munkaerőpiaci program nem kínál számukra reális egyéb lehetőséget”*. Ezt követően a munkanélküli-nyilvántartásba kerülő fiatalok száma lassú csökkenésnek indult⁵⁶.

⁵³ Scharle 2018: im. 121. o.

⁵⁴ Köllő – Sebők 2018: im. 126. o.

⁵⁵ Scharle 2018: im. 122. o.

⁵⁶ Molnár György 2018: Fiatalok a közfoglalkoztatásban. In: *Munkaerőpiaci Tükör 2018*. MTA KRTK, Budapest, 114–119. 115.o. : https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2020/01/mt_2018_hun_114-119.pdf Letöltve: 2025.04.25.

A közfoglalkoztatásba lépő 20 év alatti fiatalok 10 százaléka nem rendelkezik általános iskolai végzettséggel sem. Azok közül, akik ilyen korán kerülnek a közmunka programba, 60 százalék a későbbiekben sem fejezi be az általános iskolát. A 8 általánossal rendelkező fiatalok 80 százaléka megszakított középiskolai tanulmányok után került a közfoglalkoztatásba. A programba belépő fiatalok számában jelentkező jelentős emelkedést tehát az okozta, hogy a középiskolai tanulmányokat megszakítva, inkább a közfoglalkoztatást választották alternatívaként⁵⁷.

Lakhatási körülmények

Napjainkban a magyar lakosság 3 százaléka (kb. 300.000 fő) él telepi körülmények között, és legalább 1633, etnikai alapon szerveződött szegregátumot tartanak nyilván.⁵⁸

A lakhatási körülmények számos csatornán keresztül befolyásolják az egyén jóllétét. A deprivált és marginalizált körülmények kedvezőtlen lakhatási viszonyokat okoznak, amelyek fellelhetőek a lakáson kívüli és belüli környezetben egyaránt, de érdemes nem csak az épített környezetet figyelembe venni, hanem a mindennapi percepciót is. Az egész terület megítélésére és hangulatára rányomja a bélyegét, ha van néhány olyan család, aki megélhetési stratégiája (lomizás, vasazás), szenvedélybetegsége (kábitószerhasználat, alkoholfogyasztás) vagy az alapvető infrastrukturális hiányok miatt képtelen a saját telkének tisztán tartására.

A 2011. évi népszámlálási adatokat figyelembe véve, azokban a járásokban, ahol nagyobb számban találkozunk szegregátumokkal, a lakásállományt előregedett épületek képezik, amelyek általában a XX. század közepén épültek.⁵⁹ Ezek az épületek már ebben az időben is a „másodlagos ingatlanpiac” részét képezték, azáltal, hogy elsősorban a falvakba beáramló marginálisabb társadalmi csoportok számára jelentettek perspektívát. Annak következtében, hogy az elsődleges ingatlanpiacon

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Tóth Janka – Méreiné Berki Boglárka – Málóvics György – Juhász Judit – Boros Lajos 2017: „Ha csak úgy kiköltöztetjük az embereket...” *Tér és Társadalom*, 31(3), 64–76. 64. DOI: [10.17649/TET.31.3.2859](https://doi.org/10.17649/TET.31.3.2859) Elérhető: <https://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/2859/4944> Letöltve: 2025.04.25.

⁵⁹ Péntes János – Pásztor István Zoltán – Szikszai Erzsébet 2022: A hazai cigányság lakhatási helyzete a települési roma népességarányok tükrében. *Máltai Tanulmányok*, 2022/2.33. <https://maltaitanulmanyok.hu/magazin/a-hazai-ciganysag-lakhatasi-helyzete> Letöltve: 2025.03.29.

eladhatatlanná váltak, az itt élők számára a térbeli szegregáció konzerválta a társadalmi és térbeli mobilizáció esélytelenségét is⁶⁰⁶¹

A lakóházak statikailag és energetikailag is rossz állapotúak, vakolatlanok, az ajtók és ablakok nem zárhatók. A lakások egynegyede még a mai napig is komfort nélküli. A közüzemi szolgáltatásokhoz való hozzáférés sok esetben nem biztosított, ezért is gyakori a szabálytalan áram- és/vagy gázvételezés. A lakások berendezése és a helyiségeinek kialakítása (vagy éppen hiánya) a mindennapi életvitelnek nem megfelelő.⁶²

A lakások rossz állapota mellett a cigánytelepek jellemzője, hogy a családok úgy élnek egy-egy ingatlanban, hogy annak tulajdonjoga gyakran nem tisztázott. Ennek oka, hogy a lakás vagy a korábbi generációk után öröklődött, de az ingatlannyilvántartásba nem került be, vagy informális vásárlás keretében jutottak az ingatlanhoz, ami a földhivatali nyilvántartásban szintén nem jelent meg. Nem ritka az önkényes lakásfoglalás sem. A gyakran átláthatatlan tulajdoni viszonyok, a lakásban tartózkodás jogcímének hiánya lehetetlenné teszi az épületek állapotának állami támogatásokkal történő korszerűsítését, a közüzemi szolgáltatások bevezetését, ami egyre rontja az épületállomány minőségét⁶³⁶⁴.

A rossz állapotú, általában kis alapterületű vagy alacsony szobaszámú lakásokban több generáció él együtt, zsúfolt körülmények között. 2021-ben túlszúfolt körülmények között élt a romák 91 százaléka. Ez az adat 10 százalékponttal rosszabb az Európai Unió többi tagállamához képest. A legtöbb családnál a gyermekek a felnőttekkel egy szobában élnek, a privát szféra fogalma számukra ismeretlen⁶⁵⁶⁶.

Egészségügyi viszonyok

A különböző megélt hátrányok, a rossz társadalmi helyzet jelentősen befolyásolni tudja az egyén egészségi állapotát és egészségmagatartását is.⁶⁷ A szegregátumokban legkedvezőtlenebb társadalmi-gazdasági helyzetben élők a megfelelő egészségügyi ellátás hiánya miatt is

⁶⁰ Ladányi – Szelényi 2004: im.

⁶¹ Péntes – Pásztor– Szikszai 2022: im. 38. o.

⁶² Uo.

⁶³ Tóth – Méreiné – Málovics – Juhász - Boros 2017: im.76. o.

⁶⁴ Péntes – Pásztor– Szikszai 2022: im. 38. o.

⁶⁵ Szoboszlai 2022: im. 82.o.

⁶⁶ BAGázs Közhasznú Egyesület 2017: *Alap kutatás, Bag.* BAGázs Egyesület, Bag. 12. o. <https://bagazs.org/wp-content/uploads/2018/04/Bag-beszámoló-végleges.pdf> Letöltve: 2025.04.16.

⁶⁷ Hüse Lajos – Szoboszlai Katalin – Fábán Gergely 2017: A társadalmi periférián élő gyerekek és fiatalok rizikómagatartásának háttere. Periféria Egyesület, Nyíregyháza.

kiszolgáltatottá válnak. Sándor és szerzőtársai (2020) vizsgálata szerint a szegregátumokban élők jelentősen gyakrabban jelennek meg a háziorvosi ellátásban, mint azok, akik nem szegregált területen élnek. Ebből arra lehet következtetni, hogy a háziorvosi ellátás elérhetősége megfelelő, azonban ezeken a területen élők egészségi állapota rosszabb, ezért aktív orvosi ellátásra szorulnak. A gyengébb egészségügyi állapot arra enged következtetni, hogy a szakellátásban is felülreprezentáltak a szegregált körülmények között élők, de a statisztikai adatok ennek éppen ellenkezőjét mutatják. A járóbeteg ellátásban való alacsony reprezentáció magyarázata szintén a kiszolgáltatott, deprivált helyzetben keresendő, ami kiegészül az általános informálatlansággal is. Ameddig a háziorvosi ellátás széleskörűen és helyben elérhető, addig a szakellátások igénybevételéhez általában az adott területhez tartozó városi szakrendelő vagy az illetékes kórház szakrendelését kell igénybe venni, előzetes időpont foglalást követően. Ezek megszervezéséhez azonban sem megfelelő ismereteik, kompetenciájuk, sem anyagi forrásuk nincsen. A járóbeteg-szakellátás igénybevételének hiánya eredményezi, hogy az egyébként megfelelően kezelhető alapbetegségek (pl. hipertónia, cukorbetegség) súlyos lefolyásúvá válnak, és az előrehaladott állapot miatt a kórházi kezelésben résztvevők aránya jelentősen magasabb a szegregátumokban élők körében.

Figyelembe kell azonban vennünk, hogy ezek a tendenciák még az egészségügyi rendszer átalakítását megelőző adatokból figyelhetőek meg. 2020. július 1.-jén hatályba lépett a társadalombiztosítás ellátásaira jogosultakról, valamint ezen ellátások fedezetéről szóló 2019. évi CXII. törvény (újTbj.). Az új törvény alapján azoknak, akiknek 6 havi összegnél több járulék tartozása van, és hátraléka 2020. júliusa után keletkezett, a hatóságok automatikusan érvénytelenítik a TAJ-kártyájukat és az orvosi ellátásra csak térítési díj megfizetése ellenében válnak jogosulttá. Az új törvény azokat a társadalmi csoportokat sújtja leginkább, akik egyébként is a legkiszolgáltatottabb helyzetben vannak. Ahogy a foglalkoztatáspolitikai résznél kifejtettem, a szegregátumokban élők között rendkívül magas a munkanélküliek, így a társadalombiztosítással nem rendelkezők aránya. A munkaerőpiac legalsó szegmenseiben alkalmi munkát végzők pedig nem legális módon dolgoznak, így az "ingyenesen" igénybe vehető ellátásban ők sem részesülhetnek. Az egészségügyi ellátásból kiszoruló személyeknek lehetősége van kérelemmel élnie, amelynek pozitív elbírálása esetén az állam egy évig átvállalja a társadalombiztosítási járulék megfizetését. Ezek azonban tipikusan azok a személyek, akik nem értesülnek a lehetőségről, illetve a hivatali ügyintézés számukra megugorhatatlan kihívásokat jelent. Arról, hogy ez az új törvény a telep körülmények között élőket milyen mértékben érintette, és ezáltal hány olyan személy van, aki nem jut

egészségügyi ellátáshoz, egyelőre nem rendelkezünk megbízható adatokkal.

A szegények között is legszegényebbek

A részletezett strukturális kényszerek és folyamatok eredményeképpen a szegregáltan élők gazdasági mutatói jelentősen elmaradnak a társadalom átlagától. A Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkóztatási Stratégia (továbbiakban: Stratégia), a szegénységben és marginalizáltan élők társadalmon belüli arányának csökkentését tűzte ki célul. A Stratégia megalkotásával Magyarország csatlakozott az Európa 2020 Stratégiához (továbbiakban: EU2020), amelynek célja a hazai Stratégiával megegyező. Az EU2020 a társadalmi kirekesztettséget és szegénységet három indikátor vizsgálata alapján méri:

1. Relatív jövedelmi szegénység, azaz a háztartás éves jövedelme nem haladja meg a szegénységi küszöböt.
2. Súlyos anyagi depriváció, azaz az anyagi nélkülözéshez meghatározott kilenc⁶⁸ indikátorból legalább négyféle igaz az adott háztartásra.
3. Munkaerőpiaci szempontból alacsony intenzitású háztartás, azaz a háztartás aktív korú tagjai a munka potenciál 20%-át használták ki az év során.

A roma háztartások szegénységi kockázata lényegesen magasabb, mint a nem romáké, a szegénység háromszor akkora mértékben sújtja a romákat, mint a többségi társadalomhoz tartozókat. A romák körében mutatkozó magasabb arány a társadalmi jellemzőkből eredő hátrányok összeadódására vezethetők vissza⁶⁹. A romákra jellemző a generációkon keresztül öröklődő és kulminálódó alacsony iskolai végzettség, az alacsonyabb jövedelmek, a magas arányú munkanélküliség, a biztonságos élet megteremtéséhez szükséges alapvető feltételek hiánya és a változásban való bizalom elvesztése⁷⁰

A kétezres évek első felében, a szegénységi mutatók enyhén javuló tendenciájának a 2008-ban bekövetkezett nagy gazdasági válság vetett véget, ami a súlyos anyagi depriváció, a társadalom szegmentálódásának

⁶⁸ 1. képtelen a nem várt kiadásokat fedezni; 2. nem engedhet meg magának évi egy hét nyaralást az otthonán kívül; 3. nem képes a különféle tartozások törlesztésére; 4. nem engedhet meg magának minden másnap egy húsételt; 5. nem képes otthonát megfelelően fűteni; 6. anyagi okokból nincs mosógépe; 7. anyagi okokból nincs telefonja; 8. anyagi okokból nincs színes televíziója; 9. anyagi okokból nincs autója

⁶⁹ Bernáth 2018: im. 146. o.

⁷⁰ BAGázs Közhasznú Egyesület 2017: im. 12. o.

és a kirekesztettség erősödéséhez vezetett. A fogyasztásorientált anyagi deprivációt tekintve elmondhatjuk, hogy Magyarországon a súlyos anyagi deprivációban élők aránya 2012-ben 25 százalék volt, ami 2014-re 19 százalékra csökkent. Ez az arány a csökkenés ellenére is kiemelkedően magasnak mondható, ezzel az adattal, az európai országok közül csak Romániát és Bulgáriát sikerült magunk mögé szorítani. 2012-ben a súlyos anyagi deprivációkban élők 70 százaléka tartósan súlyos anyagi deprivált is volt, és ez az arány 2014-re 74 százalékra emelkedett⁷¹. Ezek az adatok egyértelműen mutatják, hogy a depriváltságból való kilépés esélye meglehetősen alacsony. A tartósan súlyos anyagi depriváltság által érintettek társadalmi-demográfiai mutatóit vizsgálva megállapítható, hogy főként a magas szegénységi kockázatú csoportok tartoznak ide. Azaz a tartós anyagi depriváció konzerválását elősegíti az alacsony iskolai végzettség (legfeljebb 8 általános iskolai osztályt végzettek), a gazdasági inaktivitás és munkanélküliség, valamint a három vagy több gyermek vállalása⁷².

A kiemelkedően magas munkanélküliség, az alacsony iskolai végzettség, a szegénység, a nem megfelelő lakhatási körülmények, a rossz egészségügyi állapot, valamint a jobb élet reményének hiánya és a többségi társadalomból való kirekesztettség érzése folyamatosan és kölcsönösen egymásra hatva, spirálszerűen mélyítik el a problémákat. A kielégítetlen szükségletek és a feleslegesség érzése súlyos frusztrációt gerjeszt, az érintettek személyiségében pedig sérülést okoz⁷³. A mertoni anómia elmélet szerint a deviáns viselkedés annak következménye, hogy az egyének nem képesek a társadalmi normák által megkövetelt sikert legitim módon elérni.⁷⁴ Esetünkben ez azt jelenti, hogy a szegregátumokban élő emberek életét a kilátástalanság, a bizonytalanság és a településrésről való elvágyódás irányítja. Mivel a szegregátum elhagyása, illetve az életminőség javulása általában irreális célnak minősül, a jelenlegi helyzetükben nincs sem biztos, sem pozitív jövőképük. A mindennapok kilátástalanságából a kábítószer egyfajta menekülési útvonalat jelent számukra, amellyel – ha csak rövid időre is –, de nem kell jelen lenni abban az életben, amely percepciói szerint már minden lehetőségtől megfosztotta őket⁷⁵.

⁷¹ Branyiczki Réka – Gábor András 2018: A szegénység dinamikája a válság időszakában Magyarországon. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2018*. TÁRKI, Budapest, 125–143. 132. o. DOI: 10.61501/TRIP.2018.7.: https://tarki.hu/sites/default/files/trip2018/125-143_Branyiczki_Gabos_szegenysege-dinamika.pdf, Letöltve: 2025.04.11.

⁷² Bernáth 2018: im. 150. o.

⁷³ Solt Ágnes – Virág György 2010: Veszélyeztető és kriminalizáló tényezők a szegregált telepeken élők mindennapjaiban. In: *Virág György (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok 47*. OKRI, Budapest, 2010, 202–229. 213. o.

⁷⁴ Merton, Robert K. 2002: *Társadalomelmélet és társadalom struktúra*. Osiris Kiadó, Budapest.

⁷⁵ Szécsi Judit – Sík Dorka : Szerhasználat egy hátrányos helyzetű járás szegregátumaiban. *Esély*, 2016/2, 115–

Összefoglalás

A tanulmány első részében bemutatott strukturális kényszerek – mint a munkaerőpiacról való kiszorulás, az oktatásban való lemaradás, a lakhatási és egészségügyi egyenlőtlenségek – együttesen járulnak hozzá a szegregált közösségekben élők halmozottan hátrányos helyzetéhez. A társadalmi kizáródás spirálja, a kilátástalanság érzése és az alapvető életfeltételek hiánya olyan komplex környezetet eredményez, amelyben a deviáns válaszok, így a kábítószer-fogyasztás is értelmezhetővé válik. A következő rész ezt a társadalmi kontextust követve a hazai kábítószerpiac átalakulását, az új pszichoaktív szerek megjelenését, valamint a szegregált közösségekben tapasztalható szerhasználati mintázatokat vizsgálja meg részletesen.

Felhasznált irodalom

BAGázs Közhasznú Egyesület (2017): *Alap kutatás, Bag.* BAGázs Egyesület, Bag.

<https://bagazs.org/wp-content/uploads/2018/04/Bag-beszámoló-végleges.pdf> Letöltve: 2025.04.16.

Báder Iván (2013): A cigány/roma tanulók integrációja az elmúlt évtizedben az oktatáspolitikai döntések tükrében. *Szociálpedagógia*, 1–2, 5–12. <https://real-j.mtak.hu/12247/> Letöltve: 2025.04.11.

Bernáth Anikó (2018): A magyarországi romák társadalmi integrációja a 2010-es években. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2018*. TÁRKI, Budapest, 144–165. DOI: <https://doi.org/10.61501/TRIP.2018.8>, https://tarki.hu/sites/default/files/trip2018/144-165_Bernat_roma.pdf Letöltve: 2025.04.13.

Branyiczki Réka – Gábos András (2018): A szegénység dinamikája a válság időszakában Magyarországon. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2018*. TÁRKI, Budapest, 125–143. DOI: <https://doi.org/10.61501/TRIP.2018.7>

131. 121. o. https://www.esely.org/kiadvanyok/2016_2/2016-2_4-1_Szecsi-Sik_Szehasznalat.pdf Letöltve: 2025.03.25.

Csák Róbert – Márványkövi Ferenc – Rácz József (2017): Új pszichoaktív szerek (ÚPSZ) használók vizsgálata vidéki szegregátumokban. Magyar Addiktológiai Társaság, Budapest.

Dupcsik Csaba (2009): *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008*. Osiris Kiadó, Budapest.

Dupcsik Csaba (2018): A magyarországi cigányok/romák a hétköznapi és a tudományos diskurzusok tükrében. MTA TK Szociológiai Intézet, Budapest. https://szociologia.tk.hu/uploads/files/2018/dupcsik_roma.pdf
Letöltve: 2025.03.12.

Fábián Gergely (2022): Jövedelmi helyzet, jövedelmi viszonyok a telepi lakosok körében. *Acta Medicinae Et Sociologica*, 13(34), 63–75. DOI: <https://doi.org/10.19055/ams.2022.05/31/3>

Gazsó Ferenc (2019): Iskola, társadalom, rendszerváltás. In: Békés Zoltán – Harcsa István (szerk.): *Belvedere Kiadó*, Szeged. <https://real-eod.mtak.hu/9431/> Letöltve: 2025.04.26.

Györgyi Zoltán (2019): Célok és következmények: Tanügyirányításunk átalakítása. *Educatio*, 28(2), 213. o. DOI: <https://doi.org/10.1556/2063.28.2019.2.1>

Hajdú Tamás – Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (2014): Roma fiatalok a középiskolában. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2014*. TÁRKI, Budapest, 265–302.o. <https://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b334.pdf> Letöltve: 2025.04.22.

Hüse Lajos – Szoboszlai Katalin – Fábián Gergely (2017): A társadalmi periférián élő gyerekek és fiatalok rizikómagatartásának háttere. Periféria Egyesület, Nyíregyháza.

Kertesi Gábor (2005): *A társadalom peremén. Romák a munkaerőpiacon és az iskolában*. Osiris Kiadó, Budapest.

Kemény István – Janky Béla (2003): A cigányok foglalkoztatottságáról és jövedelmi viszonyairól. *Esély*, 2003/6. https://www.esely.org/kiadvanyok/2003_6/KEMENY.pdf o. Letöltve: 2025.03.12.

Kiss Márta (2016): A szelektív iskolaválasztás tényezői és az oktatás minőségével való összefüggései. *Társadalomtudományi Szemle*, 6(4), 46–49. DOI: <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2016.4.46>

Köllő János – Sebők Anna (2018): Lakóhely szerinti különbségek a nem tanuló és nem dolgozó tizenévesek arányában. In: Fazekas Károly – Csillag Márton – Hermann Zoltán – Scharle Ágota (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2018*. MTA KRTK, Budapest, 124–127. https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2020/01/mt_2018_hun.pdf Letöltve: 2025.03.22.

Kovai Cecília (2017): *A cigány-magyar különbségtétel és a rokonság*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.

Kovai Cecília – Vigvári András (2020): Befejezetlen proletarizáció? *Tér és Társadalom*, 34(3), 68–89. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.34.3.3284>

Ladányi János – Szelényi Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Lannert Judit (2017): Kábítószer-használat a szegregátumban élő általános iskolás gyerekek körében. Nemzeti Rehabilitációs és Szociális Hivatal, Budapest. https://www.t-tudok.hu/files/2/vezetoiosszefoglalodrog_korr.pdf Letöltve: 2025.03.13.

Messing Vera – Molnár Emília (2011): Válaszok a pénztelenségre: Szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái. *Esély*, 2011/1, 52–80. o. : https://esely.org/kiadvanyok/2011_1/03messingmolnar.indd.pdf Letöltve: 2025.04.11.

Merton, Robert K. (2002): *Társadalomelmélet és társadalom struktúra*. Osiris Kiadó, Budapest.

Molnár György (2018): Fiatalok a közfoglalkoztatásban. In: *Munkaerőpiaci Tükör 2018*. MTA KRTK, Budapest, 114–119. https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2020/01/mt_2018_hun_114-119.pdf Letöltve: 2025.04.25.

Pénzes János – Pásztor István Zoltán – Szikszai Erzsébet (2022): A hazai cigányság lakhatási helyzete a települési roma népességarányok tükrében. *Máltai Tanulmányok*, 2022/2. <https://maltaitanulmanyok.hu/magazin/a-hazai-ciganysag-lakhatasi-helyzete> Letöltve: 2025.03.29.

Scharle Ágota (2018): Roma fiatalok az iskolában és a munkapiacra. In: Fazekas Károly – Csillag Márton – Hermann Zoltán – Scharle Ágota (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2018*, 120–123. https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2019/12/mt_2018_hun_120-123.pdf

Solt Ágnes – Virág György (2010): Veszélyeztető és kriminalizáló tényezők a szegregált telepeken élők mindennapjaiban. *In: Virág György (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok* 47. OKRI, Budapest, 2010, 202-229.

Szécsi Judit – Sík Dorka (2016): Szerhasználat egy hátrányos helyzetű járás szegregátumaiban. *Esély*, 2016/2, 115-131.o.
Elérhető: https://www.esely.org/kiadvanyok/2016_2/2016-2_4-1_Szecci-Sik_Szerhasznalat.pdf Letöltve: 2025.03.25.

Szoboszlai Katalin (2022): Lakáshelyzet egy szegregátumban. *Acta Medicinæ Et Sociologica*, 13(34), 76-89.
DOI: <https://doi.org/10.19055/ams.2022.05/31/4>

Tóth Janka – Méreiné Berki Boglárka – Málovics György – Juhász Judit – Boros Lajos (2017): „Ha csak úgy kiköltöztetjük az embereket...” *Tér és Társadalom*, 31(3), 64-76. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.31.3.2859>

Váradi Mónika Mária (2016): Értékteremtő közfoglalkoztatás periférius vidéki terekben. *Esély*, 2016/1, 30-56.o.
https://www.esely.org/kiadvanyok/2016_1/2016-1_2-1_Varadi_Ertekteremto_kozfoglalkoztatatas.pdf Letöltve: 2025.04.12.

Dr. Tengölics Zsófia Márta (ORCID: 0009-0000-6499-2131)

ELTE ÁJK Agrárjogi Tanszék

Témavezető: Dr. Kurucz Mihály egyetemi tanár

DOI: <https://doi.org/10.55052/themis.2025.1.122>

**A jogi személyek, mint aktív mezőgazdasági termelők,
és támogatási jogosultságuk a magyar agrárjogban,
kitekintéssel a hazai birtokstruktúrára**

*(Legal persons as active farmers and their entitlement to
support in Hungarian agricultural law with a view to the Hungarian
land structure)*

Absztrakt

A KAP alanyi köre nem csak a természetes, de jogi személyek számára is biztosít támogatási jogosultságot. A támogatások igényléséhez szükséges aktív mezőgazdasági termelői minőség bevezetésével és a támogatási jogosultságok személyhez kötöttsége által felmerül a kérdés, hogy mennyiben változott meg az agráriummal foglalkozó jogi személyek támogatása. A tanulmány kísérletet tesz arra is, hogy áttekintést adjon arról, milyen megosztásban jelennek meg Magyarországon az egyéni termelők és a jogi személyként gazdálkodók, különös tekintettel a családi mezőgazdasági társasági forma lehetőségére.

Kulcsszavak: agrárjog, aktív mezőgazdasági termelő, jogi személy, KAP, jövedelemtámogatás

Abstract

The CAP provides the right to support not only natural persons but also legal persons. With the introduction of the active farmer status required to apply for support and the personalisation of support entitlements, the question arises as to what extent has the support for legal entities active in agriculture changed. The study also attempts to provide an overview of the division between individual farmers and those who are legal entities in Hungary, in particular with the emergence of family farming companies.

Keywords: *agricultural law, active farmer, legal person, CAP, income support*

Bevezető gondolatok

A korábbi években több tanulmányt írtam a Közös Agrárpolitika (a továbbiakban: KAP) alanyának tekintendő mezőgazdasági termelőkről, de mindössze annak természetes személyi voltát vizsgáltam. A közös agrárpolitika keretében a tagállamok által elkészítendő stratégiai tervhez (KAP stratégiai terv) nyújtott, az Európai Mezőgazdasági Garanciaalap (EMGA) és az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EMVA) által finanszírozott támogatásra vonatkozó szabályok megállapításáról, valamint az 1305/2013/EU és az 1307/2013/EU rendelet hatályon kívül helyezéséről szóló 2021/2115. európai parlamenti és tanácsi rendelet (a továbbiakban: 2021/2115/EU rendelet) rendelkezéseinek megfelelően a jogi személy mezőgazdasági termelők is alanyai a KAP-nak¹.

Hasonlóképp jár el a hazai jogalkotó az aktív mezőgazdasági termelői minőség meghatározása kapcsán, bár ehhez – az egységes kérelem² benyújtásán felül – legalább tíz hektár támogatható földtulajdon vagy aktív státuszban nyilvántartott tevékenység rendszerbeli megjelenése szükséges – például élelmiszer-termelési, tenyésztési tevékenység, méhtartás, vagy apróvad-gazdálkodás³.

A jogi személyeket tekintve a tanulmány kiindulópontja a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvénynek (a továbbiakban: Ptk.) jogi személyekre vonatkozó rendelkezései, mint az agrárjogban alkalmazott általános háttérjogszabály.

A bevezetéshez hozzátartozik, hogy a jogalkotó hármas személyi megkülönböztetés bevezetését látta irányadónak hazánkban: több jogszabályban is a külföldi és tagállami személyek, a természetes és jogi személyek, valamint a természetes személyeken belül a mezőgazdasági

¹ A közös agrárpolitika keretében a tagállamok által elkészítendő stratégiai tervhez (KAP stratégiai terv) nyújtott, az Európai Mezőgazdasági Garanciaalap (EMGA) és az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EMVA) által finanszírozott támogatásra vonatkozó szabályok megállapításáról, valamint az 1305/2013/EU és az 1307/2013/EU rendelet hatályon kívül helyezéséről szóló 2021/2115. európai parlamenti és tanácsi rendelet (a továbbiakban: 2021/2115/EU rendelet) 3. cikk 1. pont.

² Az egységes kérelemmel igényelhető egyes agrártámogatások eljárási szabályairól szóló 15/2024. (IV. 9.) AM rendelet [a továbbiakban: 15/2024. (IV. 9.) AM rendelet] 1. § 15. pont „egységes kérelem: a közös agrárpolitika finanszírozásáról, irányításáról és monitoringjáról, valamint az 1306/2013/EU rendelet hatályon kívül helyezéséről szóló, 2021. december 2-i (EU) 2021/2116 európai parlamenti és tanácsi rendelet (a továbbiakban: KAP II rendelet) 69. cikk (1)–(2) bekezdése alapján, az (EU) 2022/1173 rendelet 8–9. cikke szerint benyújtásra kerülő támogatási, illetve kifizetési kérelem”.

³ A Közös Agrárpolitika Stratégiai Tervből finanszírozott egyes támogatások igénybevételehez kapcsolódó aktív mezőgazdasági termelői minőség követelményeiről szóló 20/2024. (IV. 9.) AM rendelet 3. § (3) bekezdés.

képzettséggel, gyakorlattal és az ilyennel nem rendelkező személyek elválasztása ismerhető fel⁴. Agrárjogi jogalanyok alatt pedig üzletszerű tevékenységet végző, szakirányú képzettség és gazdaság birtokában lévő, vállalkozó jogállású természetes vagy jogi személyek értendők⁵.

A tanulmányban során nem csak annak járok utána, mennyiben változott a jogi személyek támogatási jogosultságához való viszonya az aktív mezőgazdasági termelői minőség bevezetésével, hanem annak is, hogy anyagi jogi vagy statisztikai számbavételi jellegnek tekinthető-e a mezőgazdasági termelői státusz, valamint, hogy a termelőt az üzem vagy a jövedelemtámogatás teszi-e jogalannya.

A magyar agráriumra jellemző jogi személyek

Mielőtt a mai magyar és uniós agráriumhoz fűződő jogi személyek vizsgálata megkezdődne, érdemes a múlt századra jellemző társas formák áttekintése is. A legismertebb forma vélhetően a termelőszövetkezet volt, amelynek jellemzője, hogy tagjai a kollektíva számára végeztek termelő vagy szolgáltató tevékenységet⁶. Esetlegesen felmerülhetett a termelői szakcsoport, ami átmenetet jelentett a termelőszövetkezetek és az értékesítő, beszerző, valamint fogyasztói tevékenységet végző szövetkezetek között⁷.

A rendszerváltást követő jogi szabályozás áttekintése kronológiai, jogforrási hierarchiai és jogalkotói megosztásban is releváns, éppen ezért elsőként az Európai Unió (a továbbiakban: EU) KAP rendeleteit, majd a magyarországi törvényhozást, és végül az ennél alacsonyabb szintű jogszabályokat tekintem át.

A KAP alanyainak meghatározásától eltérően a termelői csoportok meghatározására külön támogatás kontextusában hozott létre definíciót az európai integráció, már az 1998. évben⁸, egy évvel a gazdálkodói terminus kialakítását megelőzően. A rendelet azt is kiemelte, hogy a termelői csoportok elismerése a támogatási kérelem benyújtásához kapcsolódó tagállami jogkör⁹. A 2006-ban hatályon kívül helyezett rendelet

⁴ Kurucz 2015. 148.

⁵ Olajos – Nagy 2023. 2.

⁶ Berei 1962. 413.

⁷ Muraközy 1958. 587.

⁸ A nyersdohányágazatban a jövedelemtámogatási rendszer, a termelési kvóták és a termelői csoportoknak nyújtandó külön támogatás tekintetében a 2075/92/EGK tanácsi rendelet alkalmazása részletes szabályainak meghatározásáról szóló 2848/98/EK bizottsági rendelet (a továbbiakban: 2848/98/EK rendelet) 1. cikk „termelői csoport: a 4. cikk szerint elismert termelők csoportja”.

⁹ 2848/98/EK rendelet 2. cikk (1) bekezdés.

meghatározta azokat a kötelezettségeket, amelyeknek a termelői csoportoknak meg kellett felelnie, mint például, hogy azt a tagok kezdeményezésére hozták létre, valamint célja az, hogy a termelést kollektíven a piac igényeihez igazítsák a termelők¹⁰. A termelői csoportok, a beszerző-értékesítő szövetkezetek, valamint a termelő-értékesítő szervezetek, mint üzemkiegészítő szervezetek hazánkban is megjelentek¹¹.

A KAP rendeletek között alapvetően a gazdálkodó vagy mezőgazdasági termelő meghatározása kapcsán található jogi személyekre, illetőleg csoportokra való utalás, elsőként az 1999-ben¹², majd azóta egészen a jelenleg hatályos szabályozásig. A KAP félidejű felülvizsgálatát¹³ követően a 2003-ban a termelői csoportokra való utalás a komlóra vonatkozó külön agrártámogatás keretein belül jelent meg, ezáltal kiegészítő támogatást biztosítva az elismert termelői csoportok számára¹⁴. Az ezt követő szabályozás már a támogatás összege és az arra való jogosultság kontextusában említi a termelői csoportokban való tagságot, mégpedig a támogatás odaítélésének addicionális, objektív kritériumaként¹⁵.

A Lisszaboni Szerződés után a közös agrárpolitika keretébe tartozó támogatási rendszerek alapján a mezőgazdasági termelők részére nyújtott közvetlen kifizetésekre vonatkozó szabályok megállapításáról, valamint a 637/2008/EK és a 73/2009/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről szóló 1307/2013/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet (a továbbiakban: 1307/2013/EU rendelet), – ami bevezette az európai agrárjogba az aktív mezőgazdasági termelő kritériumát –, a pénzügyi fegyelem elve, a támogatások csökkentése, az átcsoportosítással nyújtható támogatás, az ökológiai jelentőségű terület, valamint a termeléstől függő önkéntes támogatás kapcsán tartalmaz még fontos rendelkezéseket. A pénzügyi fegyelem mechanizmusa¹⁶ érdekében a jogi személyek, illetve termelői csoportok esetében 2000 eurós kiigazítási arányt engedélyezett a

¹⁰ 2848/98/EK rendelet 3. cikk (1) bekezdés.

¹¹ Orlovits – Kovács 2015.

¹² A közös agrárpolitika keretébe tartozó közvetlen támogatási rendszerek közös szabályainak megállapításáról szóló 1259/1999/EK tanácsi rendelet 10. cikk a) pont.

¹³ Halmai 2007. 128-129.

¹⁴ A közös agrárpolitika keretébe tartozó közvetlen támogatási rendszerek közös szabályainak megállapításáról és a mezőgazdasági termelők részére meghatározott támogatási rendszerek létrehozásáról, továbbá a 2019/93/EGK, 1452/2001/EK, 1453/2001/EK, 1454/2001/EK, 1868/94/EK, 1251/1999/EK, 1254/1999/EK, 1673/2000/EK, 2358/71/EGK és a 2529/2001/EK rendelet módosításáról szóló 1782/2003/EK tanácsi rendelet 68a. cikk.

¹⁵ A közös agrárpolitika keretébe tartozó, mezőgazdasági termelők részére meghatározott közvetlen támogatási rendszerek közös szabályainak megállapításáról és a mezőgazdasági termelők részére meghatározott egyes támogatási rendszerek létrehozásáról, az 1290/2005/EK, a 247/2006/EK és a 378/2007/EK rendelet módosításáról, valamint az 1782/2003/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről szóló 73/2009/EK tanácsi rendelet 97. cikk.

¹⁶ Halmai 2007. 139. „E mechanizmus az agrárpiaci és a közvetlen támogatások növekedését tartja korlátok között.”

rendelet, amennyiben a jogi személy vagy csoport hasonló jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezhet, mint a természetes személy termelők¹⁷.

Az 1307/2013/EU rendelet pénzügyi fegyelemre¹⁸ vonatkozó rendelkezései a 2021/2115/EU rendeletben is megjelennek, ezen felül pedig a rendelet a jövedelemtámogatások, a kiegészítő rendszerek, a beavatkozástípusok, a pénzügyi támogatások, valamint a beruházások kapcsán tartalmaz jogi személyekre, illetve termelői csoportokra vonatkozó szabályozást.

Az agrártámogatásokra vonatkozó rendelkezéseket a következő fejezetben elemzem.

A magyar jogalkotó törvényi szinten először az erdőbirtokossági társulat szabályait határozta meg, ami a törvénynek megfelelően gazdálkodó szervezet és jogi személy¹⁹.

Az erdőbirtokossági társulatot követően a termelői szerveződés²⁰ kifejezés jelent meg a hazai agráriumban jellemző jogi személyként, még a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvény (a továbbiakban: Földforgalmi törvény) átfogó módosításait megelőzően.

A Ptk. a rendszerváltoztatás előtti jogalkotásból fenntartotta a jogi személyek között a szövetkezetek alapításának lehetőségét, amelynek egyéb szabályait a szövetkezetekről szóló 2006. évi X. törvény határozza meg.

A fentieknek megfelelően – ha a 2013. évi adatokat vesszük alapul –, akkor az 1.680.044 mezőgazdasági termelőből 13.624 volt társas vállalkozás, ebből

- 9.128 korlátolt felelősségű társaság;
- 768 egyéb jogi személyiségű társas vállalkozás;
- 2.435 jogi személyiség nélküli társas vállalkozás;
- 335 részvénytársaság; valamint

¹⁷ A közös agrárpolitika keretébe tartozó támogatási rendszerek alapján a mezőgazdasági termelők részére nyújtott közvetlen kifizetésekre vonatkozó szabályok megállapításáról, valamint a 637/2008/EK és a 73/2009/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről szóló 1307/2013/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet (a továbbiakban: 1307/2013/EU rendelet) 8. cikk (4) bekezdés.

¹⁸ 2021/2115/EU rendelet 17. cikk (4) bekezdés.

¹⁹ Az erdőbirtokossági társulatról szóló 1994. évi XLIX. törvény 2. § (1) bekezdés „A társulat az erdő művelési ágban nyilvántartott egy vagy több földrészlet tulajdonosai által az erdőgazdálkodási tevékenységgel összefüggő, valamint az ahhoz kapcsolódó feladatok ellátására létrehozott, a polgári perrendtartásról szóló törvény szerinti gazdálkodó szervezet.”

²⁰ Az élelmiszerláncról és hatósági felügyeletéről szóló 2008. évi XLVI. törvény, Fogalommeghatározások 76. pont: „termelői szerveződés: a mezőgazdasági piacok közös szervezésének létrehozásáról, valamint egyes mezőgazdasági termékekre vonatkozó egyedi rendelkezésekről szóló 2007. október 22-i 1234/2007/EK tanácsi rendelet 122. cikkének a) pontjában meghatározott, valamint a 122. cikk b) és c) pontjában foglaltak szerint létrejött, és a 125. b, 125. c, és 125. e, cikkében meghatározott feltételekkel elismert szervezet, továbbá az agrárpolitikáért felelős miniszter által elismert termelői csoport”.

- 958 mezőgazdasági szövetkezet volt hazánkban²¹.

A Földforgalmi törvény ugyan nem a támogatási jogosultságokra tekintettel szabályozza a jogi személyeket, hanem címéből adódóan földforgalmi szempontból, mégis háromféle jogi személy meghatározását is tartalmazza. Az EU agrárjogával szembeállítható, hogy a földműves²² meghatározás kizárólag természetes személyekre értelmezhető, de a mezőgazdasági termelőszervezet²³, valamint az újonnan alapított mezőgazdasági termelőszervezet²⁴ is megjelenik a törvényben, amelyek lehetnek jogi személyek, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetek is.

A mezőgazdasági termékpiacok szervezésének egyes kérdéseiről, a termelő és szakmaközi szervezetekről szóló 2015. évi XCVII. törvény címéből adódóan egy jogi személy mezőgazdasági termelő és egy egyesülés létrehozását biztosítja, előbbi a termelői szervezet²⁵, utóbbi pedig a szakmaközi szervezet²⁶ lehet.

²¹ Kapronczai 2016. 404.

²² A mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvény (a továbbiakban: Földforgalmi tv.) 5. § 7. pont.

²³ Földforgalmi tv. 5. § 19. pont: „*mezőgazdasági termelőszervezet: a mezőgazdasági igazgatási szerv által e törvény végrehajtására kiadott rendeletben meghatározott feltételek alapján nyilvántartásba vett, tagállami székhelyű jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet, amelynek alaptevékenysége olyan mező-, erdőgazdasági tevékenység, illetve kiegészítő tevékenység, amelyet a jogügyletet megelőzően legalább 3 éve folyamatosan folytat, éves értékesítése nettó árbevételének több mint a fele a mező-, erdőgazdasági tevékenységből, illetve a kiegészítő tevékenységből származik, és legalább egy vezető tisztségviselője, vagy a cégvezetője a mező-, erdőgazdasági tevékenységet, illetve a kiegészítő tevékenységet a szervezetben fennálló tagsági viszonyához kapcsolódóan gyakorolja, és e törvény végrehajtására kiadott rendeletben meghatározott mezőgazdasági vagy erdészeti szakirányú szakképzettséggel vagy szakképesítéssel, vagy a mezőgazdasági igazgatási szerv által igazolt legalább 3 éves üzemi gyakorlattal rendelkezik, vagy amely újonnan alapított mezőgazdasági termelőszervezetnek minősül, amely nemzeti park igazgatóságnak minősül, amely erdőgazdálkodásra jogosult erdészeti szakirányító vállalkozásnak minősül*”.

²⁴ Földforgalmi tv. 5. § 26. pont: „*újonnan alapított mezőgazdasági termelőszervezet: Magyarországon nyilvántartásba vett tagállami székhelyű jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet amelynek alaptevékenysége a mező-, erdőgazdasági tevékenység, illetve kiegészítő tevékenység, amely nem rendelkezik az Európai Unió tagállamában, az Európai Gazdasági Térségről szóló megállapodásban részes államban, valamint a nemzetközi szerződés alapján velük egy tekintet alá eső államban fekvő föld felett használati joggal, amelynek legalább egy vezető tisztségviselője, vagy a cégvezetője a mező-, erdőgazdasági tevékenységet, illetve kiegészítő tevékenységet a szervezetben fennálló tagsági viszonyához kapcsolódóan gyakorolja és e törvény végrehajtására kiadott rendeletben meghatározott mezőgazdasági vagy erdészeti szakirányú szakképzettséggel vagy szakképesítéssel, vagy a mezőgazdasági igazgatási szerv által igazolt legalább 3 éves üzemi gyakorlattal rendelkezik, és a szervezet nem különválással, kiválással, szervezeti formaváltással, egyéb jogutódlás folytán keletkezett*”.

²⁵ A mezőgazdasági termékpiacok szervezésének egyes kérdéseiről, a termelő és szakmaközi szervezetekről szóló 2015. évi XCVII. törvény 2. § f) pont: „*termelői szervezet: e törvény hatálya alá tartozó terméket termelő szervezetek és személyek kezdeményezésére létrehozott, a Rendelet vagy a Halkereskedelmi Rendelet előírásainak megfelelő, és a miniszter által elismert jogi személy*”.

²⁶ Uo. 2. § e) pont: „*szakmaközi szervezet: a Rendelet vagy a Halkereskedelmi Rendelet hatálya alá tartozó terméket termelő, feldolgozó és forgalmazó szervezetek és személyek által az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról szóló 2011. évi CLXXV. törvény alapján létrehozott, bírósági nyilvántartásba vett, a Rendelet előírásainak vagy a Halkereskedelmi Rendelet 11. cikke szerinti ágazatközi szervezetekre vonatkozó előírásoknak megfelelő és az agrárpolitikáért felelős miniszter (a továbbiakban: miniszter) által elismert egyesület vagy köztestület*”.

A Ptk. jogi személyekre vonatkozó rendelkezéseit kiegészítve vezette be a jogalkotó a családi mezőgazdasági társaság lehetőségét, ami nyilvántartásba vételi kötelezettség teljesítését követően kezdheti meg működését. Meg kell jegyezni azonban, ahogy a törvény rendelkezéseinek megfelelően gazdasági társaság, szövetkezet vagy erdőbirtokossági társulat számára áll nyitva ez a működési forma²⁷. Annak ellenére, hogy nem rendelkeznek jogalanyisággal, a hazai agrárjog meghatározó képviselőjeként említendő meg az őstermelők családi gazdasága²⁸.

Szakminiszteri rendeleti szabályozásban találhatóak példák a termelői csoportokra²⁹, valamint a jogi személy mezőgazdasági termelőkre³⁰. Idén pedig új rendelet megalkotása van folyamatban a termelői csoportok elismeréséről, működéséről, valamint a termelői csoportok és a termelői szervezetek új tevékenységének vállalásáról, amelyben a termelői csoportok meghatározása a korábbi, azonos témájú rendelet tartalmi elemeit venné át³¹.

A fentiekén kívül jogi személyek még a termelői integrációs szervezetek³², amelyeket szintén miniszteri rendelet szabályoz, és amely saját termelői³³ definíciót is megad. A termelői integrációs szervezetekről szóló 24/2020. (VI. 22.) AM rendelet a termelő tagok³⁴ között külön jogi személyek belépését is lehetővé teszi.

²⁷ A családi gazdaságokról szóló 2020. évi CXXIII. törvény (a továbbiakban: Csgt.) 14. § (1) bekezdés.

²⁸ Csgt. 6. § (1) bekezdés „Az őstermelők családi gazdasága olyan önálló jogalanyisággal és a tagok vagyonától elkülönült vagyonnal nem rendelkező, legalább két, egymással hozzátartozói láncolatban álló mezőgazdasági őstermelő tag által létrehozott termelési közösség, amelynek keretein belül a mezőgazdasági őstermelők az őstermelői tevékenységüket saját gazdaságukban közösen, valamennyi tag személyes közreműködésén alapulva, összehangoltan végzik”.

²⁹ A termelői csoportok elismeréséről szóló 42/2015. (VII. 22.) FM rendelet 1. § (1) bekezdés „A termelői csoport az azonos termék vagy termékcsoporthoz tartozó termelők olyan együttműködése, amelyben piaci pozícióik megerősítése érdekében, az általuk önállóan végzett mezőgazdasági vagy erdőgazdálkodási alaptevékenységükhöz illeszkedő tevékenységekre az e rendeletben meghatározott szabályok betartásának vállalásával önkéntesen társulnak”.

³⁰ 15/2024. (IV. 9.) AM rendelet 1. § 44. pont „mezőgazdasági termelő: a KAP I rendelet 3. cikk 1. pontja szerinti természetes vagy jogi személy, illetve természetes vagy jogi személyek csoportja, aki vagy amely a KAP I rendelet 4. cikk (2) bekezdése alapján meghatározott mezőgazdasági tevékenységet folytat”.

³¹ A termelői csoportok elismeréséről, működéséről, valamint új tevékenység termelői csoportok és termelői szervezetek általi vállalásáról szóló AM rendelet tervezete 1. § (1) bekezdés.

³² A termelői integrációs szervezetekről szóló 24/2020. (VI. 22.) AM rendelet 1. § d) pont „termelői integrációs szervezet: a mezőgazdasági termékpiacok szervezésének egyes kérdéseiről, a termelői és a szakmaközi szervezetekről szóló 2015. évi XCVII. törvény 2. § (1) bekezdés f) pontjában meghatározott, az 1308/2013/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet 1. cikk (2) bekezdés a)–h), l)–o), q)–t), valamint v)–x) pontjában meghatározott ágazatokban – a 154. cikkben meghatározott feltételekkel – elismert szervezet”.

³³ Uo. 1. § c) pont „termelő: az 1308/2013/EU rendelet I. mellékletének I–VIII., XII–XV., XVII–XX., valamint XXII–XXIV. részében meghatározott terméket állít elő”.

³⁴ A termelői integrációs szervezetekről szóló 24/2020 (VI. 22.) AM rendelet 1. § e) pont „termelő tag: olyan termelő vagy termelőkből alakult jogi személy, amely termelői integrációs szervezet vagy termelői integrációs szervezetek társulásának tagjaként a termelői integrációs szervezet elismerésével érintett terméket termel”.

A jogi személyek támogatási jogosultságának vizsgálatát megelőzően szükséges az üzem és a vállalkozás, valamint a gazdaság és a vállalat fogalmak differenciálása. Üzem alatt az a dologösszesség értendő, amely azonos gazdasági célnak van alárendelve, jelen esetben ez a cél a gazdálkodás, a mezőgazdasági tevékenység. A vállalkozás alatt a gazdaság – különös tekintettel a német szabályozásra – és a vállalat értendő, előbbi jövedelemszerzés céljából működtetett vállalkozás, amely korlátozott kereskedelmi tevékenységet is elláthat, utóbbi pedig önálló jogalanyisággal rendelkező termelő és kereskedő vállalkozás, amelynek tevékenysége nem csak saját termékeire korlátozódhat³⁵.

A jogi személyek támogatási jogosultsága

Ahhoz, hogy a fejezet címét megfelelően ki lehessen bontani – különös tekintettel a területalapú támogatásokra – először a belföldi jogi személyek területszerzésének lehetőségeit szükséges körbejárni. A privatizációs időszakot követően ugyanis csak bizonyos jogi személyek számára volt lehetőség földrészletek megszerzésére, így a Magyar Állam, a helyi önkormányzatok, a közalapítványok, valamint az egyházi jogi személyek szerezhettek tulajdont, gazdasági társaságok, szövetkezetek azonban nem, ami a családi gazdaságok elterjedését vonta maga után hazánkban.

Az erdőbirtokossági társulatok meghonosítását követően a kivételi kör elkezdett kinyílni a területszerzésre alkalmas jogi személyek esetében, ám a gazdasági célok érdekében létrehozott szervezetek – mint például a szövetkezetek és a korlátozott felelősségű társaságok – továbbra sem voltak jogosultak földszerzésre, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy ma kevés nagyüzem található Magyarországon³⁶. A Földforgalmi törvény rendelkezései – meghatározott módon és mértékben – már lehetőséget biztosítanak földek tulajdonjogának megszerzésére jogi személyek számára is³⁷, azonban ez nem jelenti azt, hogy az évtizedek óta jellemző gazdálkodói struktúra átalakult volna. Ugyanakkor a jogalkotó fenntartotta a lehetőséget jogi személyek esetén a földszerzés korlátozására is, ha az indokolt mértékben és arányosan történik³⁸. A jogi személyek földtulajdon szerzését alapvetően az államra, a bevett egyházakra, a jelzálog-hitelintézetekre és a föld fekvése szerint illetékes települési

³⁵ Orlovits 2009. 369.

³⁶ Fodor 2005. 115-118.

³⁷ Földforgalmi törvény 6. § (1) bekezdés.

³⁸ Kurucz 2015. 151.

önkormányzatra korlátozza a Földforgalmi törvény³⁹, azonban ez a rendelkezés nem jelenti azt, hogy természetes személy mezőgazdasági termelő a földszerzést követően ne alapíthatna jogi személyiséggel rendelkező vállalkozást gazdálkodása folytatására. A korlátozás mindössze azon cél megvalósítására alkalmazandó, hogy ne ránthassa ki semmilyen entitás a magyar földtulajdonosok kezéből a területeket.

A támogatások vizsgálata különösen fontos a hazai agrárium kontextusában, mivel a magyar birtokstruktúra kialakulását követően az üzemek természeti és pénzügyi vonatkozásai – jelen esetben a mezőgazdasági üzemek támogatása – összefonódtak⁴⁰. Az előző fejezetben említett 1307/2013/EU és 2021/2115/EU rendeletek az aktív mezőgazdasági termelői minőség megteremtését és alkalmazását elősegítendően teszik lehetővé a támogatások csökkentését is azon jogi személyek esetén és azokban a tagállamokban, ahol az egyes tagok számára lehetőség teremthető olyan mezőgazdasági üzemi irányítási jogokkal és kötelezettségekkel való rendelkezésre, mint ahogy az az egyéni termelők esetén megszokott. Ennek egyetlen feltétele az agrárstruktúra megerősítéséhez való hozzájárulás⁴¹.

Áttérve a jogi személyek számára megítélt támogatásokra, a 2010-2014 közötti időszakot vizsgálva a társas gazdaságok agrártámogatásainak folyamatos emelkedése volt megfigyelhető. 2010-ben nagyjából 90.840 forint/hektár, míg 2014-ben már 123.710 forint/hektár támogatást kaptak a jogi személy mezőgazdasági termelők hazánkban⁴². Ebben az időszakban a mező- és erdőgazdaság tulajdonosi szerkezetének nagyjából 30%-a volt mindössze belföldi jogi személy tulajdonában, ami szembeállítható a 44%-os belföldi magántulajdonnal⁴³. A támogatások növekedésének áttekintése azért is szükséges, mert az EU csatlakozást megelőzően már arra a következtetésre jutott a szakirodalom, hogy az agrártámogatások igazi nyertesei – a családi gazdaságokon kívül – a nagygazdaságok lehetnek⁴⁴, és ezek alapján azok is lettek. Mivel hazánkban a mezőgazdasági termelők száma folyamatosan csökken, a nagyobb gazdaságokban a birtokméret is folyamatosan nő⁴⁵, ami a megítélt támogatások összegének növekedését is magában hordozza.

³⁹ Földforgalmi törvény 11. § (1)-(2) bekezdés.

⁴⁰ Kurucz 2003. 57.

⁴¹ 2021/2115/EU rendelet 17. cikk (4) bekezdés.

⁴² Kapronczai 2016. 390.

⁴³ Uo. 398.

⁴⁴ Kovács 2001. 52.

⁴⁵ Lipcsei 2022. 55.

A fenti elemzést követően a kérdés már csak az, mennyiben térhet el a jogi személy mezőgazdasági termelők támogatási jogosultsága az egyéni gazdálkodókéétól. Tekintettel arra, hogy a Ptk. megállapítja, hogy a jogi személyek jogképessége kiterjed minden olyan jogra, ami jellegénél fogva nem csak természetes személyhez fűződhet⁴⁶, a magyar jogrendszer meg is adta a választ. A 2021/2115/EU rendeletnek megfelelően ugyanis a korábban mezőgazdasági üzemekhez fűződő jog már kizárólag a termelő személyéhez kapcsolódhat. A jogi személyek így *de iure* csak a hozzájuk kapcsolódó üzem irányítóján⁴⁷ keresztül jogosultak agrártámogatásokra.

A mezőgazdasági, agrár-vidékfejlesztési, valamint halászati támogatásokhoz és egyéb intézkedésekhez kapcsolódó eljárás egyes kérdéseiről szóló 2007. évi XVII. törvény hatályra vonatkozó rendelkezéseiben külön nevesíti a belföldi jogi személyeket, valamint az egyéb szervezeteket mint támogatásban részt vevő személyeket⁴⁸. Ennek lehetősége azért is maradt meg, mert a 2023-2027-es KAP időszakban megjelenő támogatásokra már a Közös Agrárpolitikából és a nemzeti költségvetésből biztosított agrártámogatások eljárási rendjéről szóló 2022. évi LXV. törvény (a továbbiakban: KAP tv.) vonatkozik. A KAP tv.-ben a kedvezményezettek⁴⁹ között ugyan definíciós elemként megjelennek a jogi személyek, de külön kiemelt rendelkezésekben már nem szerepelnek, csak a fennálló tartozások végrehajtása kapcsán⁵⁰. Levonható a következtetés, hogy a jogalkotó nem feltétlenül követte a jogalkotási eljárás során az EU agrárjogában beállt változásokat, mert továbbra is úgy rendelkezik, mintha a támogatási jogosultság nem személyhez fűződő jogként jelenne meg. A következő KAP ciklust megelőzően valószínűleg ezt a szabályozást szükséges lesz felülvizsgálni.

A termelői csoportok számára külön támogatási konstrukciót biztosít az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból a termelői csoportok létrehozásához és működéséhez nyújtandó támogatások részletes feltételeiről szóló 59/2007. (VII. 10.) FVM rendelet, termelői csoport létrehozására és működtetésére⁵¹. A támogatás céljaként megfogalmazta a

⁴⁶ Ptk. 3:1. § (2) bekezdés.

⁴⁷ Mikó 2004. 22.

⁴⁸ A mezőgazdasági, agrár-vidékfejlesztési, valamint halászati támogatásokhoz és egyéb intézkedésekhez kapcsolódó eljárás egyes kérdéseiről szóló 2007. évi XVII. törvény 10. § (1) bekezdés.

⁴⁹ A Közös Agrárpolitikából és a nemzeti költségvetésből biztosított agrártámogatások eljárási rendjéről szóló 2022. évi LXV. törvény (a továbbiakban: KAP tv.) 10. § (1) bekezdés 12. pont „*kedvezményezett: az a természetes személy, jogi személy vagy jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet, aki vagy amely támogatást igényel, támogatásra, intézkedésben való részvételre jogosult, valamint ezekkel összefüggésben befizetésre, adatszolgáltatásra kötelezett, illetve akit vagy amelyet a támogató ellenőrzés alá vont, az egyéb szervezet fogalomkörébe tartozó eljárásban részt vevő, a (2) bekezdés szerinti nyilvántartás szempontjából a meghatalmazott*”.

⁵⁰ KAP tv. 44. § (1) bekezdés c) pont.

⁵¹ Az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból a termelői csoportok létrehozásához és működéséhez

jogalkotó, hogy létrehozása azért szükséges, hogy a csoport tagjainak termelése és teljesítménye emelkedő tendenciát mutathasson⁵². Ennek megfelelően végülis az egyéni termelői érdekek képviselője lehetségessé válik, így a termelő személyéhez fűződő támogatási jogosultság esetén is értelmezhetők maradtak a rendelkezések.

Az egységes kérelemmel igényelhető egyes agrártámogatások eljárási szabályairól szóló 15/2024. (IV. 9.) AM rendelet, ami a támogatásokhoz kapcsolódó konkrét rendelkezéseket tartalmazza, az aktív mezőgazdasági termelők definiálásakor a Közös Agrárpolitika Stratégiai Tervből finanszírozott egyes támogatások igénybevételéhez kapcsolódó aktív mezőgazdasági termelői minőség követelményeiről szóló AM rendelet meghatározására utal vissza⁵³, ami maga az egységes támogatási kérelem benyújtásának ténye, ahogy az a bevezetésben is szerepel.

A jogi személyektől szinte már elváló támogatási jogosultság áttekintését követően az agrártámogatási szerződés vizsgálata sem maradhat el. A támogatási szerződések életszakaszai kapcsán – jogalkotási oldalról megközelítve – annyit érdemes felvetni, hogy sajátosságaikra tekintettel érdemes lenne külön gyakorlatot kialakítani rájuk, amelyben elsőként a pénzügyi kereteket teremtené meg a jogalkotó, ezt követően pontosítaná az eljárási szabályokat, valamint a közfeladatot és a finanszírozási keretet, majd kiválasztaná a megvalósító szervezetet, amelyről döntés születne, ezt követné a konkrét támogatási szerződés megkötése a támogatásra jogosulttal. A teljes folyamat végeztével a jogszerű vagy jogszerűtlen teljesítés megállapítása is egyszerűbbé válhatna⁵⁴, főleg, ha útmutatókat készítenének az illetékesek a kiértékelésekről.

Az egyetlen megválaszolandó kérdés ebben a fejezet már csak az, vajon anyagi jogi vagy statisztikai számbavételi jellegnek tekinthető-e a mezőgazdasági termelői státusz. Amennyiben a szűkebb változatból indul ki az áttekintés, az aktív mezőgazdasági termelői mivoltból, akkor felismerhető, hogy maga az egységes kérelem beadásának ténye keletkezteti a státuszt, így ez inkább tekinthető statisztikai számbavételnek. Ezzel szemben a mezőgazdasági termelői jelleg alapvetően mindkét szempontból megközelíthető. Anyagi jogi jellegnek tekinthető például a Földforgalmi törvényben megjelenő földműves fogalom, ami kritériumokat szab a gazdálkodók földszerzésére és földhasználatára. Azonban, amint támogatási oldalról közelíti meg a szemlélő a mezőgazdasági termelői státuszt – az aktív mezőgazdasági

nyújtandó támogatások részletes feltételeiről szóló 59/2007. (VII. 10.) FVM rendelet

⁵² Uo. 1. §.

⁵³ 15/2024. (IV. 9.) AM rendelet 1. § 5. pont.

⁵⁴ Olajos 2012. 8-9.

termelői terminushoz hasonlóan – statisztikai számbavételi jelleggé válik, amit tovább erősít az adózási szabályozás, különösen az őstermelők esetén⁵⁵.

Ennek megfelelően – véleményem szerint – a jogalkalmazás határozza meg az éppen aktuálisan tipikus jelleget.

A mezőgazdasági termelők természetes és jogi személyi megoszlása hazánkban

Már jóval a rendszerváltoztatást megelőzően, a szövetkezetek időszakában felmerült, hogy a nagyüzemi gazdálkodás megkezdéséhez, az arra való áttéréshez jelentős forrásokra van szükség⁵⁶. Ebben az időszakban azonban az egyéni mezőgazdasági termelők üzemeinek és a gazdálkodó szervezetek megoszlása alig értelmezhető, ezáltal az áttekintés fókuszában az 1989-től kezdődő időszak áll, egészen napjainkig.

A szövetkezeti tagságok megszűnését követően a tulajdonosok számára kiadott földrészletek következtében a magántulajdon újra megjelent hazánkban a mezőgazdaságban⁵⁷. Ezt követően pedig tömegesen váltak egyéni termelővé a korábbi szövetkezeti tagok, ami megalapozta a családi gazdaságok számának megsokszorozódását.

Az újdonsült birtokszerkezet létrejöttével a 2000-es évek elején a földművelésben hasznosított területek nagyjából 41,5%-a volt gazdálkodó szervezetek használatában⁵⁸, majdnem 60%-a pedig egyéni gazdálkodók és családi gazdaságok kezében összpontosult.

Az EU tagállamok mezőgazdasági üzemméreti beszámolóival összehasonlítva a csatlakozást megelőzően az alábbi adatok jelentek meg.

⁵⁵ A személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény 3. § 85. pont „Mezőgazdasági őstermelői tevékenységből származó bevétel: a családi gazdaságokról szóló törvény szerinti őstermelői tevékenységből származó bevétel, azzal, hogy nem tekinthető őstermelői tevékenységből származó bevételnek a kiegészítő őstermelői tevékenység (a továbbiakban: kiegészítő tevékenység), tevékenységek bevétele, ha annak mértéke – több kiegészítő tevékenység esetében együttesen számítva – a családi gazdaságokról szóló törvény szerinti bevételi arányt meghaladja, továbbá azzal, hogy amennyiben a kiegészítő tevékenység, tevékenységek bevétele az említett bevételi arányt meghaladja, a kiegészítő tevékenységből származó teljes bevételre az önálló tevékenységből származó jövedelemre vonatkozó szabályok alkalmazandók”.

⁵⁶ Égető 1974. 11.

⁵⁷ Bobvos 1994. 9.

⁵⁸ Kurucz 2007. 23.

	Mérettípus	Gazdaságok száma
EU-15 tagállam	összes	3.814.000 db
	kis üzemek	1.555.600 db
	közepes üzemek	1.553.900 db
	nagy üzemek	704.500 db
Magyarország	összes	91.700 db
	kis üzemek	74.300 db
	közepes üzemek	14.200 db
	nagy üzemek	3.200 db

1. táblázat: EU tagállamok és Magyarország üzemméreteinek összehasonlítása⁵⁹

A táblázat alapján megállapítható, hogy míg az EU-ban a kis- és közepes üzemek hasonló mennyiségben találhatóak meg, addig hazánkban a nagyjából 80%-ban kisüzemi gazdálkodás maradt a jellemző, míg 15% körül volt közép- és 3-4% körül a nagyüzemi termelés.

Közvetlenül a csatlakozást követően, 2005ben a Központi Statisztikai Hivatal azt mutatta ki, hogy az egyéni termelők – gazdaságok – száma 707.000, míg a mezőgazdasági tevékenységet⁶⁰ végző gazdasági szervezeteké 7.900⁶¹.

Amennyiben a 2005. évi adatokat vállalkozási szempontból csoportosítva tekintjük át, hasonlóan disszonáns képet kapunk. Ugyanis 33.065 vállalkozásból 20.349 egyéni vállalkozás működött, a fennmaradók megoszlása pedig 6.565 korlátolt felelősségű társaság, 329 részvénytársaság, 4.273 betéti társaság, valamint 1.549 szövetkezet⁶².

Az egyéni termelők és egyéni vállalkozók közötti különbség mindösszesen abból adódik, hogy sem az uniós, sem a magyar jogi környezet nem kívánja meg kötelezően azt, hogy a mezőgazdasági termelők egyéni vállalkozóvá váljanak, különös tekintettel arra, hogy a mezőgazdasági tevékenység nem csak fő-, de melléktevékenységként is végezhető – esetlegesen főállás mellett. A mezőgazdasági fő- és melléktevékenység az utóbbi évek

⁵⁹ A táblázat Szabó 2003. 755. alapján saját szerkesztés.

⁶⁰ Földforgalmi tv. 5. § 18. pont „mező-, erdőgazdasági tevékenység: növénytermesztés, kertészet, állattartás, állattenyésztés, halgazdálkodás, szaporítóanyag-termesztés, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás, valamint a 14. pont szerinti kiegészítő tevékenységgel vegyesen végzett gazdálkodás, ha a kiegészítő tevékenységből származó bevétel nem haladja meg a más mező- és erdőgazdasági tevékenységből származó bevételt”.

⁶¹ Alvincz 2008. 168.

⁶² Horváth – Palkovics 2007. 64.

jogalkotásának köszönhetően a gazdasági társaságok esetén is értelmezhetővé vált⁶³.

A Földforgalmi törvény megalkotását megelőzően a földszerzési korlátozások kijátszására jelentős számú egyszemélyes társaság jelent meg hazánkban. Ebben az időszakban ugyanis nem határozta meg a jogalkotó az agrárüzemek földszerzési- illetve birtokmaximumát⁶⁴, nem úgy, mint a Földforgalmi törvényben megállapított maximumok: 300 (földműves vagy annak nem minősülő közeli hozzátartozó, illetve rekreációs céllal szerző)⁶⁵, 1200 (földműves vagy mezőgazdasági termelőszervezet)⁶⁶ és 1800 (állattartó telep üzemeltetője vagy szántóföldi és kertészeti növények vetőmagellátója)⁶⁷ hektár.

Öt és nyolc évvel később vizsgálva is fennmaradt az a prekonceptió, hogy a termőföldtulajdon jelentős része továbbra is természetes személyek tulajdonában- és használatában van. Mivel jelen tanulmány középpontjában a természetes és jogi személyek állnak, így az állam nagyjából 11%-ra tehető tulajdonát, ami kiadja a 100%-ot, nem ismertetem bővebben.

Tulajdonos	2010 (%)	2013 (%)
természetes személy	84,2	84,5
szövetkezet	0,4	0,2
gazdasági társaság	2,6	2,7
egyéb szervezet	1,4	1,3

2. táblázat: A termőföldtulajdon szerkezetének változása 2010. és 2013. között⁶⁸.

A KAP 2023-27-es ciklusát megelőzően jelentős változásokat lehetett megfigyelni az uniós tagállamok agráriumban. Általánosságban elmondható, hogy az agráriumban a nagyüzemi termelés vette át a korábbi kis- és közepes gazdaságok helyét – ám ebben hazánk továbbra is kivétel maradt. Az egyik legfigyelemreméltóbb változás Németországban ment végbe, ahol nagyjából 70 év alatt a 3 millió mezőgazdasági üzemből mindössze 300.000 maradt⁶⁹. Ennek oka nem csak a jövedelmezőségben

⁶³ A Magyar Agrár-, Élelmiszergazdasági és Vidékfejlesztési Kamaráról szóló 2012. évi CXXXVI. törvény 2. § b) pont: „gazdálkodó szervezet: Magyarországon székhellyel, telephellyel, kereskedelmi képvisellel vagy fiókteleppel rendelkező az 1. vagy a 2. mellékletben szereplő agrárgazdasági tevékenységet fő-, illetve melléktevékenységként folytató, a ba) pont szerinti feltételek hiányában az élelmiszerlánc-felügyeleti információs rendszerben nyilvántartott és a 3. mellékletben szereplő agrárgazdasági tevékenységet folytató bc) a ba) és bb) pont szerinti feltételek hiányában mezőgazdasági termelőszervezetként nyilvántartott, a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény 7. § (1) bekezdés 6. pontja szerinti gazdálkodó szervezet, kivéve az egyéni vállalkozót”.

⁶⁴ Kurucz 2012. 128.

⁶⁵ Földforgalmi tv. 16. § (1) bekezdés

⁶⁶ Földforgalmi tv. 16. § (2) bekezdés

⁶⁷ Földforgalmi tv. 16. § (3) bekezdés

⁶⁸ A táblázat Kapronczai 2016. 380. alapján saját szerkesztés.

⁶⁹ Horváth 2018. 59.

keresendő, hanem abban is, hogy Nyugat-Európában a termőföldek öröklésében többnyire arra is figyelmet fordít a jogalkotó, hogy olyan családtag örökölje a termőföldeket, aki hozzáértőnek minősül⁷⁰, hasonlóan a Földforgalmi törvény földszerzéshez kapcsolódó közjogi korlátozási rendszeréhez.

A 2020-as évek közepén megfigyelhető hazánkban, hogy az egyéni mezőgazdasági üzemek összesen nagyjából az összes gazdaság 72%-át teszik ki, ami csökkenést mutat a 2013. évi adatokhoz képest, azonban a fennmaradó 28%-ban a társas vállalkozásokon belül is változás tapasztalható. Míg a közepes gazdaságok száma növekedett, a nagygazdaságoké csökkent⁷¹. A változások egyértelmű okai az idősödő agrártársadalom, az időjárás változékonysága, valamint a termelés volumenének, jövedelmezőségének csökkenése.

A Központi Statisztikai Hivatal 2023. évi adatainak megfelelően az agrárgazdaságok irányítását végző termelők majdnem 37%-a volt 65 évnél idősebb⁷². Így náluk terítékre kerül a gazdaságok átadása, ami olyan gazdaságátvevő esetén, aki korábban is termelt saját területen, máris közepes üzem létrejöttét jelentheti. Szintén előfordulhat, hogy öröklés esetén – legyen az törvényes vagy végrendeleti öröklés – az örökös maga is termelő, ennek következtében pedig a gazdaságátadás esetére felvázolt példához hasonló helyzet jöhet létre. A gazdaságátadás kapcsán azonban mindenképpen figyelembe kell vennie a gazdaságátadónak és a gazdaság átvevőjének azt, hogy a társasági forma megmaradjon. Egyéni vállalkozó esetén ugyanis kikötés, hogy ő nem lehet gazdasági társaság korlátlanul felelős tagja, ami még kisebb nehézségnek tekinthető. A dilemmát az az eset okozhatja, ha az átadandó gazdaság családi mezőgazdasági társaság, aminek nem lehet csak egy fő a tagja, így az átvevő személye valószínűleg olyan hozzátartozóra korlátozódik, aki maga is a társaság tagja volt már az átadás ténye előtt is, feltéve, hogy rajta kívül más tag is van⁷³.

Az időjárás vizsontagságok és a termelés jövedelmezőségének problémája⁷⁴ hasonló konklúziót jelenthet a mezőgazdasági termelők számára. Ugyanis éppen ezek miatt döntenek egyes gazdálkodók amellett, hogy felhagynak a tevékenységgel, mert a továbbiakban nem éri meg számukra a termelés. A befektetett és ráfordított energia, valamint a források – ideértve a KAP és nemzeti támogatásokat is – már nem feltétlenül fedezik a termelés egészét, ami veszteségessé teszi az

⁷⁰ Hornyák 2018. 115.

⁷¹ Kapronczai 2025. 13-14.

⁷² <https://www.ksh.hu/s/kiadvanyok/agrarium-2023-vegleges-adatok/index.html>, (2025.04.20.)

⁷³ Migléczi – Kiss – Hornyák 2023. 31-32.

⁷⁴ <https://www.agroinform.hu/termenypiac>, (2025.04.20.)

agrárvállalkozásokat, és ezért többen meghátrálhatnak. Ilyenkor pedig az eladásra kínált földterületeket a Földforgalmi törvény elővásárlásra vonatkozó szabályai szerinti földműves szerezheti meg⁷⁵, növelve ezzel az általa hasznosított területeket.

Újabb kérdéseket vetne fel Magyarország jelenlegi birtokszerkezetét illetően az EU jövőbeli bővítése is. Ugyan jelenleg a kis- és közepes méretű üzemek által versenyképesnek mondható hazánk agráriuma, de ha bővülne az agrártámogatásokban részesülő tagállamok száma, akkor újabb okot találnának a gazdák, miért nem érdemes tovább gazdálkodniuk. Ebben az esetben a birtokstruktúra teljes átalakítására lenne szükség, azonban a nagyüzemi gazdálkodásra való átállás nem pár napos munka, és nem csak elhatározás kérdése. Már Magyarország EU csatlakozásakor felmerült az igény a birtokstruktúra átalakítására, aminek megoldását a szakma a KAP irányzott szabályozásától várta⁷⁶.

Ez olyan probléma, amire a jogi szabályozásnak is minél előbb fel kell készülnie, hiszen hirtelen megoldások esetén a jogalkalmazók láthatják kárát az új rendelkezéseknek. Úgy is tekinthető, hogy nóvumokra van szükség a hazai birtokpolitikában, ami végső soron védelmet jelent majd a hazai agrárium számára. Ennek megoldására a hitbizományhoz (*fideicommissum familiae*) hasonló régi-új jogintézmény tűnhetne a legalkalmasabbnak, azonban mindenképp csak részleteiben alkalmazható a 20. századi megoldás, hiszen az EU alapszabadságra vonatkozó rendelkezéseivel ellentétes tendenciákra vezetne⁷⁷. Mindenesetre azért érdemes áttekinteni eleink szabályozását is, ha másért nem, új ötletek keresése céljából.

Meghatározható-e, mi adja a mezőgazdasági termelők agrártámogatási jogalanyiságát?

A KAP jelenlegi időszakának támogatási jogosultságáról már esett szó a bevezetőben és a támogatási jogosultságról szóló fejezetekben, azonban a téma kibontása az EU csatlakozás előtti időszak vizsgálatát is szükségessé teszi.

Amikor még csak a csatlakozásra való felkészülés időszaka volt, a jogalkotó már kormányrendeletben szabályozta az agrártermelőknek

⁷⁵ Földforgalmi tv. 18. §.

⁷⁶ Udovecz 2006. 293.

⁷⁷ Pechl 2023. <https://arsboni.hu/feltamad-a-hitbizomany/> (2024.04.20.).

biztosítható támogatások rendjét⁷⁸. A kormányrendelet szerint jogi személyek, jogi személyiség nélküli gazdasági társaságok, egyéni vállalkozók, valamint őstermelői igazolvánnyal rendelkező magánszemélyek vehettek igénybe támogatást, azzal a kikötéssel, hogy az első kettő esetében nincs folyamatban felszámolási vagy végelszámolási eljárás, az egyéni vállalkozó nem áll végrehajtás alatt, az őstermelőnek pedig nincsen köztartozása. A pályázati felhívás jellegétől függően azonban egyéb szakmai feltételek meglétét is vizsgálta a támogató⁷⁹. Ebben az időszakban jellemzően beruházási típusú, agrárüzemi működést segítő, valamint fogyasztói magatartást befolyásoló támogatásokat hirdettek meg⁸⁰.

Az úgynevezett *Single Payment Scheme (SPS)* rendszer alkalmazása idején a támogatási jogosultság korlátozottan forgalomképes vagyoni értékű jogként jelent meg a KAP-ban. Ennek köszönhetően átruházható, ideiglenesen átengedhető és örökölhető jog volt⁸¹. A 2003. évi KAP reform után a magyar jogban az összevont farmtámogatási rendszer néven elhíresült támogatási forma az agrártermelők alanyi jogon való támogatási jogosultságát hozta magával⁸². A támogatások pedig – a forgalomképességre és a névből adódó konklúzióra is tekintettel – nem a személyekhez, hanem a mezőgazdasági üzemekhez fűződő jogként realizálódtak. Abban az időszakban ez a megoldás még a prosperitás letéteményesének is tekinthető volt, hiszen ekkoriban a területegységre jutó támogatások megközelítették a nyugat-európai szintet is⁸³.

Ezt a dinamikus előmenetelt akasztotta meg a KAP 2013-as, majd 2021-es rendeleteinek szabályozása és az aktív mezőgazdasági termelői minőség bevezetése. A két KAP ciklus között eltelt időben a támogatás szép lassan a mezőgazdasági üzemhez fűződő jogból aktív mezőgazdasági termelő személyéhez fűződő joggá vált. Ebből adódóan a gazdálkodókat terhelő újabb nyilvántartási kötelezettség jelent meg a jogrendszerben, még akkor is, ha a jogok aktiválását igazából az egységes kérelem beadása jelenti. A jelenlegi, 2023-27-es KAP időszaktól kezdve ezáltal már nem forgalomképes jog a támogatási jogosultság, mindössze a már megítélt támogatások⁸⁴ tekintetében maradt forgalomképes, illetve örökölhető, a jogosultság esetén már nem, ahogy az például az agrárgazdaságok

⁷⁸ Az agrártámogatások igénybevételének általános feltételeiről szóló 273/1997. (XII. 22.) Korm. rendelet.

⁷⁹ Mikó 2001. 223-224.

⁸⁰ Szénay – Villányi 2000. 202.

⁸¹ Bobvos 2009. 183-184.

⁸² Kiss 2004. 3.

⁸³ Udovecz 2008. 99.

⁸⁴ Az agrárgazdaságok átadásáról szóló törvény végrehajtásáról szóló 480/2024. (XII.31.) Korm. rendelet 2. § (1) bekezdés i) pont id) alpont.

átadásáról szóló törvény végrehajtásáról szóló 480/2024. (XII.31.) Korm. rendeletben is megjelenik.

Az új szabályozás eredeti célja a mezőgazdasági üzemek fennmaradását, erősödését volt hivatott szolgálni⁸⁵, ezért is alkalmazták rá a jövedelemtámogatás terminusát. A 'cél szentesíti az eszközt' mondas azonban nem állta meg a helyét e rendelkezések esetében, mivel többletterhekkel illették a mezőgazdasági termelőket, különös tekintettel azokra, akik termőföldjeiket használati szerződésekkel más használatába adták. A korábbi rendszerben a támogatás az üzem tulajdonosának járt, abból csak meghatározott összeget kellett a bérlő számára biztosítani. Az új rendszerben azonban már a bérlő adja be e területekre az egységes kérelmet, mert ő végzi a tényleges gazdálkodást és nem a tulajdonos. Az átalakítás elsődleges célja a hatékonyságjavítás és a szervezeti átalakulás volt⁸⁶, azonban ezt nem feltétlenül érte el a jogalkotó. A fő nehézséget nem csak a forgalomképesség megszűnése jelenti, hanem az örökölhetőség, amiről a tanulmány szempontjából különösen jelentős jogi személyek esetén egyáltalán nem is lehet beszélni.

Ahhoz képest, hogy a jelenlegi támogatási rendszer egyik legfőbb célja az újraelosztás volt⁸⁷, az EU olyan feltételrendszert hozott létre, amely teljes mértékben megnehezíti a mezőgazdasági termelők gazdálkodását. Abban az esetben, ha ez nem az ingadozó terményárak időszakában történt volna, és az agrártámogatások rendszere nem a gazdaságok általános megélhetését (is) biztosító jövedelemkiegészítéssé alakult volna át, valószínűleg sokkal kevésbé lenne kritikus az érdekeltek köre.

A bevezető fejezetben felmerült az a kérdés, vajon a mezőgazdasági termelőt az általa vezetett üzem vagy maga a jövedelemtámogatás teszi az agrártámogatások jogalanyává? Az összevont farmtámogatási időszak alatt a válasz meglehetősen egyszerű volt, hiszen abban az időszakban a mezőgazdasági tevékenység végzéséhez szükséges üzemi struktúra jelentette a támogatásokra való pályázási lehetőséget. Ekkor egyértelműen kijelenthető volt, hogy a mezőgazdasági üzemnek köszönhetően váltak jogalannyá a gazdálkodók.

Mekkora változást hozott ebben az aktív mezőgazdasági termelői minőség bevezetése? Azt is lehetne mondani, hogy feje tetejére fordult az egész uniós agrárjogi szabályozás, mióta forgalomképtelenné váltak a támogatási jogosultságok. Mivel a mezőgazdasági termelő személyéhez fűződő joggá vált az agrártámogatásokra való pályázás lehetősége,

⁸⁵ Halmai 2020. 90.

⁸⁶ Takácsné – Takács 2015. 48.

⁸⁷ https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-2023-27_hu, (2025. 04.20.)

egyértelműen nem mondható ki, hogy maga a jövedelemtámogatás tenné a jogalannyá a támogatottakat. Ami jogalannyá tenné, sokkal inkább a mezőgazdasági tevékenység végzése, vagyis az, amire tekintettel szüksége van az agrártámogatásokra. Mivel azonban az aktív mezőgazdasági termelő meghatározás szerint az, aki egységes kérelmet nyújt be támogatás igénylésére, objektíve végül mégis maga a jövedelemtámogatás útján válik jogalannyá, hiszen maga a gazdálkodási tevékenység nem feltételezi minden esetben üzem(központ) fenntartását is.

A fenti összeütköző állítások mutatják meg, mennyire inkoherens is az EU agrárjoga, annak követelményrendszere és folyamatos változásai. Egy működő rendszer helyett – amilyen az összevont farmtámogatási rendszer volt – új, a jogalanyok számára nehézkesen követhető támogatási konstrukció jelent meg. Bár a tagállami szabályozás mindent megtesz annak érdekében, hogy a mezőgazdasági termelők ne károsuljanak semmilyen formában, de ez mégsem biztosítható teljes egészében. Ami azért is fontos, mert sokszor a gazdálkodón kívüli okok vezetnek arra, hogy egy-egy jogosult nem jut hozzá a megítélt támogatásaihoz. Ez is mutatja, milyen törékeny rendszerről van szó, és milyen jelentős minden tagállam mezőgazdasági termelői számára.

Ami a jogi személyeket illeti, ahogy azt a fentiekben is kifejtettem, valójában már nem jogalanyai a jövedelemtámogatásoknak, mert az egységes kérelmüket nem mint jogi személy adják be, hanem valamely felelős gazdálkodó tagjuk által, így ő válik a jog alanyává.

A támogatási jogalanyiség problémája azonban nem csak a jogalkalmazók számára okoz nehézségeket, hanem gátolja a valódi hatékonyságot és versenyképességet⁸⁸.

De lege ferenda

A feltárt problémákat és jogi helyzeteket követően érdemes áttekinteni, milyen formában erősödhetne a jogi személyek szerepe a hazai mezőgazdaságban. Alapvető nehézséget okoz a jogi személyek elterjedését tekintve a földszerzési korlátozások rendszere. Mivel azonban a korábban természetes személyként megszerzett földtulajdon kapcsán az nincs kizárva, hogy a mezőgazdasági termelő gazdasági társasággá alakuljon át, ezzel a megoldással élhetnek. Arra tekintettel, hogy a családi mezőgazdasági társasági forma megjelent, valószínűleg pár év múlva

⁸⁸ Takácsné – Takács 2015. 48.

kimutathatóvá válik, hogy ez az egyik legsikeresebb modell azok számára, akik gazdasági társaságként kívánnak működni a továbbiakban.

Az igazi elterjedéshez azonban az szükséges, hogy Magyarországon is megjelenjen az agrár társasági jog szabályozása⁸⁹. Nem feltétlenül új jogintézmények bevezetésére lenne szükség, hanem arra, hogy a jelenleg is alkalmazandó, szerteágazó rendelkezések egyetlen, az agráriumban jellemző társaságokra vonatkoztatott törvényben, vagy alacsonyabb szintű jogszabályban jelenjenek meg a közös szabályozási gyakorlatra tekintettel. Úgy vélem, hogy ezáltal többen választanák a jogi személy mezőgazdasági termelő formát is, ami a támogatási jogosultságokban felismerhető visszaállások feloldásában is segítséget nyújthatna.

A mezőgazdaság hatékonyságának javulását – megfelelő természeti viszonyok mellett – a nagygazdaságok tudnák előidézni⁹⁰. Ez az állítás természetesen nem azt jelenti, hogy csak és kizárólag nagybirtokok számára lenne hely az agártermelésben, – ami hazánk birtokstruktúrája miatt nem is képezhető el teljes egészében, tekintettel a rengeteg családi kis- és középvállalkozásra –, hanem azt, hogy valamilyen szinten a meglévő nagytermelőkre kell bízni az innovatív megoldások alkalmazását, amellyel a hozamok és a minőség is biztosítható. A kis- és közepes méretű gazdaságok számára pedig fenn kell tartani a lehetőséget a saját ütemben való fejlődésre. Lehetőleg nem kialakítva olyan kivételszabályokat, sem egyik sem másik számára, amelyek bármelyik termelői forma számára diszkriminatív jelleget hordoznak. Jelenleg a birtokstruktúra kismértékű változása nyomán valamivel kevesebb kis- és középgazdaság van hazánkban, de azok eltűnésével még hosszú ideig nem számolhat sem az uniós, sem a hazai jogalkotó.

A családi kis- és közepes méretű területen gazdálkodók számára lehetőség van szövetkezetekhez csatlakozni, ami a befektetendő összegeket csökkentené, míg a piaci biztonságot javítaná, ezáltal a termelői árakat is kedvezőbbé tehetné⁹¹. A szövetkezetekbe tömörülés ugyanis jelen gazdasági helyzetben a termelők számára elősegítené a precíziós mezőgazdaság meghonosítását hazánkban, ami nem csak a környezetkímélő megoldások miatt lenne fontos, hanem a megtermelhető termékek minőségének javulását is elősegíthetné.

A szövetkezet alapszabályában ki is lehetne kötni, milyen beszerzésekre, jognyilatkozatok megtételére terjedne ki, ezáltal a tagok is biztosítva lehetnének arról, hogy a megtermelt árukra nem vonatkozna. Így például

⁸⁹ Olajos – Nagy 2023. 3.

⁹⁰ Szűcs – Farkasné – Molnár 2003. 29.

⁹¹ Buday-Sántha 2009. 121.

korlátozni lehetne a szövetkezést a mezőgazdasági gépbeszerzésekre és azok használatára. Ezzel el lehetne kerülni a korábban alkalmazott termelőszövetkezeti szabályokkal való összetéveszthetőséget. Lehetőség van olyan szövetkezet létrehozására, amely felveheti a versenyt akár a nagyobb termelőkkel szemben is, ezáltal biztosítva a mezőgazdasági termelők megélhetését és az ország ellátottságát. Amennyiben hajlandóságot mutatna a kooperációs berendezkedésre a gazdatársadalom, akár a középkori egy falu – egy templom mintának megfelelően egy falu – egy szövetkezet létrehozása lehetne igazán célravezető a fejlődés szempontjából.

Végezetül az áttekintett jogi szabályozás nyomán a szerző fontosnak látja kiemelni, hogy a magyar szuverenitás egyik alappillére a hazai földtulajdon. Ezért azzal, hogy a hazai mezőgazdasági termelőket erősíti a jogalkotó – legyen az természetes vagy jogi személy –, a hazai mezőgazdaságot és ipart védi, ami minden gazdálkodó számára elengedhetetlen. Azonban a földszerzési szabályokon felül a támogatási jogosultságok kérdése is olyan elvarrandó szál, amelyről a jelenlegi KAP ciklus lezárását követően rendelkezni kell. Azt egyértelművé kell tenni, hogy egyes termelők – különösen a jogi személyiséggel rendelkezők – ne maradhassanak ki a támogatotti körből. Esetlegesen külön szabályozási rendszert lehetne megállapítani a jogi személyek támogatására, azonban ez hosszabb folyamat lenne, erre a 2027. évben kezdődő KAP időszakban már nem valószínű, hogy talál megoldást a jogalkotó, és ez nem is feltétlenül csak hazai szinten megjelenő nehézség.

Felhasznált irodalom

Alvincz József: Az Európai Unió agrártámogatási rendszere és a hazai földpiac. *Gazdálkodás* 52. évfolyam 2. szám 2008.

Berei Andor (szerk.): Új Magyar Lexikon 6. kötet S-Z. Harmadik, változatlan kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1962.

Bobvos Pál: A földtulajdon és a földhasználat szerkezetének átalakítása hazánkban. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae: Acta oeconomica* Tomus XLV. Fasciculus 2. 1994.

Bobvos Pál: Agrártámogatási rendszer. In: Bobvos Pál – Hegyes Péter: Agrárjog. SZTE ÁJK – JATEPRESS, Szeged 2009.

Buday-Sántha Attila: Új agrárstratégia alapjai. *Gazdálkodás* 53. évfolyam 2. szám 2009.

Égető Emese: Jövedelemdiszparitás és árdiszparitás a mezőgazdaságban. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae: Acta oeconomica* Tomus 11. 1974.

Fodor László: Agrárjog. Fejezetek a mezőgazdasági életviszonyok sajátos szabályozása köréből. DE Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 2005.

Halmi Péter: A Közös Agrárpolitika reformja. In: Halmi Péter (szerk.): Az Európai Unió agrárrendszere. Harmadik, bővített, átdolgozott kiadás. Mezőgazda Kiadó, Budapest 2007.

Halmi Péter: A Közös Agrárpolitika reformja. In: Halmi Péter (szerk.): A Közös Agrárpolitika rendszere. Dialóg Campus Kiadó, Budapest 2020.

Hornák Zsófia: Richtungen für die Fortentwicklungen: Beerbung des Grundstückes. *Agrár- és Környezetjog* 25. szám 2018., DOI: <https://doi.org/10.21029/JAEL.2018.25.107>

Horváth Gábor – Palkovics Miklós: Tulajdon- és generációváltás a mezőgazdaságban. *Gazdálkodás* 50. évfolyam 6.szám 2007.

Horváth József: Az Európai Unió Közös Agrárpolitikája. Jegyzet, Szegedi Tudományegyetem, Hódmezővásárhely 2018.

Kiss Judit: Az EU Közös Agrárpolitikájának 2003. évi reformja, *Gazdálkodás* 48. évfolyam 5. szám 2004.

Kapronczai István: A magyar agrárgazdaság helyzete napjainkban – kockázatok és lehetőségek. *Gazdálkodás* 60. évfolyam 5. szám 2016.

Kapronczai István: Várható szerkezeti átalakulás a magyar mezőgazdaságban. *Gazdálkodás* 69. évfolyam 1. szám 2025., DOI: https://doi.org/10.53079/GAZDALKODAS.69.1.t.pp_3-34

Kovács Teréz: A mezőgazdaság üzemi szerkezete tíz évvel a rendszerváltás után. *Gazdálkodás* 45. évfolyam 6. szám 2001.

Kurucz Mihály: Az európai agrárjog alapjai. ELTE Jogi Továbbképző Intézet, Mobil Kft., Budapest 2003.

Kurucz Mihály: A magyar termőföldforgalom szabályozásának mai rendszeréről és megújításának alapjairól. *Agrár- és Környezetjog* 3. szám 2007.

Kurucz Mihály: Gondolatok egy üzemszabályozási törvény indokoltságáról. *Gazdálkodás* 56. évfolyam 2. szám 2012.

Kurucz Mihály: Gondolatok a magyar földforgalmi törvény uniós jogi feszültségpontjainak kérdéseiről. In: Szalma József (szerk.): A magyar tudomány napja a Délvidéken 2014., Újvidék 2015.

Lipcsei József: A helyben lakó gazdálkodók területi eloszlásának és forrásfelhasználásának vizsgálata. *Studia Mundi – Economica* 9. évfolyam 2. szám 2022., DOI:

<https://doi.org/10.18531/Studia.Mundi.2022.09.02.49-57>

Migléczi Viktória – Kiss Zoltán – Hornyák Zsófia: Az agrárgazdaságok átadása a társasági jog szempontjából. *Miskolci Jogtudó* 2023/5. szám 3. különszám 2023. [https://jogtudo.uni-](https://jogtudo.uni-miskolc.hu/lapszamok/2509/MISKOLCI-JOGTUDO-20235--szam)

[miskolc.hu/lapszamok/2509/MISKOLCI-JOGTUDO-20235--szam](https://jogtudo.uni-miskolc.hu/lapszamok/2509/MISKOLCI-JOGTUDO-20235--szam)

Mikó Zoltán: Agrárjog. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Heller Farkas Intézet, Budapest 2001.

Mikó Zoltán: Új agrárjogi alapfogalmak: a mezőgazdasági termelő, a mezőgazdasági üzem. *Gazdaság és Jog* 12. szám 2004.

Muraközy Tamás (szerk.): Mezőgazdasági Lexikon L-Z. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest 1958.

Olajos István: A közjogi szerződések jelentősége az agrár- és környezetjogban. A támogatási szerződések eljárásjogi helye és szerződési létszakai. *Pázmány Law Working Papers* 26. szám 2012.

Olajos István – Nagy Ákos: Mi is az az agrárüzem? Az agrárüzem/gazdaság magán- és közjogi, illetve agrárjogi definíciójának bizonytalansága forgalmi helyzetekben. *Miskolci Jogtudó* 2023/5. szám 3. különszám 2023. [https://jogtudo.uni-](https://jogtudo.uni-miskolc.hu/lapszamok/2509/MISKOLCI-JOGTUDO-20235--szam)

[miskolc.hu/lapszamok/2509/MISKOLCI-JOGTUDO-20235--szam](https://jogtudo.uni-miskolc.hu/lapszamok/2509/MISKOLCI-JOGTUDO-20235--szam)

Orlovits Zsolt: A mezőgazdasági üzem fogalmának agrárjogi értelmezése. *Gazdálkodás* 52. évfolyam 4. szám 2009.

Orlovits Zsolt – Kovács László: A mezőgazdasági üzemszabályozás adaptációs lehetőségei nyugat-európai modellek alapján. *Gazdálkodás* 59. évfolyam 2. szám 2015.

Pechl Marcell: Feltámad a hitbizomány? *Arsboni* 2023., <https://arsboni.hu/feltamad-a-hitbizomany/>

Szabó László: A magyar gazdaság versenyképessége az Európai Unióban. *Statisztikai Szemle* 81. évfolyam 9. szám 2003.

Szénay László – Villányi László (szerk.): Agrárgazdaságtan. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest 2000.

Szűcs István – Farkasné Fekete Mária – Molnár József: A birtok- és üzemi struktúra mozgásának prognosztizálható irányai. *Gazdálkodás* 47. évfolyam 5. számú különkiadás 2003.

Takácsné György Katalin – Takács István: A magyar mezőgazdaság a hatékonyságváltozások tükrében. *Gazdálkodás* 60. évfolyam 1. szám 2015.

Udovecz Gábor: Szerkezeti feszültségek a magyar mezőgazdaságban. In.: Jávor András – Borsos János (szerk.): Az agrárinnovációtól a társadalmi aszimmetriáig. Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum, Debrecen 2006.

Udovecz Gábor: A KAP jövőjét a közjavak előállítása legitimizálhatja. In: Tabajdi Csaba (szerk.): Közös út? Magyarország nyer vagy veszít? Magyar Agrárakadémia, Nádudvar 2008.

II. RÉSZ

POLITIKATUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

Ferencz Gábor

ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskola

Témavezető: Dr. Antal Attila, habil. egyetemi docens

DOI: <https://doi.org/10.55052/themis.2025.1.147>

Az essexi iskola: Ernesto Laclau diskurzuselmélete **(*The Essex School: Ernesto Laclau's Discourse Theory*)**

Absztrakt

Ernesto Laclau, a posztmarxizmus kiemelkedő alakja jelentős hatást gyakorolt a hegemoniaelmélet, a politikai diskurzus, a társadalmi identitás és a populizmus kutatására. A tanulmány Laclau politikaelméletének és az essexi iskola néven ismert diskurzuselméleti irányzatnak alapjait mutatja be. Laclau munkájának alapfogalmai, mint a diskurzus, a hegemonia és a társadalmi antagonizmus, a posztmarxista politikaelmélet eltávolodását jelzik a klasszikus marxizmus determinizmusától és esszencializmusától. A hegemoniaelmélet posztstrukturalista újrafogalmazása nagymértékben támaszkodik Jacques Lacan pszichoanalitikus elképzeléseire, amelyek új fogalmakkal gazdagítják a társadalmi és politikai realitások elemzésének diszkurzív megközelítését.

Kulcsszavak: diskurzus, hegemonia, posztstrukturalizmus, posztmarxizmus, radikális demokrácia

Abstract

Ernesto Laclau, a prominent figure in post-Marxism, has made a significant impact on research in hegemony theory, political discourse, social identities, and populism. This article explores the foundations of Laclau's political theory and the discourse theory movement known as the Essex School. Key concepts in Laclau's work, such as discourse, hegemony, and social antagonism, signify a departure of post-Marxist political theory from the determinism and essentialism of classic Marxism. Influenced by post-structuralism, Laclau's reformulation of hegemony theory draws heavily on the psychoanalytic ideas of Jacques Lacan, which enrich the discursive approach to analyzing social and political realities with new concepts.

Keywords: *discourse, hegemony, post-structuralism, post-Marxism, radical democracy*

1. Bevezetés

Ernesto Laclau, a posztmarxizmus egyik megalkotójának és legjelentősebb képviselőjének életműve rendkívül nagy hatást gyakorolt a hegemoniaelmélet és a politikai diskurzusok, a társadalmi identitások, illetve a populizmus területén zajló kutatásokra. Írásom Laclau politikaelméleti munkásságát, illetve az essexi iskola néven is ismert diskurzuselméleti irányzat alapjait mutatja be. A pályáiv áttekintését segítőként, a bevezetőben röviden ismertetem a szerző életrajzi adatait, főbb műveinek témáját és kulcsfogalmait.

Laclau (1935–2014) Argentínában született, egyetemi tanulmányait a Buenos Aires-i Egyetemen kezdte, ahol történelmet hallgatott. Ebben az időszakban több baloldali hallgatói mozgalomban is részt vett, 1958 óta tagja volt az Argentin Szocialista Pártnak (*Partido Socialista Argention, PSA*), majd abból kiválva a Nemzeti Baloldal Szocialista Pártjának (*Partido Socialista de la Izquierda Nacional, PSIN*) vezetőségében vállalt szerepet.¹ Laclau számára a peronizmus tapasztalata, a társadalmi csoportok széles körét átfogó politikai szövetség létrehozása, nemcsak a marxista osztályelmélet későbbi kritikáját alapozta meg, hanem a populizmuselméletet is. 1969-től az Egyesült Királyságban folytatta a tanulmányait. Tudományos fokozatát az Essexi Egyetemen szerezte meg, ahol a politikaelmélet professzoraként létrehozta azt a tudományos központot² (*Centre for Ideology and Discourse Analysis*, jelenlegi vezetői David Howarth és Jason Glynos), amelynek nyitott kutatási programja a társadalmi valóság diszkurzív természetét kutatja.

1977-ben jelent meg könyv formájában Laclau négy korai írása, amelyekben főként Gramsci, Althusser és Poulantzas nyomdokain a politika és az ideológia szerepét vizsgálta a kapitalista társadalmi viszonyok fenntartásában, valamint ebben a kötetben kapott helyet a populizmusról szóló tanulmánya is.³ Chantal Mouffe-fal közösen írt, 1985-ben megjelent *Hegemony and Socialist Strategy* című könyvében számot vetett az osztályharcra épülő marxista elmélet válságával, lefektette a nyelvfilozófiai, a posztstrukturalista és a posztmodern filozófiai nézeteket ötvöző

¹ Stavrakakis és Galanopoulos 2018.

² Szabó 2022. 411.

³ Laclau 1977.

posztmarxizmus elméleti alapjait, illetve kiemelte azokat a szempontokat, amelyek mentén a radikális demokrácia kibontakozhat.⁴ A mű elemzi a hegemonia fogalmának genealógiáját, leszámol a Gramscinál és más marxistáknál továbbra is meglévő gazdasági redukcionizmussal, az osztályharc ortodoxiájával és a proletariátus kitüntetett történelmi szerepével.⁵ Az esszencialista gondolkodásmód helyébe a szerzők a társadalmi viszonyok diszkurzív konstrukcióját, illetve a politika valóságalkító szerepét állítják, amihez a diskurzus foucault-i megközelítésén és Althusser szubjektumfelfogásán keresztül jutnak el, továbbá felhasználják a késői Wittgenstein nyelvfilozófiáját, Lacan csomópont-fogalmát (*point de capiton*) és Derrida dekonstrukciós eljárását.⁶

A mű korszakalkotó jellegét kiemeli, hogy a marxista tradíció képviselői részéről számos elismerő kritikát és annál több félreértelmezésen alapuló támadást kapott, amelyekre a szerzőpáros Laclau *New Reflections on the Revolution of our Time* című könyvében válaszolt (*Post-Marxism without apologies*).⁷ Ez a munka radikálisabb eltávolodást jelent a marxista keretektől, egyúttal újabb lépés Jacques Lacan pszichoanalitikus elmélete felé, aminek hatása a szlovén filozófussal, Slavoj Žižekkel folytatott eszmecseréje a következő évtizedben még inkább elmélyült. Az antagonizmus eddigi elgondolásával párhuzamosan ekkor jelenik meg a kizökkenés (*dislocation*) fogalma, ami a jelölés határaitra helyezi a hangsúlyt.⁸ Ezen az úton haladva a kilencvenes évek közepétől Laclau írásai az identitáspolitikával, a multikulturalizmussal és a derridai univerzális/partikuláris logikájával foglalkoznak.⁹ Az *Emancipation(s)* című tanulmánygyűjteményben megjelent írása az üres jelölő politikai cselekvést orientáló szerepéről pedig a hegemoniaelmélet számára kínál új perspektívát.

A kétezres évek legfontosabb munkáinak tárgya ismét a populizmus, melynek elméleti csúcspontja *A populista ész* című könyv, amelyben Laclau elméleti rendszerének teljes tárházát felvonultatja egy konkrét politikai jelenség értelmezéséhez.¹⁰ A végeredmény nemcsak egy terebélyesedő kutatási terület legkifinomultabb teoretikus megalapozása, hanem általa élesebb képet kap az olvasó arról a radikális demokráciafelfogásról, amely sokkal inkább Mouffe munkáiban a kapott hangsúlyt. A populizmus körüli viták kiéleződése azonban végül a Žižekkel való kapcsolat végleges

⁴ Kiss 2018. 63.

⁵ Laclau és Mouffe 2001.

⁶ Åkerström 2003. 49.

⁷ Laclau 1990.

⁸ Glynnos és Stavrakakis 2004. 205-206.

⁹ Laclau 1996, Stavrakakis és Galanopoulos 2018.

¹⁰ Laclau 2011.

megromlásához vezetett. Laclau utolsó könyve 2014-ben jelent meg *The Rhetorical Foundations of Society* címmel, ami a halála előtti két évtized tanulmányait tartalmazza.¹¹

Az életmű áttekintése után a következőkben felvázolom a kulcsfogalmak értelmezéséhez adalékul szolgáló társadalom- és elmélettörténeti háttér. A tanulmány harmadik és negyedik részében főként Laclau és Mouffe alapművére, illetve az azt követő két kötetre támaszkodva bemutatom a diskurzuselmélet alapfogalmait és a hegemonia diszkurzív megközelítését. Az ötödik rész a radikális demokrácia és a populizmus kérdésével foglalkozik. Végezetül kiemelem Laclau munkájának politikatudományi jelentőségét.

2. Társadalom- és elmélettörténeti háttér

A második világháborút követően az ipari kapitalizmus termelékenységének köszönhetően nagyjából két és fél évtizedes gazdasági növekedés következett, ami számos szociológiai elmélet szerint alapvetően meghatározta a társadalmi és a politikai folyamatok alakulását.¹² Az átlagos bérszínvonal emelkedése mellett csökkentek a jövedelmi egyenlőtlenségek, a szolgáltató szektor bővülésével pedig szélesedett a társadalmi szerkezet közbülső tartománya, amivel párhuzamosan egyre elmosódottabbá váltak az „osztálykontúrok”. Mindez érzékeny ponton érintette azokat a marxista elméleteket, amelyek középpontjában a tőkeviszony és a munkamegosztásban betöltött pozíció alapján definiált osztályfogalom, illetve az osztályharc állt. Ha ugyanis a struktúrát mozgató erők fejlődése következtében nem következik be a proletariátus elnyomorodása, az osztálylét gazdasági dimenziója önmagában nem állja meg a helyét a kizsákmányolás, illetve a társadalmi-politikai emancipáció elméletében.

A hetvenes évek elejére lezárult a gazdaság expanzióján alapuló kapitalista fejlődési szakasz. Az ekkortájt jelentkező mozgalmak, illetve gazdasági válságok újabb kihívásokat jelentettek a marxista elméletek számára. Az új társadalmi mozgalmak alig emlékeztettek a munkásosztály szerveződéseire, a középpontjukban az *identitáskeresés* és olyan témák álltak, mint a környezetvédelem, a háborúellenesség vagy a szexualitás.¹³ A gazdasági válságok nyomán az állam szerepvállalásáról szóló viták pedig cáfolták az *ideológia* kimúlásáról szóló nézeteket. Ezeknek a folyamatoknak

¹¹ Laclau 2014.

¹² Berger 1992, Dahrendorf 1994, Touraine 1977.

¹³ Habermas 2011.

a reflexiója magától értetődően hatott a (poszt)marxista teoretikusok útkeresésére is.

Miután a társadalmi osztályok „objektív alapjait” nem lehetett tovább pusztán gazdasági eredetű kategóriákkal alátámasztani, a kollektív cselekvés korábban alárendelt vonatkozásai kerültek előtérbe. Gramsci, a frankfurti iskola és Lukács György korai munkáiból következik az állítás, mely szerint a kapitalista rendszer kialakítja a fenntartásához szükséges tudatformákat és szükségleteket, így az ideológia a rendszerfenntartó minta átadásának és egyúttal a tudati elnyomásnak az eszköze, melyet a saját jogán kell vizsgálni.

A marxizmusba a strukturalizmus révén életet lehelő megközelítések – a társadalomelemzés alapkategóriáit megtartva – a rendszer működését lehetővé tevő mechanizmusok objektív leírását kívánták adni a késői kapitalizmus viszonyai között. A strukturalizmus arra az ötvenes években született, francia eredetű szellemi áramlatra vonatkozik, amely a társadalom működését meghatározó mögöttes struktúrákat, szabályrendszereket vizsgálja.¹⁴ A formalista modellek archetípusa a Saussure-i nyelvészet, amely a jelölő és jelölt egységéből álló jelet állította középpontba, amit *Claude Lévi-Strauss* adaptált a társadalmi és kulturális jelentések magyarázatához.¹⁵ A strukturalista marxizmus egyik legjelentősebb képviselője, *Nicos Poulantzas* szerint a termelés viszonyai nem csupán gazdasági, hanem politikai és ideológiai relációk is, amelyek nem a termelési viszonyok egyszerű következményei, hanem mindezek kölcsönös függőségi kapcsolatban állnak egymással.¹⁶ *Louis Althusser* elméletében az így létrejövő uralmi struktúra ideológiája hozza létre a szubjektumot, amely a társadalmi gyakorlatokon keresztül részt vesz a rendszer újratermelésében.¹⁷

Althusserrel szemben viszont a posztstrukturalizmushoz köthető gondolkodók (pl. Derrida, Foucault) tagadták, hogy lenne olyan alap, amely meghatározná a felszíni struktúrát, azaz a marxi felépítményt. A posztmarxizmus képviselői az ideológia kapitalista rendszer stabilizálásában betöltött szerepének vizsgálatát alapvető feladatuknak tekintik, amivel nemcsak a marxizmus ideológiakritikáját fogalmazzák meg, hanem a „posztmodern kapitalizmus ideológiaelméletét” is.¹⁸ A totalitás összedrótózott filozófiai megalapozása helyett azonban a gondolkodás és a

¹⁴ Olay és Ullmann 2011. 319-328.

¹⁵ Saussure 1969.

¹⁶ Felek 1998. 109-111.

¹⁷ Olay és Ullmann 2011. 365-372., Howarth 2000. 16-34.

¹⁸ Kiss 2018. 23, 31-60.

tudás, a tudattalan, a dekonstrukció, a diskurzusok és a kapitalizmus kulturális logikája irányába fordítják a figyelmet.

A nyelvi szimbólumok valóságkonstruáló szerepének felismerésével megnyílik az út a diskurzusok, a társadalmi antagonizmusok és a hegemoniára törekvő gyakorlatok elemzése előtt, amelyek Laclau elméleti törekvéseit keretezik.¹⁹ Az általa kidolgozott diskurzuselmélet a társadalmi konstrukcionizmus tudományfilozófiai belátásaira épül, melyet Jørgensen és Phillips a következőképp foglal össze:²⁰

- *Kritika az adottként kezelt tudással szemben:* a valóság fogalmak által férhető hozzá számunkra, ami a világról való tudásunk diszkurzív természetére világít rá.
- *Történelmi és kulturális specifikusság:* a világ megértése és reprezentációja történetileg és kulturálisan beágyazott, ami nem jelent eleve meghatározottságot, épp ellenkezőleg. A fundacionalizmus- és esszencializmus-ellenes megközelítés feltételezi a *kontingenciát*, amely a jelentések radikális rögzítetlenségére és időbeni változására utal, illetve tagadja, hogy a társadalmi folyamatok külső feltételek eredményei volnának, vagy hogy az egyének rögzített jellemzőkkel rendelkeznenek.
- *Kapcsolat a tudás és a társadalmi folyamatok között:* a világ megértése, a tudás társas folyamatok által, interakciókban formálódik.
- *Kapcsolat a tudás és a társadalmi cselekvés között:* adott világnézet keretein belül egy-egy cselekvés természetesnek hat, míg más elképzelhetetlen. Eltérő világmagyarázatok, eltérő társadalmi cselekvéshez vezetnek, éppen ezért a tudás és az igazság társadalmi konstrukciója társadalmi következményekkel jár.

3. Laclau diskurzuselméletének alapkategóriái

Howarth szerint Laclau munkásságában nagyjából három elméleti irányt különíthetünk el, amelyben a kiindulópontot a főként Gramsci és Althusser munkáinak értelmezésén és kiterjesztésén alapuló *marxista ideológia- és politikaelmélet* jelenti.²¹ Az életmű posztmarxista vonulata szakít a marxizmus determinizmusával és esszencializmusával, ezekkel szemben a posztstrukturalista filozófia (Derrida, Foucault) segítségével alkotja meg a *hegemónia-elméletét*. Végül pedig ezt a megközelítést fejleszti tovább a *dekonstrukció*, illetve a *pszichoanalízis* (Freud, Lacan) révén. Az alábbiakban e megközelítés mentén mutatom be a diskurzuselmélet alapjait.

¹⁹ Torfing 1999. 81-131.

²⁰ Jørgensen és Phillips. 2002. 4-6.

²¹ Howarth 2015. 1., lásd még: Torfing 2004. 149.

Általánosságban a marxista társadalomelmélet a társadalmi és a tudati folyamatokat a termelőerők és a termelési viszonyok közötti dinamikára vezeti vissza, ahol a gazdasági alap a meghatározó. Az ideológia egyik értelme szerint a tőkésosztály gondolatai uralkodóak, egy másik jelentésárnyalat viszont arra helyezi a hangsúlyt, hogy a társadalom tagjai előtt a létezésük materiális viszonyai lényegében rejtettek, ezért a tudatuk illúziókra épül. Korábban utaltunk rá, hogy a 20. század első harmadától jelentkező neomarxista irányzatok már kikezdték a politikai és ideológiai jelenségek járulékos mivoltát valló ortodoxiát, így kerültek ezek a kérdések a kutatásaik középpontjába. Gramsci a hamis tudat fogalmán alapuló ideológiafelfogás helyett organikus megközelítést ajánlott, amely szerint az uralkodó osztályok a világmagyarázataik révén nyerik el az alávetettek beleegyezését, ami a hegemonia megszerzésért folytatott küzdelmekre (pozícióharc) irányította a figyelmet.²² Ez már önmagában rendkívüli elméleti eltolódást jelentett, azonban csak a posztstrukturalizmus adott olyan lökést a kritikának, amely radikális elszakadást jelent a marxista esszencializmustól a politikai folyamat önállósága felé.

Bár a hegemonia fogalmának előtérbe kerülését Laclau és Mouffe alapvetően fontos fejleménynek tartották, a baloldali stratégia, a kollektív cselekvés erőinek megszervezése még mindig a gazdasági meghatározottságú, osztályérdeken alapuló „történelmi blokkokra” épült, ami ellentmondásossá tette Gramsci megközelítését, hiszen amennyiben továbbra is az alap dominál a felépítmény felett, úgy a hegemonia fogalma által nyert mozgástér egy csapásra összesűkül.²³ Szerintük a társadalmi formációk és a köztük lévő ellentétek nem vezethetők vissza semmilyen alapelvre, ami meghatározná a társadalom szerkezetét, továbbá ezek a viszonyok az osztályharcon kívül számos más formát ölthetnek. A kontingencia és a nyitottság viszont komoly próbatétel a társadalomelmélet számára, mivel éppen erre az esetlegességre kellene alapozni a társadalom leírását.

Laclau egyik korábbi írása szerint „*nem létezik »társadalom«, amely egységes és értelmezhető volna*”²⁴, ugyanakkor ahhoz, hogy beszéljünk róla, szükség van valamilyen *társadalomképre*. Vagyis a társadalmi minden pozitív leírása valamiképp rögzíti, azaz *hegemonizálja* az egyébként széttartó, folyamatosan változó és ellentmondásos jelenségek fogalmilag megragadhatatlan tömkelegét. Minden ilyen leírás ugyan részleges és be

²² Howarth 2000. 88-92.

²³ Laclau és Mouffe 2001. 75-78.

²⁴ Laclau 1990 [1983]. 90.

nem fejezett lesz, de csak ezáltal lehetséges a társadalom *diszkurzív* megalapozása.

A diszkurzivitás elve megkérdőjelezi a pozitivista és esszencialista tudományfelfogást, ami függetleníteni akarja a valóság leírását az egyéni megismeréstől.²⁵ A szóban forgó értelmező tevékenység azonban nem jelenthet semleges szemlélődést, sem az „objektív világ” visszatükröződését, hanem aktivitást feltételez az értelmező részéről.²⁶ A diskurzus és a társadalom Laclau elméletében egymást konstituálják: a diskurzus társadalmi értelmezési forma és viszont, a társadalmi valóság diszkurzív valóság.

Mielőtt rátérnénk a diskurzus fogalmára, utalnunk kell Saussure jelelméletére. A diskurzuselmélet feltételezi, hogy a valóság jelenségei (tárgyak, cselekvések vagy cselekvő nélküli történések) *jelentéssel* rendelkeznek, amelyek a diskurzus részeként, annak belső viszonylatrendszerében jönnek létre. A jelentést hordozó *nyelvi jel* egy jelölési folyamat során nyer értelmet, méghozzá a más jelektől való különbözősége révén.²⁷ Fontos aláhúzni, hogy a jel és a jelölt között nincs semmiféle szükségszerű kapcsolat. Amint azt eddig is hangsúlyoztuk, a diskurzusban létrejött identitás a lehetőségek tárából lett kiválasztva, vagyis a jelentés nemcsak *relacionális*, hanem *kontingens* is.²⁸ Vagyis a strukturalisták számára a nyelv halászhálóhoz hasonlít, amelynek csomói (a különböző jelek) azáltal nyerik el a jelentésüket, hogy egymáshoz képest hol helyezkednek el a hálón.²⁹ A posztstrukturalisták ehhez még azt is hozzáteszik, hogy a jelentést nem lehet egyszer és mindenkorra rögzíteni, mivel a használat során a jel újabb és újabb viszonylatokba kerül más jelekkel, így a jelentése módosulhat. Ahogy a nyelvet használjuk, abban egyaránt megfigyelhetők az értelem megváltoztatására, valamint annak rögzítésre irányuló kísérletek – ezekre a folyamatokra kíváncsi a diskurzuselemzés.

Laclau és Mouffe meghatározása tartalmazza azokat a kulcsfogalmakat, amelyekre szükségünk van a diszkurzív gyakorlatok megértéséhez. *„Artikulációnak nevezünk minden olyan gyakorlatot, amely kapcsolatot hoz létre elemek között úgy, hogy azok identitása az artikulációs gyakorlat eredményeként módosul. Az artikulációs gyakorlatból eredő strukturált totalitást nevezzük diskurzusnak. Amennyiben a differenciális pozíciók egy diskurzuson belül artikulálódnak, momentumoknak nevezzük őket. Ezzel*

²⁵ Szabó 2022. 412.

²⁶ Szabó 2016. 105-117.

²⁷ Saussure 1967. 91-95.

²⁸ Howarth és Stavrakakis 2000. 2-4, Torfing 2004. 150.

²⁹ Jørgensen és Phillips 2002. 25.

*ellentétben elemnek hívunk minden olyan különbséget, amely nem diszkurzíve artikulált.*³⁰

Ennél a pontnál tisztáznunk kell az artikuláció és a diskurzus, illetve a diszkurzivitás fogalmának különbségét. Az artikuláció olyan gyakorlatra vonatkozik, amely kapcsolatokat, azaz különbségeket és hasonlóságokat hoz létre az elemek között, a diskurzus pedig ezeknek a gyakorlatoknak az eredménye, amelyben az elemző a különbségek rendezett mintázatát fedezheti fel.³¹ A diskurzusok társadalmi viszonyok és gyakorlatok konkrét rendszerei, amelyek kontingens és történelmi konstrukciók, és mint ilyenek mindig a kizárás/belefoglalás logikájának függvényei, tehát alapvetően politikai természetűek.³² Miközben a diszkurzivitás arra utal, hogy az identitások (tárgyak, szubjektumok, cselekvések stb.) szükségképp egymáshoz viszonyítva nyernek értelmet, ezek a kapcsolatok nem feltétlenül rendelkeznek a diskurzus rendszerszerű jellegével, hanem lebegők lehetnek.³³ Ezzel szemben a diskurzus *„a diszkurzivitás mezejének uralására, a különbségek áramlásának megfékezésére, egy központ felépítésére irányuló kísérletként jön létre”*.³⁴ A társadalmi valóság diszkurzív jellege természetesen nem jelenti az anyagi valóság tagadását, csupán azt, hogy a valóság egyetlen jelensége sem készen kapott számunkra, hanem diskurzusok által nyer értelmet.

Jørgensen és Phillips metaforájánál maradva, ahogyan a halász kifeszíti a hálóját az öböl egy szakaszában, hogy összeseterelje a halakat, hasonlóképp a diskurzus egy adott területen (totalitás) megpróbálja rögzíteni a jelentést.³⁵ Például az orvosi diskurzusban „a test”, „a betegség” és „a kezelés” meghatározott módon kerül viszonyba egymással. A testet részekre bontják, melyeket külön kell kezelni (fertőzött, ép stb.), a betegség okait pedig azonosítják, amelyre a kezelés irányul. A kezelés elfogadható módjait pedig az orvostudományi diskurzus (dinamikus) rendszere határozza meg. Az artikuláció létrehozza a diskurzus elemi egységeiből (szókészletéből) álló hálózatot, miközben a maga képére formálja az elemeket. A diskurzuson belül az elemek jelentésmódosuláson mennek át, majd elfoglalják a saját pozíciójukat, így momentumokká válnak (amelyek a metafora szerint a háló csomói). Ugyanakkor, ha mindez csak a jelek közötti alkalmi viszony volna, úgy a diskurzus már az elején elhalna, hiszen mindent újra és újra kellene kezdeni. A diskurzusok részleges rögzülésére kínál megoldást Laclau és Mouffe számára a

³⁰ Laclau és Mouffe 2001. 91.

³¹ Åkerstrøm 2003. 50.

³² Howarth 2000. 8-9.

³³ Åkerstrøm 2003. 50-51.

³⁴ Laclau és Mouffe 2001. 98-99.

³⁵ Jørgensen és Phillips 2002. 26.

csomópontok (nodal points) bevezetése. A csomópontok Lacantól átvett fogalma olyan kiemelkedő jelölőkre (referenciapontokra) vonatkozik, amelyek körül a többi jelölő elrendeződik és ebből az összekapcsolódásból nyeri az identitását. A politikai diskurzusokban ilyen kikristályosodási pontnak tekinthetők a „demokrácia”, vagy „a nép” fogalmai, melyek nemcsak egy adott időpontban, hanem retroaktív, azaz visszaható módon is rögzíthetik a momentumokat (gondoljunk csak „a nemzet” fogalmára).³⁶

Mint azt hangsúlyoztuk, a diskurzusok totalitásként jönnek létre, amelyek rögzítik a jelek kapcsolódását. Ugyanakkor az is lényeges, hogy ez a folyamat kontingens, vagyis a lehetőségek egy részének kizárásával megy végbe. A szerzőpáros a diskurzus által kizárt lehetőségeket a *diszkurzivitás mezejének (field of discursivity)* nevezi, amely a jelentéstöbblet számára fenntartott terület.³⁷ Egy elem, amelynek a jelentése még nem rögzült, potenciális többértelműsége révén a diskurzus részévé válhat. A fogalom azt is jelzi, hogy a kiválasztás/kizárás aktusán alapuló határkijelölés megengedi, hogy a választás egy későbbi időpontban újra lehetséges legyen, s ezzel a diskurzus elrendeződése átalakuljon.

Laclau későbbi munkáiban fontos szerepet kapnak a csomópontok különös eseteiként jellemezhető lebegő jelölők (*floating signifiers*), illetve üres jelölők (*empty signifiers*). Mindkettő azokra a jelekre vonatkozik, amelyek tartalmukban meglehetősen homályosak, jóformán üresek, különbségük abban áll, hogy a *lebegő jelölők* jelentésének meghatározásáért több artikulációs kísérlet is küzd egymással. Az *üres jelölő*, egy jelölt nélküli jelölő, amely egyenértékűségi viszonyt teremt a különbségek között. Arra szolgál, hogy egyfajta közös nevezőként megjelenítsen egy hiányzó teljességet. Ilyen például Hobbes-nál a természeti állapottal szembeállított „rend”, amelynek „*nincs tartalma, mivel a rend csak olyan különböző formákban létezik, amelyekben épp megvalósul, azonban a radikális rendetlenség állapotában a »rend« van jelen, mert ez hiányzik; és így ez lesz az üres jelölő, mert ez a hiány jelölője*”.³⁸ Az üres jelölők olyan „lehetetlen” fogalmakat is képesek reprezentálni mint a társadalom, ezért óriási közösségképző erejük révén a hegemoniatörekvések középpontjában állnak.³⁹

³⁶ Torfing 1999. 99.

³⁷ Jørgensen és Phillips 2002. 26-27.

³⁸ Laclau 1996. 44.

³⁹ Howarth 2015. 10-12.

4. A hegemonia diszkurzív elmélete

A totalitást megjelenítő diskurzus mindig *hatalmi gyakorlat*, mivel a hegemoniára törekvő artikuláció tétje a társadalmi teret meghatározó diszkurzív formáció létrehozása, amely elrendezi és (részlegesen) rögzíti a lebegő elemeket. A Hobbes-i példa jól mutatja az üres jelölő szerepét a diskurzus átmeneti rögzítésében. A természeti állapotot jelentő „rendetlenség” közepette hiány formájában van jelen a rend iránti vágy, ezért „a rend” válik üres jelölővé, amihez jelentések széles köre hozzákapcsolódhat (pl. az állam, a törvényesség, a béke, az emberi természet, az önzés). Laclaunál a *hegemoniára* törekvő politikai erők artikulációja határozza meg, miből lesz üres jelölő, amely a társadalmi gyakorlatok széles körét orientálja. Mindez működhet defenzív módon, a hatalomnak alávetettek hozzájárulásának manipulációjával, vagy offenzív módon, a hegemon projekt expanziója által.⁴⁰ Az eddigiek alapján egyértelmű, hogy a diskurzusok áramában konstruálódó társadalmi létrejöttében meghatározó a politikai logika.

Laclau és Mouffe a saussure-i szemiotika nyomán megkülönbözteti az *egyenértékűség* és a *különbség logikáját*. Míg az előbbi azáltal teremt egyenértékűséget a különböző identitások között ($a = b = c$), hogy kijelöl egy negatív pólust (d), amely mindezek tagadására épül ($d = - [a, b, c]$), az utóbbi a jelentések lineáris kombinálásával egyre összetettebbé teszi a diskurzust.⁴¹ Miközben „*az ekvivalencia logikája a politikai tér leegyszerűsítésének, a különbség logikája a bővülésének és növekvő összetettségének logikája.*”⁴² Bár e két logika ellenkező irányban működik, folyamatosan keresztezik egymást, mivel egy adott szempontból való azonosság nem zárja ki a különbséget egy másik aspektusból. Az egyenértékűség logikája azzal, hogy létrehoz egy középpontot, részlegesen rögzíti a jelentéseket, ugyanakkor ki is élezi az ellentéteket.

A diskurzus – bármennyire is próbálják intézményesíteni – kontingens, ami akkor válik nyilvánvalóvá, amikor az aktuális történéseket már nem képes a jelentések hálójával felfogni.⁴³ Ha a hegemon diskurzus nem képes asszimilálni az új elemeket, az artikuláció *kizökken (dislocation)*, amely során láthatóvá válik a diszkurzív struktúrák kontingenciája.⁴⁴ Mindez

⁴⁰ Howarth és Stavrakakis 2000. 4, 8-9., Torfing 1999. 101, 109-112.

⁴¹ Howarth 2000. 106-107.

⁴² Laclau és Mouffe 2001. 117.

⁴³ Laclau 1990. 39-41.

⁴⁴ Howarth és Stavrakakis 2000. 13.

nagyobb teret enged az új diskurzusok artikulálásának, ami által a válságban lévő identitások újrarendeződhetnek.

Visszaulva az ötvenes évektől kezdődő társadalmi átalakulásra, ahogy az ortodox marxizmus tételeivel kapcsolatban egyre több kétség merült fel, úgy került válságba az egész gondolatrendszer. Amíg az újbaloldal artikulációjában a kapitalizmuskritika egyes momentumai továbbra is működőképesek (pl. kizsákmányolás, elidegenedés), más axiómákat (mint pl. a gazdasági determinizmus vagy a forradalomelmélet) az új megközelítések váltották fel, amelyek nagyobb sikerrel hoznak létre egy hiányzó teljességet.

A diskurzus határkijelölése együtt jár a társadalmi *antagonizmusok* konstruálásával, ami egyfelől egységesebbé teszi és stabilizálja a diskurzust, másrésztől megakadályozza annak lezárását.⁴⁵ (1) A diskurzus által létrejövő antagonisztikus identitások a kizárás/befoglalás aktusa révén keletkeznek azáltal, hogy a hegemon artikuláció kizár bizonyos identitásokat és értelmezéseket. Antagonizmus akkor keletkezik, amikor az alárendelt pozícióját elnyomásként éli meg.⁴⁶ Az antagonizmusok nem vezethetők vissza valamilyen külső, strukturális ellentmondásra, mivel konstruáltak, éppen ezért kontingensek is. Laclau és Mouffe művében ez a negativitás jelöli a diskurzus határát, ami a diskurzus szempontjából konstitutív. (2) A másik oldalról viszont ez a radikális kizárás lesz a kizökkenés forrása, ami felforgathatja a diskurzust. Žižek hívja fel rá a figyelmet, hogy a határ kijelölése, amin túl ott van a Másik, amely „megakadályoz abban, hogy teljes mértékben magam legyek”⁴⁷ nem más, mint a lacani Valós megjelenése a diskurzuselméletben. Röviden, a Másikra (bevándorlókra, szabotőrökre, más nemzetekre stb.) kivetített negativitás „a társadalom lehetetlenségének” a traumája.⁴⁸ Annak, hogy a társadalom egységéről, „a nemzeti összetartozásról” és egyébről szóló diskurzusok sohasem lehetnek teljesek és véglegesek. Žižek arra mutat rá, hogy a társadalmi-szimbolikus mező azért jöhet létre, hogy ezt az űrt elfedje, így a lehetetlen identitás szükségszerű konstrukciókra van utalva.

Az antagonizmusok alapvetőek a *társadalmi identitások* szempontjából, ami Laclau elméletében nyilvánvalóan nem a gazdasági struktúra és a társadalmi nagycsoportok által determinált önazonosságot jelent.⁴⁹ Laclau és Mouffe Althusser nyomán bevezeti a *szubjektumpozíció* fogalmát, ami az egyén ideológiai gyakorlatoknak való alávetettségét, vagyis diszkurzív

⁴⁵ Torfing 2004. 150., Torfing 1999. 120.

⁴⁶ Kiss 2018. 85.

⁴⁷ Laclau és Mouffe, 2001: 111.

⁴⁸ Žižek 1990. 253-254, lásd még: Biglieri és Perelló 2011. 51-56.

⁴⁹ Howarth és Stavrakakis 2000. 12-14.

struktúrákban való elhelyezkedését, többszörös társadalmi identitásának egyes aspektusait jelöli úgy, mint etnikum, nem, társadalmi helyzet, vallás és így tovább. Az althusseri koncepciótól való eltávolodás jegyében ettől megkülönbözteti a *politikai szubjektumot*, amelyben a cselekvés kerül középpontba. Mindez *identifikációként* értelmezhető, amely során az egyén egy artikuláció mellett leteszi a voksát, s ezzel egyszerre alakítja a struktúrát és a saját önazonosságát. A politikai alternatívák közötti döntést a rend újabb és újabb kizökkenései teszik sürgetővé, mivel ezek feszültséget keltő hiányt hoznak létre, amin az alany csak úgy tud úrrá lenni, ha azonosul egy „teljes identitást” ígérő hegemonikus törekvéssel.⁵⁰ Laclau a későbbi munkáiban a *jouissance* (ami szűkebb értelemben ’élvezetként’ fordítható) lacani fogalmának részleges beemeléseire éppen az identifikáció által tesz kísérletet, ugyanis affektív kötelék nélkül semmilyen azonosulás nem képzelhető el.⁵¹

Jørgensen és Phillips nyomán a következőképp összegezhetjük a politikai diskurzuselmélet identitás-felfogását:⁵²

- A szubjektum *hasadtsága*: az én/Másik szembeállításból egyik oldalt sem lehet eltüntetni, mert az egyik a másik által nyer értelmet.
- A szubjektum diszkurzív *reprezentáció* által tesz szert identitásra.
- Az identitás egy diszkurzív struktúrán belül lévő pozícióval való *identifikáció*.
- Az identitás diszkurzív módon, *egyenértékűségi láncokon* keresztül jön létre, ahol a jelek kiválasztása és összekapcsolása más láncolatokkal szemben történik, amelyek meghatározzák, milyen és milyen nem a szubjektum.
- Az identitás mindig *relacionálisan* szerveződik: a szubjektum mindig valamilyen, mivel szembe van állítva valami nem olyannal.
- Az identitás, akárcsak a diskurzusok, *változékony*.
- A szubjektum *fragmentált* vagy *központ nélküli*: a különböző diskurzusokban való érintettsége nyomán több különböző identitással rendelkezik.
- A szubjektum *túldeterminált*: mindig lehetőség van arra, hogy az alany az egyes helyzetekben eltérően azonosuljon. Ezért egy adott identitás *kontingens*, vagyis lehetséges, de nem szükségszerű.

A hegemoniára törekvő politikai projekt közös platformot teremt a heterogén társadalmi szereplők számára azzal, hogy a társadalmin belül kijelöl egy határvonalat, így a számtalan antagonizmus dichotómiává egyszerűsödik. Bár a projekt célja a csomópontok létrehozása és stabilizálása, fontos megjegyezni, hogy teljes mértékben egy diskurzus sem képes tökéletes hegemoniát kialakítani a diszkurzivitás mezeje felett. A

⁵⁰ Torfing 2004. 151.

⁵¹ Glynos és Stavrakakis 2004. 212, Stavrakakis és Galanopoulos 2018.

⁵² Jørgensen és Phillips 2002. 43.

diskurzusok eltérő hegemoniateremtő képességét Laclau a *politikai mítosz* és az imaginárius megkülönböztetésével hozza be az elméletbe.⁵³ A mítoszok hatékonysága azáltal nyilvánul meg, hogy „új objektivitást” hoznak létre azzal, hogy újra artikulálják a kizökkent elemeket, így az objektivitás nem más, mint kikristályosodott mítosz. Az olyan kifejezések, mint az „ország” vagy a „nép” objektív tartalom megnevezésével egy adott totalitást igyekeznek körülhatárolni, ami ettől még teljességgel elképzelt marad. Az „ország érdekében” hivatkozás lebegő/üres jelölőként szolgál, amelyre mindazonáltal szükség van ahhoz, hogy létrejöjjön a cselekvések közös horizontja.⁵⁴ Amikor egy mítosz sikeresen semlegesíti a kizökkent valóságot, egyúttal magába foglalja a különböző társadalmi igények sokaságát, *imaginárius*ként jelenik meg. Amikor a „felvilágosodásról” vagy a „haladásról” beszélnek egy adott diskurzusban, ezek szinte megkérdőjelezhetetlen érvényű fogalmakká lépnek elő.⁵⁵

A társadalom mint az identitások rendszere mindig csak részlegesen rögzült. Ezt a konstruált totalitást korábbi hegemon diszkurzív gyakorlatok hozzák létre, amelyek időközben intézményesültek, leülepedtek és a jelenben a magától értetődőség passzív erejével rendelkeznek. A diszkurzív-társadalmi rend kontingens mivoltából viszont az is következik, hogy az egykor kizárt lehetőségek újra-artikulálhatók, ami által a rögzíteni kívánt társadalmi átcsúszik a politikaiba és az ideiglenesen rögzült identitások képlékennyé válnak a hegemoniaküzdelem szereplői számára. Ez a képlékenységek nyilvánvalóan nem végtelen, hiszen történelmi és kulturális kontextusba ágyazott, ami befolyásolja a hegemoniatörekvések során alkalmazható eszköztár eredményességét. Laclau számára a legtisztább formában a populizmus kínálja azt a terepet, ahol a politika logikája kihívhatja az intézményesítő logikát és rávilágít a fennálló rend megváltoztathatóságára.

5. A radikális demokrácia és a populizmus

A radikális demokrácia emancipatorikus programja Laclau és Mouffe művében a posztmarxizmus belátásain alapul. A válságban lévő baloldalnak először is át kell gondolnia a politika helyét egy olyan modell ellenében, amelynek a célja „a politika vége”, ahol a konfliktusokat felváltja „a liberális konszenzus” alternatívánélkülisége.⁵⁶ A szerzők arra mutatnak rá, hogy „a

⁵³ Laclau 1990. 60-72, lásd még: Torfing 1999. 115.

⁵⁴ Jørgensen és Phillips 2002. 39.

⁵⁵ Howarth és Stavrakakis 2000. 15.

⁵⁶ Mouffe 1993, lásd még: Horváth 2023. 23-45 és Kiss és Kerékgyártó 2019. 173-190.

politika, mint a társadalmi viszonyok megteremtésének, újratermelésének és átalakításának gyakorlata nem helyezhető el a társadalmi meghatározott szintjén, mivel a politika problémája a társadalmi intézményesülésnek, vagyis a társadalmi viszonyok meghatározásának és artikulációjának problémája egy olyan mezőben, ahol az antagonizmusok keresztezik egymást.”⁵⁷ A politikai problémájának semmibevétele a demokráciát üresíti ki. Ezért tézisük szerint a demokratikus diskurzus teszi lehetővé a különböző típusú egyenlőtlenségek elleni küzdelmet, amelynek mozgósításához a szabadság és egyenlőség elveinek kontingens mivoltából kell kiindulni.

A hatvanas évek mozgalmi a nemek, az etnikai és más társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenségek újraartikulálásával a nyilvános és a magán közötti választóvonalat politizálták át a nagyobb szabadság elérése érdekében. A reagani és thatcheri felfogásban azonban „a szabadság” üres jelölője immár „a magántulajdon” és „a szabadpiac” rögzítését szolgálta „az állami beavatkozással” és „az újraelosztással” szemben. Az antagonizmusoknak ez a többértelműsége arra világít rá, hogy a hegemon gyakorlatok és az ellentétes identitások nem eleve adóttak, hanem az artikuláció folyamatában formálódnak. *„A konzervatív reakció tehát egyértelműen hegemon jellegű. A politikai diskurzus fogalmainak mélyreható átalakítására és egy új »valóságdefiníció« megalkotására törekszik, amely az »egyéni szabadság« védelmének leple alatt legitimálná az egyenlőtlenségeket és helyreállítaná azokat a hierarchikus viszonyokat, amelyeket az előző évtizedek küzdelmei leromboltak.”⁵⁸*

A baloldal feladatát nem a liberális-demokratikus ideológiáról való lemondásban látják, hanem annak a radikális és plurális demokrácia irányában történő elmélyítésében.⁵⁹ Ennek a demokráciának azonban absztrakt elvi kinyilatkoztatások (Rawls), illetve a procedurális, konfliktusokat elrendező állami-jogi gépezet megalkotása helyett, a hegemoniáért folyó küzdelem végső meghatározhatatlanságát kell tudatosítania. Tehát le kell mondania az állam, a gazdaság előtérbe helyezéséről és az osztályharc, mint a legfontosabb antagonizmus mítoszáról, helyettük ki kell alakulniuk a politikai küzdelem autonóm szféráinak. Ezeken a területeken (pl. a rasszizmus vagy a szexizmus elleni küzdelemben) elsősorban a különbség logikája érvényesül. Laclau és Mouffe is felismeri annak a veszélyét, hogy ezáltal a részkezdelmek nem tudnak egymáshoz kapcsolódni. Amennyiben azonban valamelyik szűkebb antagonizmus nemcsak az azt alkotó dichotomizált térben jön létre, hanem

⁵⁷ Laclau és Mouffe 2001. 137.

⁵⁸ Laclau és Mouffe 2001. 159.

⁵⁹ Laclau és Mouffe 2001. 160-163.

a társadalmi sokféleség terén is, akkor a külső elemek hegemonizálása az egyenértékűség logikája mentén egy új, az egyenlőség elvén alapuló konstrukciót is megszilárdíthat. Ekkor nem egyik vagy másik antagonizmus alárendelődéséről van szó, hanem arról, hogy „*mindegyik egy egyedi és oszthatatlan küzdelem egyenértékű szimbólumává vált.*”⁶⁰ Mivel Claude Lefort szerint a demokratikus társadalomban a hatalom helye üres, nincs olyan középpont, amely az egységet megtestesíthetné, ezért időről-időre létre kell hozni azt, ha máshogyan nem is, szimbolikus formában. Laclau és Mouffe a képviselőt a demokrácia egyetlen lehetséges formájának tartja, amely a hegemonikus gyakorlatok révén jön létre.

Laclau a kétezres években a *populizmusban* látja meg azt az erőt, amely a különbözőségekből megformálja a társadalmi változást demokratikus irányba terelni képes közös nevezőt. Már a korai tanulmányában is vitatja, hogy a populizmus valamilyen osztályérdek kifejeződése lenne, ehelyett a hatalmi blokk hegemon diskurzusának válságához kapcsolja a megjelenését.⁶¹ Mint ahogy a diskurzuselméletből következik, ez a válság nem objektív esemény következménye, hanem ekkor a hegemon diskurzus már nem képes rögzíteni a lebegő jelölőket, illetve semlegesíteni az általa kizárt elemeket. Ekkor a mitikus egység felhasad (reliteralizálódik), az általa teremtett objektivitás érvényét veszti, ahogyan a társadalmi identitások is lebegővé válnak, úgy válik egyre szükségesebbé az új struktúrák megalkotása az identifikációhoz.⁶² Ez a kizökkenés lehetőséget teremt a populisták projekt számára az ellenhegemon artikulációhoz, amely révén a „válságérzet” fokozódik. Laclau a társadalmi *igény* kategóriájából indul ki, amelyek azon az alapon kezdenek összeállni, hogy kielégíthetetlenek.⁶³ Ha a köztük lévő egyenértékűségi kapcsolatok elég erősek, az igények egyedi mivolta háttérbe szorul és az egyenértékűségi lánc a társadalmi-diszkurzív mező *belső határvonalává* válik. Ezeket a követeléseket egy üres jelölő, a *népi szubjektum* (aminek lehet „a nép”, „a nemzet” vagy a sárga mellény a szimbóluma) reprezentálja, ami rendkívül fontos az egység megszilárdításához. Legalább ilyen lényeges az ellenoldal, a hatalom szimbolikus felmutatása, amely képtelen a népi követelések kielégítésére. A diszkurzív tér ekkor két részre szakad: az egyikben a hatalom illegitim birtokosa, „*az elit*” található, a másikon pedig az alávetett helyzetű „*a nép*”, amely egy új totalitást jelenít meg, így lesz a *plebs*-ből *démosz*.⁶⁴

⁶⁰ Laclau és Mouffe 2001. 166.

⁶¹ Laclau 1977. 175.

⁶² Laclau 1990. 60-72.

⁶³ Laclau 2019. 55-63.

⁶⁴ Laclau 2011. 112-120.

A populizmus performatív logikája tehát nem eleve adott kategóriákból indul ki, hanem ezek az artikuláció következtében jönnek létre. Laclau tehát a populizmus ontológiai dimenzióját ragadja meg, amely független az egyes populista gyakorlatok tartalmi (ontikus) elemeitől, ugyanakkor mindegyiknek ez adja a formáját. A *heterogenitás* koncepciójával Lacan újabb alapvető koncepcióját igyekszik a populizmuselmélet révén integrálni. A közösség heterogenitása miatt a társadalmi viszony lehetetlen, ezért a kapcsolódás csakis az érzelmi kötelék által lehetséges.⁶⁵ Ehhez szükség van egy tárgyra (ami lehet egy személy vagy egy eszme), amelyhez az egyének *affektív befektetés* (tárgymegszállás) útján kapcsolódhatnak, így közvetett módon az egymás közötti szolidaritás kötelékei is kialakulhatnak.⁶⁶

6. Összefoglalás

Laclau életművének legabsztraktabb szintjén a társadalmi rend és a változás folyamata áll a középpontban, amelyek dinamikáját a társadalmi valóság konstruktív természetéből fakadó jelenségek adják, nem pedig a nyelvi réteg mögötti „aranyfedezetet” feltételező objektívvé keményített struktúrák. Ebben a politikaelméletben a politika világa nem elkülönült, saját mechanizmusai és szükségszerűségei alapján működő alrendszer, hanem a társadalmiság lehetőség-feltételeit konstituáló ciklikus oda-vissza mozgás a részleges rögzítettség és a jelentések szabadon lebegő áramlása között. Ahogy a tanulmányban nyomon követhettük, Laclau életművének kulcsfogalmai – mint a diskurzus, a hegemonia és a társadalmi antagonizmus – hozzájárultak ahhoz, hogy a posztmarxista politikaelmélet elszakadjon a marxizmus determinizmusától és esszencializmusától. A hegemoniaelmélet posztstrukturalista ihletettségű újrafogalmazása során Laclau egyre nagyobb mértékben merített Jacques Lacan pszichoanalitikus elméletéből, ami által új koncepciókkal (pl. csomópontok, kizökkenés, heterogenitás) gazdagította a társadalmi és politikai valóság diszkurzív megközelítésű vizsgálatát.

Jóllehet a diskurzuselmélet számos forrást sűrít magába, terminológiája koherens, jól felépített és rengeteg heurisztikus lehetőséget tartogat a társadalomtudományi kutatások számára. Laclau elképzelése szerint a diskurzuselméletre épülő elemzés nyitott kutatási programot jelent, amiből utak vezetnek a hasonló teoretikus gyökerekből táplálkozó

⁶⁵ Biglieri és Perelló 2011. 56-61.

⁶⁶ Stavrakakis és Galanopoulos, 2018.

megközelítésekhez.⁶⁷ Az essexi iskolával kapcsolatban az egyik leggyakoribb vád, miszerint túlságosan absztrakt, ezért az általa kidolgozott fogalmak nem orientálják megfelelően az empirikus kutatásokat, ma már semmiképp sem állja meg a helyét.⁶⁸ Az elmúlt évtizedekben hatalmas mennyiségű kutatás zajlott a diskurzuselmélet megközelítésében a társadalmi és politikai jelenségek valamennyi területén. Mindemellett a korábban felrótt módszertani hiányosságot is számos munka enyhítette, ami azonban nem jelenti az ilyen kiindulópontú elemzések dogmatikussá válását.⁶⁹ Ellenkezőleg, a diskurzuselmélet négy évtized alatt éretté vált arra, hogy a társadalmi valóság konstruált mivoltának kritikai és multidiszciplináris szempontú vizsgálatához nyújtson átfogó és rugalmas elméleti-módszertani keretet.

Felhasznált irodalom

Åkerstrøm, Andersen (2003). *Discursive analytical strategies. Understanding Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann*. Bristol, Policy Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt1t898nd>

Berger, Peter M. (1992): *A kapitalista forradalom*. Budapest, Gondolat.

Biglieri, Paula–Gloria Perello (2011): The Names of the Real in Laclau's Theory: Antagonism, Dislocation, and Heterogeneity. *Filozofski vestnik*, Vol. 32, No. 2. 47–67.

Dahrendorf, Ralf (1994): *A modern társadalmi konfliktus*. Budapest, Gondolat.

Feleky Gábor (1998): *A fehérgallérosoktól az új középosztályig*. Szeged, JATE Press.

Glynos, Jason–Yannis Stavrakakis (2004): Encounters of the real kind. In Simon Critchley– Oliver Marchart (eds.): *Laclau: A Critical Reader*. New York, Routledge. 201–216.

Glynos, Jason–David Howarth (2007): *Logics of Critical Explanation in Social and Political Theory*. Routledge. DOI:<https://doi.org/10.4324/9780203934753>

Habermas, Jürgen (2011): *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest, Gondolat

⁶⁷ Szabó 2022.

⁶⁸ Howarth és Stavrakakis 2000.

⁶⁹ Például Glynos és Howarth 2007, Martilla 2015.

Horváth Szilvia (2023): *Konfliktus és politika. Egy agonizmuselmélet keretei*. Budapest, L'Harmattan.

Howarth, David (2000): *Discourse*. Milton Keynes, Open University Press.

Howarth, David (2015): Introduction. Discourse, hegemony and populism: Ernesto Laclau's political theory. In Ernesto Laclau: *Post-Marxism, populism, and critique*. London–New York, Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203762288>

Howarth, David–Yannis Stavrakakis (2000): Introducing discourse theory and political analysis. In David Howarth–Aletta J. Norval–Yannis Stavrakakis (eds.): *Discourse theory and political analysis: Identities, hegemonies and social changes*. Manchester–New York, Manchester University Press. 1–23.

Jørgensen, Marianne–Louise Phillips (2002): *Discourse analysis as theory and method*. London, Sage. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781849208871>

Kiss Viktor (2018): *Ideológia, kritika, posztmarxizmus*. Budapest, Napvilág.

Kiss Viktor–Kerékgyártó Ágnes (2019): A politika visszatérése? Chantal Mouffe és a baloldali populizmus. *Kellék*, Vol. 61. 173–190.

Laclau, Ernesto (1977): *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism, Fascism, Populism*. London, NLB.

Laclau, Ernesto (1990): *New Reflections on The Revolution of Our Time*. London, Verso.

Laclau, Ernesto (1996): *Emancipation(s)*. London, Verso.

Laclau, Ernesto (2011): *A populista ész*. Budapest, Noran Libro.

Laclau, Ernesto (2014): *The Rhetorical Foundations of Society*. London, Verso.

Laclau, Ernesto (2015): *Post-Marxism, populism, and critique*. (Edited and introduced by David Howarth). London–New York, Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203762288>

Laclau, Ernesto (2019): Populizmus: mit fed a név? *Kellék*, Vol. 61: 53–68.

Laclau, Ernesto–Chantal Mouffe (2001 [1985]): *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. (2nd edition) London, Verso.

Marttila, Thomas (2015): *Post-Foundational Discourse Analysis. From Political Difference to Empirical Research*. Palgrave Macmillan.

DOI: <https://doi.org/10.1057/9781137538406>

Mouffe, Chantal (1993): *The Return of the Political*. London, Verso.

Olay Csaba–Ullmann Tamás (2011): *Kontinentális filozófia a XX. században*. Budapest, L'Harmattan.

Saussure, Ferdinand de (1967): *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest, Gondolat.

Stavrakakis, Yannis–Antonis Galanopoulos (2018): Ernesto Laclau and Communication Studies. Oxford Research Encyclopedia of Communication.

DOI: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.590>

Szabó Márton (2016): *Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába*. Budapest, Osiris.

Szabó Márton (2022): Ernesto Laclau: Politikai diskurzuselmélet és kutatás. In. *Társadalompoétika II. Nyelvészet*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó. 411–426. DOI: <https://doi.org/10.1556/9789634549697>

Torring, Jacob (1999): *New Theories of Discourse: Laclau, Mouffe, and Žižek*. Oxford, Blackwell.

Torring, Jacob (2004): Diskurzuselemzés és a Laclau–Mouffe féle posztstrukturalizmus. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 13, No. 4. 149–153.

Touraine, Alain (1977): *The self-production of society*. Chicago–London, University of Chicago Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/2577381>

Žižek, Slavoj (1990): Beyond discourse-analysis. In Ernesto Laclau: *New Reflections on The Revolution of Our Time*. London, Verso. 249–260.